

KORTARS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2025. 07-08

KORTARS 2025 07-08

KOPÓCS TIBOR munkáival

Interjú Oravec Imrével

ZALÁN TIBOR: Az ügyelő (dráma)

MARKÓ BÉLA, JENEI GYULA, MURÁNYI ZITA versei

N. HORVÁTH BÉLA, SÜMEGI ISTVÁN tanulmányai

PÉCSI GYÖRGYI, JÓDAL RÓZSA, MAYER ERZSÉBET kritikái

Ára: 1470 Ft
Előfizetőknek: 12 840 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KOPÓCS TIBOR, Önarckép, 2025, akril, vászon, 40x32 cm; Múteremben, 2007-09, akril, vászon, 120x140 cm

EGYMÁSRA FÉNYKÉPEZETT EGEK

GALÁNFINÉ
SCHMIDT TERÉZ
TEXTILMŰVÉSZNÉ

GALÁNFI ANDRÁS
FAFARAGÓ IPARMŰVÉSZNÉ

ÉLETMŰKIÁLLÍTÁSA

2025.
07. 03–
08. 24.

PESTI
VIGADÓ,
AZ MMA
SZÉKHÁZA
(1051 Budapest,
Vigadó tér. 2.)

További információ:
vigado.hu

MMA
MAGYAR MŰVESZETI
AKADÉMIA

PESTI
VIGADÓ

TARTALOM

- 3** MARKÓ BÉLA: Amikor kész a mű; Az utolsó sor; Csak mintázat (*versek*)
- 5** Megírni önmagunkat – Túri Judit interjúja Oravecz Imrével
- 19** JENEI GYULA: Mecénások, munkanélküliek (*vers*)
- 21** ZALÁN TIBOR: Az ügyelő (Hosszú jelenetsor drámai felhangokkal) (*dráma*)
- 39** MURÁNYI ZITA: rétegek; Hrabal; posta; cédrus; faun; krematórium; ablak (*versek*)
- 42** GERENCSÉR ANNA: Éj, mint a szén fekete szemei (*próza*)
- 46** HEGEDÜS ANNA: az ég peremén; tulipánföldek; Novemberben négykor már sötét van; pesti paysage (*versek*)
- 48** SEBŐK LÁSZLÓ: Maxim – Lehet egy angyalt klónozni? (*próza*)
- 57** SZAKOLCZAY LAJOS: A madarak, a madarak (*vers*)
- 58** BORSODI L. LÁSZLÓ: Füstcsóva, szilánkok; Visszabontás; Csődeljárás (*versek*)
- 60** NOVOTNY TIHAMÉR: MŰ/TEREMT/VÉNY – MŰ/TEREMT/MÉNY – Kopócs Tibor művészetéről legújabb kiállítása kapcsán (*képzőművészet*)
- 80** SÜMEGI ISTVÁN: Sorsának királya – Ady Endre egzisztenciális választásai a Hunn, új legendában
- 90** N. HORVÁTH BÉLA: A „renegát” – József Attila és a fasiszta kommunizmus
- 98** KOZEK BIANKA – KOK ZOLTÁN: A szerzői jog margójára – egy költő harca a kiadókkal – A szerzői jog érvényesülésének problematikája Kosztolányi Dezső Modern Költők című antológiájának kiadásai kapcsán
- 111** STURM LÁSZLÓ: Elvek és szavak próbája – Beszélgetés Nyilasy Balázssal új könyve alkalmából
- 118** PÉNTEK IMRE: A klasszicitás rejtett ösvényei – Béres János szobrászi világa (*képzőművészet*)
- 122** BIERNACZKY SZILÁRD: Párbeszéddek Leucóval – Cesare Pavese (1947)
- 135** PÉCSI GYÖRGYI: Alexa Károly / „Ithakám partját elértem... lekötöm hajómat”
- 137** MAYER ERZSÉBET: Szakolczay Lajos / Szabadság-tű
- 138** JÓDAL RÓZSA: Balázs Attila / A déli végekről
- 141** THIMÁR ATTILA: Zalán Tibor / A nehéz léptű ember

E számunkat KOPÓCS TIBOR munkáival illusztráltuk.

A borítón: Fényben, árnyékban (Önarckép rovásírással), 2005, olaj, vászon, 110x80 cm;

A festő (rém)álma, 2008, akril, vászon, 72x50 cm.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, MAGYAR MŰVÉSZETI AKADEMIA**

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Zrt. – www.primerate.hu

Print product with financial
climate contribution
ClimatePartner.com/26395-2506-1003

Előfizetési díj 1 évre 12.840.– Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 150 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Maczák Orsolya kritikája Bánki Éva *Apjálánya* című regényéről

Fehér Enikő kritikája Horváth Florencia *Hiátus* című kötetéről

Buka Ildikó interjúja Rabb Sándor Alexszel, a DIGIC filmstúdió alapítójával

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

A hazai kortárs képzőművészek legnagyobb online galériája:

Képgaléria – kortarsfolyoirat.hu/képgaléria/

„A *Kortárs folyóirat nyári, 3 (2024/6, 7–8), valamint a decemberi (2024/12) számának megjelenítése*” szakmai programok megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

MARKÓ BÉLA

Amikor kész a mű

Amit megírtál, nem folytatható.
Mintha megölnéd azt, akit szerettél,
többé nem tudhatod meg, kivé lettél,
míg papírodon elolvad a hó,

ám nem bukkan fel mégsem, ami jó,
hanem csupán a félbehagyott élet.
Lehet, hogy fényt kap, és majd újjáéled,
de úgylis mindenképpen múlt idő,

hiszen egy pillanatra megszakadt
a történet. Marasztaltad, s maradt.
Kezdődhet hát megint előlről minden,

mert nem Fausté, csak az ördögé,
ha kész a mű, és kettőjük közé
hiába próbál beférkőzni Isten.

Az utolsó sor

Majd elmegyek az utolsó sorig.
Az utcasarkon véget ér a látvány.
Pedig van. Mint a denevérek szárnyán
az éjszaka. Ha elkanyarodik

egy nagy folyó. Mert semminek sincs vége,
és mégis. Eljutok előbb-utóbb
én is oda. Túl gyors? Túl lassú volt?
Mibe torkollik? Fénybe vagy sötétbe?

Nem tudhatom. Amikor célba érek,
már hirtelen ki kell ismét találnom,
mi lesz tovább. Ez életem? Halálom?

Dehogy. Szét kell nézni csupán. A lélek
ugyanaz. De nem látnak, bár keresnek
a többiek. Hát írok új szonettet.

Csak mintázat

A gyér szövésű verset szeretem.
Amikor a szavak közötti résen
besüt a nap az éjjeli sötétben,
ha leeresztem vagy felemelem

a zsalugátért. Így teljes a mondat,
mert túl késő van már. Vagy túl korán.
Míg két oldalt a nyár halálsorán
a levélrács mögött élőhalottak.

Mindegy. Írhatnék bármit. Az a lényeg,
hogy csak mintázat. Árnyékok vagy fények
vannak ott kint, és így lehet egész,

bármit teszek. Mintha áttetsző fátyol
egy női testen. Még most is világol
minden betű. De ez csak leplezés.

Megírni önmagunkat

Túri Judit interjúja Oravecz Imrével

Oravecz Imre, a kortárs irodalom kiemelkedő alakja, 1943-ban született a heves megyei Szajlán, ahol jelenleg is él. 1969-ben a Költők egymás közt-antológiában Weöres Sándor mutatta be mint pályakezdő tehetséget. Első verseskötete Héj címmel 1972-ben jelent meg. Ezt számos további kötet követte, melyek közül az 1988-ban megjelent 1972. szeptember és az 1998-as Halászóember mérföldkőnek számított mind a pályáján, mind a magyar irodalomban. Napjainkig, több további verseskötet mellett, egy fiktív levélregénye (Kedves John, Levelek Kaliforniába) és egy publicisztikai írásokat közreadó kötete (Egy hegy megy) is napvilágot látott. 2007 és 2018 között jelent meg családtörténeti és önéletrajzi elemeken alapuló, száz évet felölelő regénytrilógiája A rög gyermekei címmel, amelyben a századforduló nagy amerikai kivándorlási hullámát mutatja be egy szajlai parasztcsalád történetén keresztül. Legutóbbi műve a 2024-ben kiadott Alkonynapló. Számos elismerés mellett 2003-ban Kossuth-díjjal tüntették ki.

A Kortársnak adott interjújában többek között életének fontos eseményeiről, az íráshoz való viszonyáról és a mindenkori recepcióval kapcsolatos észrevételeiről beszélgettünk a szerzővel.

► **Ha jól sejtem, sokan megfordultak már itt. Nem tudtam, hol van a háza, de egy interjúból kiderült. Bár ma már a Google Earth-ön is le lehet ellenőrizni.**

✔ Bárki megmondta volna. A Google Earth-öt sokat használtam a *Kaliforniai fűrj* írásakor, például amikor – bár ott voltam a helyszínen – nem lehetett belépni az adott területre.

► **Sok mindent ellenőrzött a valós helyszíneken?**

✔ Persze. De sokszor nem ott derül ki, hogy mi kell, hanem amikor írja az ember. Ebből a célból többször bejártam a helyszínt, helyszíneket, miután elkezdtem írni a regényt. De nemcsak Kaliforniába, Ohióba is el kellett mennem, ahová a hőseim először érkeznek.

► **A vasúti utat is végigjárta Toledótól Santa Pauláig? Egyáltalán létezik még?**

✔ Létezik, de nem mentem végig rajta. Kiderítettem, hogy annak idején mi volt az útvonal, még most is megvan. Egy részét ismerem, főleg a kaliforniai és az arizoniai szakaszt. Rengeteg dolgot kellett utólag kideríteni, mert sokszor hiába nézte meg az ember a helyszínt alaposan, később is sok kérdés merül fel. Például emlékszem, hogy amikor az Árvai család megérkezik az ohiói Toledóba, abban a városrészben még nincs vezetékes víz. De hogy mikortól lett, azt sosem tudtam kideríteni.

► **Úgy tudom, hogy a családja nem élt Santa Paulában. Ez a város csak a regényben kapott szerepet?**

✔ Valóban nem élt ott, és talán más magyar sem. Kaliforniának ezen a vidékén cégek százai fűrtak olaj után, és róluk szinte mindent ki lehetett deríteni, de arról, hogy kiket dolgoztattak, kik voltak a munkásaik, honnan jöttek ide, vagy hogyan él-

tek, arról semmit. Ebben persze az is közrejátszott, hogy egy olajkút nem állandó munkahely. Ha megtalálják az olajat, amelyet egy fúróhelyen esetleg éveig kell keresni, mennek tovább, odébbállnak. És hogy miért az olajat választottam? Dél-Kaliforniában nem volt igazán más ipar abban az időben. Jobban szerettem volna, ha van vasmű vagy ilyesmi, mert a regénybeli hősöm és a valóságban a nagyapám is vasmunkás volt, egy öntödében dolgozott Toledóban, ahol temperacélt, egy különleges keménységű acélfajtát készítettek. Az öntödei munkát illetően mindennek utánanézttem. Nem mondom, hogy a kisujjamban volt az egész, de kiderítettem, hogy hol mi volt, hogyan zajlott ez a munka, és ott kik voltak a munkások. Viszont mégiscsak el kellett hoznom a hőseimet Kaliforniába, mert ezt az államot, különösen a déli részét imerem a legjobban, hozzá képest Ohio szinte terra incognita.

A toledói öntödében főleg magyarok dolgoztak. Úgy kezdődött az egész, hogy egy vállalkozó több mint száz magyar családot hozott át Clevelandből, és letelepítette őket a város külső részén. Kezemre játszott két dolog: egyfelől az, hogy jó pár dolgot meg lehetett tudni innen is, másfelől a nagyszüleim valaha tényleg ott éltek. Kétszer vándoroltak ki, másodjára már Kanadába mehettek csak, de azért gondjuk volt rá, hogy közel maradjanak Ohiohoz, mert akkor a szomszédos Michigannel szemben, a határ másik oldalán, Windsorban telepedtek le.

► **A regénybeli helyszínek és események rengeteg hasonlóságot mutatnak a valósággal. Ez az eljárás erősen jellemzi az írásmódját. Például a Walnut street, ahol a regénybeli Árvai család Kaliforniában, Santa Paulában házat vesz, valóban létezik, és a korabeli olajkinyerésről is rendkívül részletes és hiteles képet kapunk.**

✓ Igen, ki kellett nézнем egy konkrét házat, amely alkalmas arra, hogy megvegyék. De nemcsak azért választottam lakóhelyüknek ezt várost, mert annak idején egy olajbányászati központ volt, hanem azért is, mert nem volt egészen idegen. Amikor a közeli Santa Barbarában éltem, a sivatagba vagy máshova menet többször átmentem rajta.

► **A legutóbb megjelent könyvében, az *Alkonyaplóban* írja, hogy a Magvető Kiadó által megjelentetett életműkiadás kapcsán újraolvasta a *Halászóembert* is, és volt olyan rész, amelyet már nem érzett megfelelőnek. Szerzőként milyen érzés újra elölvenni az évtizedekkel ezelőtt megjelent műveket?**

✓ Ez kétféle lehet. Esetleg – és ez a legveszélyesebb – elégedett az ember magával, mert úgy látja, hogy egész jó vagy jó, amit írt. De ugyanakkor hasznos is, mert esetleg bizonyos darabokat gyengének talál és kidobja. A *Halászóember* legutóbbi kiadásából, a névmutatót is beleértve, kihagytam azt, amivel elégedetlen voltam, vagy amit feleslegesnek ítélttem. Nem sok ilyen volt.

► **Követi a műveivel kapcsolatos kritikákat?**

✓ Nem. Nincs író, aki követi. Vagy ha van, rosszul teszi. Nem arra lett kitalálva. Azonkívül a kritikus pozíciója néha hasonlatos azé a személyéhez, aki bablevest vár, és karalábélevevest tesznek eléje, amelyet nagyon nem szeret, hát persze, hogy nem ízlik neki, és csalódott. Akár dicsérnek, akár szapulnak bennünket, nem szabad a kritikával foglalkoznunk, hiszen úgysem tudjuk magunkat kívülről nézni. Nehéz ezt megállni, mert az ember hiú, és igazolást, megerősítést keres mindenben.

A kritikának az olvasóközönség részére kellene íródnia, de kérdés, hogy az hozzájut-e. A napilapokban egyáltalán nincs már szabályos kritika. Nyugaton, például Olaszországban, még írnak az újságokban a megjelent művekről, és nem csak egy vagy több évvel később, mint történik itthon a folyóiratokban. A napisajtónak ez az egyik feladata lenne. És persze hozzájön az is, hogy a bulvárszerű internetes fórumokon a bírálat súlytalan.

➤ **A regények kapcsán is voltak kritikai felvetések. Előfordult, hogy valaki a hosszú ismertető leírásokat bírálta. Válaszul többször említette, hogy így érezte hiatalosnak.**

✔ Az olajbányászattal foglalkozva olyasmikről írtam, amiket ma már a szakma sem ismer, mert azóta nagyot változott a technológia. Ismeretterjesztenem kellett tehát. Ennélfogva bemutattam azt is, mi az a temperacél, és hogyan készül. Ez is szükséges volt. Azonkívül van alkat is, látásmód. És van viszonyulás a divatokhoz is, így például a posztmodernhez, amelyre fűtülök. Nem szeretem azt az irodalmat, amely magáról az irodalomról szól. Nem utasítom el, csak nem művelem, és nem is olvasom.

➤ **Visszatérve a regényhez, többször említette, hogy a *Kaliforniai fürjet* akarta előbb megírni, tehát azt, hogy miként boldogul a család Amerikában. Az első kötetet mégis a magyarországi előzményeknek szentelte.**

✔ Amikor végleg eldöntöttem, hogy megpróbálkozom a regénnyel, akkor jöttem rá, hogy először Szajlát kell megírni, és abból nőhet ki az amerikai rész. Anélkül nem lehet elmesélni, mi történik kint a hőseimmel, hogy nem mutatom meg, mi volt itthon, mi készítette őket a távozásra, és mit visznek magukkal, milyen reményekkel kelnek útra. Ez teljesen logikus, de először nem gondoltam át rendesen.

➤ **Amikor 2012-ben megjelent a második kötet, többször úgy nyilatkozott, ezzel lezárja a történetet. Miért alakult úgy, hogy megírta a harmadik részt, az *Ókontrit* is, amelyben a család egyik, Amerikában született gyermeke Magyarországra költözik?**

✔ Utólag nehéz megmagyaráznom. Körülbelül az első világháború utáni években ér véget a második kötet cselekménye. Úgy éreztem, hogy meg kellene írni, mi történik utána ezzel a családdal, és azt is, hogy mi történik közben Magyarországon. Úgy gondoltam, talán tudom szemlélni a dolgokat valaki olyannak a szemével is, aki soha nem volt Magyarországon, de eljön ide, és azt kapja, amit kap, vagyis nem azt, amit szeretett volna. Tulajdonképpen a főalak itt egy kicsit én vagyok, meg az apám. Apám Kanadában nőtt fel, de onnan haza kellett jönnie legénykorában, és ebbe szinte belerokkant. Valami hasonlót éltem át én is, amikor elmentem és visszajöttem. Ha úgy tetszik, ez a legszemélyesebb része a regénynek.

➤ **Tehát ha nem is az édesapjáról mintázta teljesen Steve karakterét, maga az élethelyzet az ő sorsára emlékeztet?**

✔ Az övére és az enyémre is. Én többször elmentem innen, aztán visszatértem. Úgy képzeltem, hogy tudom az Árvai fiú szemével láttatni magam. Ide jön, egy idegen országba, a szüleinek a hazájába, nagy tervei vannak, de több okból megbukik, csalódnia kell, és végül menekülnie. Apám alakja külön is szerepel ebben a részben, azonosíthatóan.

➤ **Holló Imre?**

✔ Igen. Meg a két unokatestvérre is rá lehet ismerni, akik aztán katonaként a II. világháborúban halnak meg, elesnek az orosz fronton. Ők is Kanadában nőttek fel, de utána hazakerültek.

➤ **Ez a *Halászóemberben* is szerepel...**

✔ Igen, az ő apjuk, Uncle George. Nagyapám egyik testvére volt, ő kint maradt, és sikeres üzletember lett, majd rablók támadtak rá, és megölték. Vele találkoztam öt- vagy hatéves koromban disznóölésen, a hajnali perzselésnél, '48-ban vagy '49-ben, amikor éppen itthon volt látogatóban, amikor még lehetett jönni-menni.

➤ **Ahogy az *Ókontriban* megjelenik az édesapja alakja, az hasonlít arra a helyzetre, ahogy Steinbeck az *Édentől keletre* című regényben szerepelteti a saját nagyapját, Samuel Hamiltont, aki valós személyként egyfajta rezonőr szerepet tölt be.**

✓ Valamelyest. Ez nagyon merész dolog lehetett annak idején Steinbeck részéről. Vagy még ma is az, nem? Érdekes, hogy ettől a kvázi valóságjelentől hitelesebb a történet. Persze, ha jól megkaparjuk, minden fikció a valóságból származik. Semmit nem szopunk az ujjunkból.

✓ Igen, de a valóságra támaszkodó részek is egy megkonstruált múltat jelenítenek meg, tehát azt, ahogy az ember elképzeli, hogy az az öt éves korában látott rokon milyen lehetett. Ebben az életműben talán nagyobb mértékben vannak jelen a tények, a konkrét életeseményekből való merítés.

✓ Nem tudom, mi a mérték, az egység, amivel ezt mérjük. Meg hát más is van. Steve, aki eljön Magyarországra, aki a magyart idegen nyelvként sajátította el, már amerikai, de ő én is vagyok. Megcsalja, elhagyja a felesége, egyedül marad kiskorú gyerekével, mint ahogyan én is egyedül maradtam Márk fiammal. Velem volt Kaliforniában, aztán itthon is a kamaszkora végéig én neveltem. Minthogy részint hasonló történt velem, mint Steve-vel, beleszöttem az alakjába, amit megtapasztaltam. Egyébként meg akármilyen nagy áttételekkel is, de a szerző mindig jelen van minden regényében, legfeljebb az olvasó nem veszi észre, vagy nem veheti, ha nem ismeri az életrajzát.

✓ Ha valaki az életmű több darabját is elolvassa, észlelhető, hogy van egy nagyfokú átjárhatóság. Például több helyen megjelenik az apaszerep megélése, a sár mint a magyarországi viszonyok metaforája, vagy öreg János halála az *Ondrok gödrében*, amelyben tulajdonképpen az édesapja halálát írta meg, és az *Egy hegy megyben* is szerepel, és még hosszasan sorolhatnám.

✓ Persze, sok ilyen van. Például a *Kaliforniai fűrjben* Bözsike halála. Ott is megvolt az alap, a forrás. Volt apámnak egy nővére. Ő és a férje magukkal vitték a kicsi lányukat Kanadába. Az, mikor kint nagyobb lett, sportolt, úszott, és egy versenyen váratlanul meghalt. Innen vettem az ötletet. Persze, nem ismertem őket, nem is tudtam a dologról sokáig, csak évekkel később hallottam róla. Vagy például ugyanebben a részben – vagy az előzőben, most hirtelen nem is tudom, melyikben – az öregek megveszik a ranchot a Wheeler-kanyonban, és a kisunokájuk, Jim fia az udvaron kirakja kavicsokból a naprendszert, és előadást tart róla. Ezt a kisebbik fiamtól, Matyitól veszem, ő csinálta ezt kicsi korában Szajlán. Az író nem tud kitalálni semmit, nem is kell. A valóság, az élet tálcán kínál mindent.

✓ A *Kedves John* egyik fejezetében a nagyszülők egykori toledói háza helyénél állva elgondolkodik azon, milyen lehetett volna a családja története, ha mindannyiuknak sikerül a tengerentúlon maradni. A regény olyan, mintha ennek a megvalósulása lenne, hiszen az ott szereplő család kint marad.

✓ Igen, de ők nem akartak, mert nem azért mentek ki, hogy maradjanak. A maradást előidézhetik történelmi körülmények is. Például egy felvidéki magyar esetleg azért nem jött vissza, mert a Felvidék közben elveszett, és nem akart cseh-szlovák állampolgár lenni. A nem maradáshoz még hozzátartozik az is, hogy nem az jön vissza, aki elment, közben megváltozik, átalakítja az idegen országot, és ebből itthon új konfliktusok származnak.

✓ Szajla-Újtelepen beszélgetünk, ami pár percre fekszik az ófalutól. A szomszédos ház kerítése előtt készült az a családi kép, amelyről többször is írt. Mennyit élt egyáltalán itt?

✓ Itt nagyon keveset. 1956 őszén költöztünk ide az ófaluból, a forradalom leverésével egy időben. Meg is írtam, hogy én is el akartam menni, de csak a Tarna-hídig jutottam. A rákövetkező évben kezdtem a gimnáziumot Egerben. Addig csak Szajlán éltem, innen jártam be rossz körülmények között a városba. Kiderült, hogy a szajlai általánosban a negyven százalékát sem tanultuk annak, amit az eg-

riek már fújtak. Szörnyű volt, majdnem megbuktam. Megbetegedtem, tébécés lettem, és elkerültem majdnem egy évre Budapestre a Szabadság-hegyi gyermekszanatóriumba. Utána újrakezdtem Egerben, de a tüdőmmel megint baj lett. Akkor Szentgotthárdra utaltak be, ahol volt a helyi gimnáziumnak szanatóriumi tagozata. Megint évekig nem volt Szajla, és utána, egyetemista koromban is csak a nyári szünetekben jártam haza. Úgyhogy soha nem szerettem meg az újfalut, és nem is lehetett megszeretni. Aztán jött a csapda. Később akadt valaki, aki idejött velem, és úgy döntöttünk, hogy építkezünk. De aztán távozott. Ez még rosszabb volt, mint az előző válásom után, mert akkor legalább velem maradt Márk. Itt meg senki, mert közben született gyermekünket, Matyit magával vitte az anyja Budapestre, és csak minden második hétvégére kaphattam meg.

Szóval, én itt nem vagyok otthon. Sokan gondolják, hazament, milyen jó neki, de ez nem igaz. Ez nekem egy idegen hely az ófaluval együtt, hisz az rég nem az, ami volt. Valószínűleg mindenhol így éreznék már a világban.

➤ **A gyerekkora akkor az ófaluhoz kötődik...**

✔ Igen. De gyerekként nem voltam ennek a kötődésnek tudatában. Utólag úgy látom a gyerekkoromat, hogy jó volt, de akkor nem így voltam vele. Akkor nehéznek találtam. Fiatalon az ember máshogy viszonyul a dolgokhoz. A parasztyerek nem játszhatott. Dolgoznia kellett már egészen korán. Velem ugyan megengedőbbek voltak a szüleim, például tegezhettem őket. Nem is emlékszem rá, hogy a faluban ezt bárki más megtehetette volna. Persze anyám sem parasztasszony volt eredetileg, hanem inkább alsó középosztálybeli nő, erdészlány, de ettől még ugyanúgy gürcöltünk, mint a többi szegény. Én például tízéves koromtól nyáron napszamba jártam, csemetét gondozni az erdőre, néha akár tíz kilométer távolságra is.

➤ **Arról is többször ír, hogy ha nincs Szentgotthárd, ha nem szakad ki a szajlai közegeből, lehet, hogy nem jut az irodalom közelébe.**

✔ Sőt, talán sehova sem. Az irodalom akkor még messze volt, viszont ott kiderült, hogy nem vagyok hülye, a hatalmas hátrány ellenére jó eredményekre is képes vagyok. Igaz, Szentgotthárd más volt. Mint betegek vagy volt betegek különleges bánásmódban részesültünk. Például rövidebb órák voltak, és úgy általában mindenben kíméletesen bántak velünk. Bizonyos fokig ez érvényes volt a kinti rendes osztályok tanulóira is. Kétszer meggondolták, hogy valakit megbuktassanak, nehogy elkeseredésében a határnak menjen, és – közel volt az aknazár – felrobbanjon. Úgyhogy azt kell mondanom, szerencsém volt, hogy megbetegedtem. Akkor persze nem láttam, hogy ennek ilyen jelentősége van, csak utólag fogtam fel. Egerben majdnem megbuktam, de Szentgotthárdnak köszönhetően két évvel később már egyetemre jártam Debrecenben. Ez, mondhatni, nem semmi volt.

➤ **A német nyelvhez mikor került közel?**

✔ Egerben, de Egernek ehhez semmi köze. A Gárdonyiban, ahova jártam, szinte minden tárgyból rossz voltam. Kivételt csak a német képezett. Nem tudom, honnan jött ez. A családból biztos nem, senki nem tudott németül, de még a faluban sem. Otthon az angol volt a másik nyelv. Nagyapám, apám beszélt. Úgyhogy jobb lett volna angolt tanulni, de abban a gimiben csak latint és németet lehetett. Később aztán pótoltam ezt a mulasztást, sőt, beleszerettem az angolba, és részem volt abban is, hogy Márk fiamnak, akinek átadtam a stafétát, második anyanyelve lett.

➤ **Miért Debrecenbe ment egyetemre?**

✔ Azt kell mondanom, hogy találomra választottam. Akkor úgy gondoltam, hogy Budapest elvonná az ember figyelmét a tanulásról, és Debrecen talán csendesebb. Ami igaz is volt, de egyébként mindegy volt, abban az időben Magyarországon az egyetemek egyformán színvonalatlanok voltak, mert a szovjet ideológiai

terror jegyében működtek. Arra is gondoltam persze, hogy talán jobbak a felvételi esélyeim, mert oda kevesebben jelentkeznek. Soha életemben azelőtt nem jártam a városban, csak a felvételin először. Aztán történt ott egy fontos dolog, amely egyértelműen döntésem helyességét igazolta. Ott találkoztam azzal az emberrel, Bata Imrével, aki bennem végig mindig hitt, támogatót. Később egy-két barátira is szert tettem, akik később Budapesten is megmaradtak.

▼ **Ezek szerint Szegeden vagy Pécsen sem lett volna más...**

✓ Igen, de nem lett volna Bata Imre, aki írásra bátorított, biztatott. Vagy vigasztalt, látva, hogy elkeserít a negatív diszkrimináció, amellyel nemcsak mint költőt, de mint hallgatót is sújtott a hivatalosság. Például hiába kaptam Bécsbe meghívást, megtagadták tőlem az útlevelet. De másképpen is elviselhetővé tette az ellenséges környezetet. Könyvtárosként az egyetemi könyvtárban dolgozott – mint '56-os fekete bárányt oda száműzték –, és titokban hozzájuttatott olyasmihhez is, ami zárolt, tilos volt. Az ő révén szigetem, valóságos menedékem lett a könyvtár, különösen a tanári kutatószoba, ahova szintén bejárásom volt, ahol nyugati irodalmi folyóiratokat és napilapokat is olvashattam. Ilyen áldás volt ő nekem.

▼ **A Héj című 1972-es kötet milyen körülmények között jelenhetett meg?**

✓ Hát ezt a Magvető akkori vezetése tudná megmondani, amely a kiadása mellett döntött. De hol van már az! Én csak sejtem, hogy közrejátszott benne az is, egyengette az útját, hogy a kötet anyagának jó része három évvel azelőtt szerepelt a rettenetes című *Költők egymás közt*-antológiában. Ez úgynevezett fiatal költőknek olyan versgyűjteménye volt, amelyben mindenkit egy idősebb, befutott nagyság ajánlott az olvasók figyelmébe. Az én pártfogóm Weöres Sándor volt, aki öt évvel azelőtt már kinyilvánította irányomban rokonszenvét.

▼ **1973-ban járt először Amerikában, Iowa Cityben. Ez a lehetőség hogy adódott?**

✓ Szerelmes voltam egy osztrák lányba, és amikor szakítottunk, úgy éreztem, nem tudok tovább élni Budapesten. Éppen ekkor kaptam meg a párizsi Magyar Műhely Kassák-díját, de a hatóságok nem akartak kiengedni, holott másokat a találkozóra, amelyen a díjátadás történik, minden további nélkül kiengedtek, sőt, még utaztatták is őket. Végül turistaútlevelet kaptam. Aztán kint kiderült, hogy a díjjal nem jár pénz, csak a szállást fizetik. Erre kértem a szerkesztőket, igazolják a magyar követségen, hogy a díjazottjuk vagyok, és még egy hónapig szeretnék maradni. Erre nem voltak hajlandók. Ezért meg másért beigazolódva láttam a gyanúmat, hogy a lap egy kollaboráns fészek, együttműködik az Aczél-féle otthoni kultúráirányítással, és szakítottam velük. De maradtam, bár nem Párizsban. Helyzetemet ismertetve írtam Siklós István költőnek Londonba. Ő azonnal küldött egy meghívólevelet, amelynek alapján angol vízumot kértem és kaptam. Tulajdonképpen ezzel kezdődött angolszász világbeli odüsszeiám. Tudandó még, hogy előtte otthon összefutottam Cigány Lóránttal, aki akkor a Kaliforniai Egyetem berkeleyi kampuszán tanított, és a fejébe vette, hogy beajánl az iowai Nemzetközi Íróprogramba. Sokáig nem történt semmi. Mielőtt lejárt volna az angol vízumom, Siklós azt találta ki, hogy tegyek úgy, mintha már meg lennék hívva, és erről az otthoni hatóságok is tudnának. Erre, láss csodát, a repülőjegy kíséretében hamarosan megjött a három hónapra szóló meghívólevél, amelynek alapján a londoni magyar követségen meghosszabbították a külföldi tartózkodási engedélyemet. És 100 dollár zsebpénzzel – azt is küldtek odaáról – 1973 telén, egy hónappal a 30. születésnapom előtt elindultam Iowa Citybe. Otthon elvégeztem egy angol nyelvtanfolyamot, de éppen hogy meg tudtam szólalni angolul, bár csak brit angolul, amivel aztán Amerikában nem sokra mentem. És mással sem. Mert mit tudtam én az Egyesült Államokról, milyen képem volt nekem az országról?

Jobb arra nem gondolni. Hiányos és jórészt hamis. Elkezdtem hát angolul, vagyis amerikaiul tanulni. De olyan vadul, hogy túlzásokba estem, így például kikapcsoltam a magyart. A programban volt egy másik magyar is, Szász János erdélyi író, még vele sem beszéltem magyarul. Lejárt a három hónap, de ennek az íróprogramnak volt egy olyan része, amelyet az ember utazással tölthetett, és azt is fizették. Összebarátkoztam a szintén ösztöndíjas szlovén Thomaž Šalamunnal és egy amerikai irodalmár barátjával, és úgy kezdtem az utazást, hogy velük mentem Iowából Kaliforniába autóval, egy kis Saabbal, amely a Sziklás-hegységben, a Sierra Nevadában nem nagyon bírta a nagy magasságokat. Miután viszontagságok árán megérkeztünk, a magyar-amerikai John Bátkinál laktam Palo Altóban, akit korábbról ismertem. Itt töltöttem majdnem egy hónapot. A közeli San Franciscóban költőkkel, így Ferlinghettivel, Ginsberggel, Corsóval találkoztam, akikről addig nem is hallottam. Felolvasóestekre, könyvesboltokba jártam, vendéglátóm barátaival csavargtam. Aztán eljöttem Kaliforniából. Lehet, hogy ott kellett volna maradnom, de még nem éreztem, hogy közöm van az országhoz, még idegen volt. Csak a nyelvvel kerültem meghitt viszonyba. Még mielőtt visszatértem volna Európába, elugrottam New Yorkba, aztán pedig át a nagynénémékhez, a kanadai Windsorba, pontosabban a vele szemközti Detroitba. Ugyanis oda jöttek át értem egy pickuppal. Velük töltöttem pár napot. Nagyon örültek, de nem igazán tudtak velem mit kezdeni, mert olyan addig nem volt, hogy valaki a rokonságból Magyarországról saját erőből eljött Kanadába, hogy meglátogassa őket. A nagynéném utoljára a '30-as években látta közülünk apámat, a testvérét. Végül Torontóban szálltam ismét repülőre, és Londonból vonatoztam haza Párizson keresztül. Itthon aztán megbüntettek arra hivatkozva, hogy engedély nélkül tartózkodtam külföldön, sőt, bizonygatnom kellett, hogy nem vagyok disszidens, hiszen itthon vagyok. Ez ügyben még Aczél „elvtárs”-tól is kihallgatást kértem. Aztán csak megbocsájtottak, sőt, még állásom is lett, mert Illyés Gyula lánya, Illyés Mária révén fölvettem a Közgáz nyelvi intézetébe németet tanítani. De aztán kiderült, hogy nemcsak németet kell, hanem angolt is. Úgyhogy még buzgóbban tanultam angolul, hogy ne maradjak szégyenben. Voltaképpen igazán ezután kezdődött Amerika az életemben. Még mindig nem akartam ott maradni, csak visszamenni és megismerni.

➤ **Az írásaiban még egyéb disszidálási kísérletek is megjelennek az említett gyermekkori '56-os Tarna-hídtól a '88-as berlini ösztöndíjig.**

➤ Igen, de nem mindegyik az volt. A disszidáláshoz az kell, hogy az ember tegyen is lépéseket. Londont útba ejtve 1976-ban azzal az elhatározással mentem ki Chicagóba, hogy nem csinálom tovább, fontosabb az életem, mint az irodalom. Akkor derült ki, hogy milyen fura program tagja voltam én Iowában. Mivel közel voltam Iowa Cityhez, fölvettem a kapcsolatot a program igazgatójával, aki meghívott egy felolvasásra. A titkára jött ki értem a Cedar Rapids-i repülőtérre. A kocsiban volt egy antológiapéldány a korábbi meghívottak műveivel, és láttam, hogy nem vagyok benne. Kiderült, hogy mivel a hatóságok nem hagyták jóvá az utamat, a jó kapcsolat érdekében úgy csináltak, mintha nem jártam volna ott soha, vagyis gondoskodtak róla, hogy ne legyen nyoma. Ez eléggé hervasztó tapasztalat volt. Iowában annak idején egyébként *fellow* voltam, tanár tanítási kötelezettség nélkül. Akkor nem is tudtam, hogy ez egy komoly titulus, és nem csoda, hogy Szabó Magda, aki évekkel utánam járt ott, itthon büszkén emlegette a magáét. Előttem Szász Imre volt ott első magyarként, én voltam a második. Ha nincs Siklós István ravaszkodása, én, egy kötet verssel a hátam mögött, soha nem kerülök oda, de lehet, hogy egy tucattal se. Ez persze nem játszott közre abban, hogy végül nem

maradtam. Az íróssággal leszámoltam, és az sem ért meglepetésként, hogy a magyar tanári diplomát nem fogadják el, tehát másféle megélhetés után kell néz-nem. Egyéb okok kényszerítettek a visszakozásra, okok egész sora, pénztelenség, lakástalanság, frusztráltság, magány, de mint utolsó csepp a pohárban legfőképp az, hogy beiratkoztam a University of Illinois-ra, általános nyelvészet szakra. Makkai Ádám nyelvész, a tanszék vezetője beszélt rá, aki így akart rajtam segíteni. Ebben a zaklatott, szinte hagymázos állapotban, amikor a legkisebb gondom is nagyobb volt annál, hogy az akkor divatos Chomsky örökségeivel foglalkozzam. Ez olyan súllyal nehezedett rám, hogy bár felmerült bennem, hogy átnyergelek kulturális antropológiára, egy nap pánikszzerűen feladtam, és hazáig szaladtam, hogy össze ne roppantson.

► **És a '85-'86-os ösztöndíj a Kaliforniai Egyetemen már legális volt?**

☑ Igen, de nem ösztöndíj, hanem vendégtanárság a Fulbright-program keretében. Itthonról megpályáztam, és megkaptam. Ott derült ki, hogy elsősorban német irodalmat és német kultúrát kell oktatnom német szakos hallgatóknak. Elsősorban, mert volt egy creative writing kurzusom is. Az első szemeszterben nem kellett semmit se csinálnom. Csak akklimatizálódtam, és előkészítettem a kurzusaimat, meg Márkkal foglalkoztam.

► **Mindeközben hogy alakult a részvétele az itthoni irodalmi életben? Például Bata Imre bemutatta Weöres Sándornak, és azok közé a fiatal költők közé került, akik között Weöres szétosztotta a Kossuth-díját.**

☑ Nem, ezek addigra megtörténtek. És az is, hogy megjelent a *Költők egymás közt*-antológia és a *Héj*. Még előbb pár vers erejéig figyelemre méltatott az Alföld, de az igazi, a nagy esemény az volt, hogy Bori Imre tanulmányának kíséretében jelentős mennyiséget hozott tőlem a Híd egyik 1968-as száma. Ja, és felfedezett a párizsi Magyar Műhely is, amely a Kassák-díj kapcsán aztán olyan csúfosan bánt velem.

► **Visszakapcsolódva a Szajláról az egyetemre kerüléshez, okozott nehézségeket ez a fajta váltás?**

☑ Ennek a váltásnak voltak állomásai, és a nehézségeknek fokozatai: Eger, Budapest, Szentgotthárd. Különösen Eger volt kíméletlen. Ott találkoztam először az az igazságtalansággal, hogy lenéznek, mert falusi vagyok, úgynevezett vidéki. Másként beszéltem, öltözködtem, viselkedtem, mint az egriek. Ráadásul még rosszul is tanultam, betegeskedtem, amivel csak súlyosbítottam a helyzetemet. Szentgotthárd, Budapest már másként bánt velem. Igaz, közben változáson mentem át. Nem akartam ennyire különbözni. Valamilyest hasonultam a többséghez, kvázi városi lettem, és jó tanuló. Levetkőztem a palóc beszédet is. Ezt máig sajnálom. Értem, de már nem tudom azokat a jellegzetes hangokat produkálni. Úgyhogy mire Debrecen következett, már nem különböztem annyira, belefeküdtem az öntőmintába, és – részben legalábbis – felvettem annak alakját. Egyébként a vidék-város szembeállítás máig irritál, különösen annak irodalmi változata, a népi-urbánus skatulyapár. Annál is inkább, mert azt tapasztalom, hogy némely irodalmárok időnként tárgyaim alapján megpróbálnak az elsőbe, irányom szerint meg a másodikba gyömöszölni. Holott, ha volna ennek a distinkciónak egyáltalán értelme, és mint egészet tekintenék munkáimat, látnák, hogy nem illek egyikbe sem. És nem is szeretnék, mert az író autonóm lény, nem tartozhat semmilyen oldalhoz, társasághoz, csoporthoz vagy párthoz, és Kosztolányival értek egyet, aki úgy vélte, hogy az írók csak egymás ellen szövetkezhetnek.

► **Az 1983-as *Hopik könyve* című kötet tulajdonképpen a *Halászember* előzményének tekinthető?**

✓ Feltétlenül, a földműves arizonai indiánokon, a hopikon keresztül fedeztem fel Szajlát, a régi Szajlát, magunkat. Addig is jelen volt a dolgaiban, csak nagyon át-tételesen. Akkor jöttem rá, hogy ez fontos, mikor összevettem az ideális őszállapotot a gyermekkorom idejével. Ezt a felismerést tudatosan mélyítettem magamban, és egy ponton elkezdtem írni a *Halászóember* darabjait. Akkor még *Vers-tanulmányok egy regényhez* volt az alcíme. A regényt nem úgy értettem, mint egy később megírandó művet, hanem mint lezajlott eseményt, történetet.

➤ **Az 1972. szeptember előszavában ír arról, hogy az ott használt „átlagosan huszonöt soros” forma „szinte végtelen távlatokat nyitott”. Ezt a formát az életmű-ve kapcsán a szabad vers egyik változatának, prózaverseknek szokta nevezni a szakirodalom. Ehhez képest a *Halászóember* versei kötöttebb formában íródtak. Hogyan alakult ki ez a versnyelv?**

✓ Az 1972. szeptemberből, de részint az *Egy földterület takarójának változásából* is. Addig inkább lírai verseket írtam. A *Halászóemberben* is vannak lírai darabok, de az egész inkább epika, amely jobban megfelel a tárgynak.

➤ **A *Halászóemberhez* és a regényekhez is van szójegyzék a tájszavakról. Nyomokban mindkét mű tükrözi, hogy beszélhettek abban az időben az emberek, mégis nagyrészt a mindenkori köznyelvet alkalmazza. Ez teljesen tudatos döntés volt?**

✓ Abszolút. Ami a szójegyzéket illeti, egyfelől segíteni akartam a járatlan olvasónak, másfelől bizonyos, a megértést nem akadályozó kiejtési jellegzetességek megőrzésével jelezni akartam, hogy mint minden dialektus, ez egy külön nyelv. Nem is lehet másképp. Ha más a szemlélet, a gondolkodás, akkor más a nyelv is. Például nincs hasonulás az alakjaim beszédében, miként a valóságban Szajlán a mai napig nincsen. A tájnyelvet mindenhol meg kell mutatni, ameddig értelme van. De ezt túlzásba is lehet vinni, és akkor öncélú ízeskedés lesz belőle. Móricz Zsigmond a beszélgetés nagymestere, de az a malőr is megesik vele, hogy *j*-t használ egy adott szóban *ly* helyett, holott azzal valakinek csak a helyesírásban való járatlanságát jellemezhetné.

➤ **Az angol nyelven írt versei recepcióját mennyire követte? Erre a kritika viszonylag nehezen tudott reagálni.**

✓ De vajon miért? Miért nem szólalhat meg az író idegen nyelven is? Nem anyanyelvem az angol, de azért még próbálkozhatom vele. Ha másért nem, hát kíváncsiságból. Mert erről van szó, semmi többről. Miért ne szólaljak meg egy idegen nyelven, amelyet szeretek, és itthon rendszeresen használok? (Márk fiammal harminc éve csak ezen érintkezünk.) Párat kilengéseimből elküldtem Bruce Berlindnek, amerikai fordítómnak, hogy mi a véleménye róluk, megütik-e a közölhetőség szintjét. Igennel válaszolt, erre beleraktam a *Távozó fa* című kötetembe. Egyébként nem én vagyok az egyetlen, aki megkíséreltem ilyesmit. Anélkül, hogy más tekintetben hozzájuk hasonlítanám magam, József Attila írt franciául is, Rilke egy egész verseskötetet, Beckett pedig több drámát. Sőt, az orosz Nabokov egy egész életművet követett el angolul...

➤ **Beszéljünk a fordításokról. Az 1972. szeptemberből egész korán készült angol változat *When he became she* címmel.**

✓ Megvan franciául, olaszul, bolgárul is. Készült belőle egy rejtélyes német fordítás is, de a könyvben nem szerepel, hogy ki a fordító. Így az a látszat, hogy németül írtam. Tartalomjegyzék, oldalszámozás sincs, és azt sem lehet tudni, ki, mi a kiadó. Egyszer e-mailben megkeresett egy magyar nő Németországból vagy Ausztriából, hogy le akarja fordítani, de aztán elhallgatott. Lehet, hogy ő a fordító.

Már a nevére sem emlékszem. Kalózkiadás. Annyira bosszantott, hogy máig nem néztem, milyen minőségű a fordítás...

▼ **A *Halászóembernek van fordítása?***

☑ Nincs, illetve majdnem van, merthogy csak egy rövidített változatának. Szerb. A német Paetzke állt neki a '90-es években az egésznek. Egy nagyobb adagot kétszer is hozott belőle az Akzente, de aztán valamiért leálltak a közlésével. Talán gyengének találták a fordítást. Állítólag Petrit is ő fordította tönkre. De az is lehet, hogy a folyóirat szerkesztői rájöttek, hogy a könyv tárgya nem kívánatos: parasztok, nép, föld, gyökerek stb. A németek átestek annak a bizonyos lónak a másik oldalára. Nekik vagy irányítóiknak minden ilyesmi, ami a tetéjébe még nem is posztmodern, náci-gyanús. Valami hasonlónak a jelét magam is tapasztaltam, mikor egyszer, még a rendszerváltozás előtt irodalomórát tartva egy németországi gimnáziumban a *Halászóemberből* saját fordításomban felolvastam a második világháborúban, Szajla környékén elesett német katonákról szóló *Katonasírok* című versem. A gyerekek, akik unokáik lehettek azoknak, akik milliószámra haltak meg a frontokon, abszolút közömbösen, báván fogadták. Semmi reakciót nem váltott ki belőlük, mintha agymosottak lettek volna. Pedig akármilyen szörnyűségeket követtek is el azok emberek, mégiscsak az ő nagyszüleik voltak.

Egyébként nem is vágyom a fordításban történő megjelenésre. Ami a németet illeti, ez kortársaim körében furcsa módon afféle etalon lett. Ha van ezen a nyelven egy kötetecske, akkor már vagy valaki. Pedig hát ez nem sokat jelent. Kis példányszámban jelensz meg, és nemhogy az átlagolvasóhoz nem jutsz el, de még a vájtfülűekhez sem. Ha egyáltalán érdekli azokat is a kortárs költészet, pláne a magyar. Magyarul írunk, magyarul kell megjelenünk, ez számít, ez a fontos.

▼ **A *When he became she* fordítása során egyeztettek Bruce Berlinddel?**

☑ Hogyne. Nem tudott soha megtanulni magyarul, nyersfordításokból dolgozott. Ő másként is fontos kapcsolatomban volt, szinte barát. Más, magánéleti dolgokban is sokat segített, kivált a gyerekefelügyeleti per elvesztése idején.

▼ **És nincs is szó arról, hogy a regények megjelenjenek idegen nyelven?**

☑ Tudtommal nincs. Berlind már meghalt. De ha élne, se igen vállalna ilyen nagy munkát. Ehhez olyan valaki kellene, aki beleszeret, aztán házal vele kiadót keresve. Népszerűsítő emberem azért még van odaát. Egy magyar, nem is irodalmár, egy nagy cég kereskedelmi igazgatója, csak a hívem. 2019-ben például meghívott, és felolvasásokat rendezett a regényből San Diegóban és Los Angelesben, amelyeknek során kinti magyarokkal találkoztam. Még példányokat is hozatott otthonról, amelyeket meg lehetett venni és dedikáltatni. Tizenöt-húsz ember mindenhol megjelent, ami a kaliforniai diaszpórában nem kevés. Előtte egyszerűen megkeresett, még Szajlára is eljött, fizette a repülőutat, hozott-vitt, és vendégül látott Aliso Viejo-i házában.

▼ **Az *Ondrok gödre* alapján tervezett filmből lesz valami?**

☑ Nem tudom. Krasznahorkai figyelmeztetett, hogy inkább semmibe ne egyezzek bele, de ha mégis, akkor ne törődjek a továbbiakkal. A megkeresésre elvben igent mondtam, aztán jött a treatment (mostanában így hívják a filmnovellát). Nem értettem egyet azzal, hogy semmi köze a könyvhöz, és azóta csönd. Ha érdeklődnék, valószínűen azt mondanák, hogy nincs pénz, de lehet, hogy más oka van. Úgyhogy van egy szerződés, de semmi nem történik. Akármilyen hű is egy adaptáció, valamilyen szinten változtatni kell, de hamisítani tilos.

▼ **Az induló kötete kapcsán a recepció mindig Tandorival és Petrivel együtt emlegette. Hogy viszonyult hozzájuk, illetve a mindenkori kortársakhoz?**

✓ Petri nem rossz, de semmi köze nincs se hozzám, se Tandorihoz. Tandori rendkívüli volt, és meglehetősen eszelős. Nagyon szerettem a korai dolgait. Személyes kapcsolatba kétszer kerültem vele. Először, amikor '69-ben úgy nézett ki, hogy végre lesz egy rendes állásom, mert az Európa Könyvkiadó fölvevett kiadói titkárnak. A vezetésnek szokása volt, hogy karácsony táján grátisz adott a saját könyveiből az alkalmazottaknak. Tandorinak valami dolga volt bent, és összefutottam vele. Örömben az összes könyvet, amelyet kaptam, neki ajándékoztam. Megegyeztünk, hogy kapcsolatban maradunk. Megadta a telefonszámát, hogy majd hívjam föl, de akárhányszor hívtam, soha nem vette föl. A rendszerváltozás után volt egy műsorom a Kossuth rádióban, és ennek kapcsán akartam vele beszélgetni. Már nem tudom, hogy lett-e abból valami, amit terveztem, de arra emlékszem, hogy fölhívtam és mintha el is mentem volna hozzá, és úgy fogadott, mintha megismerkedésünk óta rendszeresen találkoztunk volna.

Persze, a nagyjából velem egykorúakkal és rokon törekvésűekkel volt kapcsolatomban – ezt említem is a tavaly megjelent *Alkonynapló*ban –, sőt, volt egy antológiánk is *Antológia* címmel a '70-es évek elején, mielőtt Iowa Citybe keveredtem. Olyanok szerepeltek benne rajtam kívül, mint Ajtony Árpád, Bálint István, Tábor Ádám, Lajtay Péter, Szentjóby, de sosem jelent meg, mert a hatalom megtorpedózta. Nem sokkal utána a szerzők jó része disszidált, meghalt vagy elhallgatott.

✓ Egy Keresztury Tibornak 1999-ben adott, az *ÉS*-ben megjelent interjúban ezt mondta: „Ám ettől még egészen tavalyig idegen test voltam abban az egészben, amit kortárs magyar irodalomnak mondanak: ez a közeg engem addig nem fogadott be, nem vett rólam tudomást. [...] Én csupán Kulcsár-Szabó Zoltán 1996-os, rólam szóló könyvénel vettem észre, hogy a kritika irányomban megváltozott. Ha ezt úgy húsz évvel korábban veszem észre, biztos nem kell háromszor disszidálnom.” Valóban ennyire rossznak látta a helyzetet?

✓ Igen, sőt, még rosszabbnak. De nemcsak íróként, más minőségemben is, állampolgárként, magyarként is.

✓ Kulcsár-Szabó Zoltán azt írja az említett 1996-os monográfiájában, hogy „az 1972. szeptember Oravecz eddigi legsikeresebb kötete, tulajdonképpen ettől fogva számítható a kortárs klasszikusok közé”. A monográfia még a *Halászember* megjelenése előtt született. Ezt így élte meg? Az 1972. szeptember valóban olyan átütő siker volt?

✓ Az átütő siker túlzás. Talán még a siker szó magában is. Én legalábbis úgy éreztem. Ha az lett volna, rögvest kiadták volna újra, és nagyobb példányszámban. A sikernek nem kizárólagos ismérve a pozitív kritika, amely különben nem volt egyöntetűen az, és nem is lehetett, hiszen az 1972. szeptember szokatlan volt, némely részei akkor elmentek pornográfiának is. Érdekes, hogy a közönséges olvasók ezt nem vették zokon. Legalábbis azok nem, akik levélben megkerestek. Nemcsak megköszönték a könyvet, de abban a hiszemben, hogy holmi magánéleti válságszakértő vagyok, tanácsokat is kértek tőlem.

✓ Akkor a széles körű ismertség inkább a *Halászember*hez kapcsolódott?

✓ Nem tudom, mennyire volt széles körű, de tény, hogy ennek köszönhetően, mint valami híresség, másképpen is népszerű lettem. A kötetrel a kezükben emberek, idegenek kerestek fel, úgy is, hogy előtte be sem jelentkeztek, csak becsöngettek. Ezért jöttek Szajlára, vagy csak erre jártak, és megragadták az alkalmat, hogy tiszteletüket tegyék, és beszélgessenek velem. Olyanok is voltak köztük, akik saját bevallásuk szerint nem hogy verset, de semmilyen irodalmat nem szoktak olvasni. Az is új volt, hogy hamarosan másodszor is megjelent, aztán megint és megint. Az aztán nem jellemző, hogy Magyarországon egy verseskötetet, kivált

egy élő magyar szerzőtől, egymás után többször is kiadnak. És ezt nem üzleti számítás sarkallta, hiszen ahhoz, hogy rentábilis legyen, állítólag tízezer példányban kellett volna kiadni, ebből pedig esetenként nemigen nyomtattak ezernél többet.

➤ **A *rög gyermekei* című regénytrilógia megjelenése változtatott érezhetően az ismertségén?**

☑ Ezen már nem lehetett, de nem is kellett változtatni. Persze, lehet, hogy annak volt köszönhető, hogy a látogatófolyam nem apadt el. Nem vezettem statisztikát. Lehet, hogy annak hatására többen jöttek, hogy az embereknek nagyobb a bizalmuk a regény iránt. Talán nőtt olvasóim száma, de ezt nem tudhattam előre, meg ha tudom is, nem ezért adtam a fejem erre a műfajra. Az író nem azért ír, hogy kielégítsen valamilyen külső igényt. Ha az motiválja, akkor nem is író. Azért ír, mert írnia kell, mert ahogy Márai mondja, erre szerződött a Teremtővel. Szerencsés véletlen, ha az eredmény visszhangot kelt az olvasóban.

➤ **De ha van egy értő fogadtatás, az hozzájárulhat ahhoz, hogy az ember megírja a következő művet is?**

☑ Nem emlékszem, hogy ez valaha számított volna. Nem azért írtam meg a regény második részét, mert jól fogadták az elsőt, és nem azért írtam meg a harmadikat, mert megdicsérték a másodikért, hanem azért, mert az egyikből következett a másik, mert folytatni kellett, mert kötelezett az a bizonyos szerződés. Ez nemcsak a regényre állt, hanem mindenre, ami kikerült eddig a kezemből. Nagyon összetett dolog ez. Jó lenne, ha a kedvező fogadtatás olyan hatalmas lendületet adna. Legyezi a hiúságot, de sajnos nem ad.

➤ **Az *Egy hegy megy*-kötetben, amelyben a kétezres évek körül keletkezett publicisztikai írásokat közölte, van egy meglepő mondat. A Bata Imrére emlékező részben hangzik el, annak kapcsán, hogy a '80-as években rendszeresen publikált az ÉS-ben: „megszólalási fórummal rendelkeztem, amit most nem mondhatok el magamról”. Valóban több volt a megszólalási lehetőség a '80-as években, mint a rendszerváltozást követően?**

☑ Nekem igen, mert azelőtt egyáltalán nem rendelkeztem ilyesmivel. Egy fórum olyan hely, orgánus, ahol igényt tartanak az emberre, ahol rendszeresen elmondhatja azt, amit szeretne, amit versben, regényben nem tud. Számomra a hírhedt ÉS ilyen értelemben az volt. Persze az rossz volt, hogy működött az öncenzúra, és nem beszélhettem akármiről. De Bata Imre volt a főszerkesztő, és ha mégis áthágtam a szabályt, ő tartotta értem a hátát. Attól, hogy ha nagyon akarok, a '90-es évektől megszólalhatok itt-ott, még nincsen fórumom.

➤ **Tehát a rendszerváltozás után a megszólalási lehetőségek nem javultak?**

☑ Nem. Abszurd, de bizonyos értelemben rosszabb lett a helyzet, mert ma mindenkit politikai alapon ítélnék meg. Két oldal van. Engem személy szerint az egyik azért diszkriminál, mert a rendszerváltozás kezdetén az akkori miniszterelnök hivatalában dolgoztam, a másik meg azért nem fogad el, mert rövid időn belül távoztam onnan, legalább is ezt volt a helyzet évekig. Lehet, hogy most már más a bűnöm. Talán csak azt nem tudják elfogadni, hogy az író autonóm lény, és a politika felett áll.

➤ **Többször fogalmazott úgy, hogy amatőr író, mivel soha nem az írásból élt, mindig volt más munkája is.**

☑ Nemcsak volt, hanem kellett, hogy legyen, mert abból nem tudtam volna élni. Valószínűleg azok sem abból éltek meg a régi rendszerben, akiket favorizált a hatalom, és akiknek nem voltak megjelenési gondjaik. Az alkuért cserébe valódi, jól fizető vagy kvázi álláshoz juttatta őket, amely mellett kényelmesen íróskodhattak.

Nekem mindig kellett valami egyéb tevékenység, kereseti forrás is. Ez elsősorban nyelvroadás volt, de az évek, évtizedek során voltam többek között gépkenő, segédmunkás, speditőr, mozi-üzemvezető, nevelőtanár, titkár, egyetemi oktató.

► **Körülbelül a Szajla-versekig gyakran mondták, hogy mindig mást csinál, és a pályája élesen elválasztható részekre tagolható. Ugyanakkor kirajzolódik egy egységesség. A regények és a *Halászóember világát az Egy földterület...* vagy akár a *Héj* verseiben is fel lehet fedezni.**

✔ Tehát nem csinálom mindig mást. Egyszer, réges-régen egy kritikussal léptem fel egy művelődési házban. Ő moderált, én felolvastam. Bemutatott, és azzal folytatta, hogy én mindig mást csinálom, mire én azt mondtam, hogy nem. Nem emlékszem már rá, hogy összevitakoztunk-e a közönség előtt, de úgy megharagudott, hogy tíz évvel később sem volt hajlandó velem keznet fogni. Tehát más volt, és most is más a véleményem. Olyan ez, mint mi magunk, az ember. Bizonyos dolgaink változnak életünk során, de alapvetően ugyanazok maradunk. A tárgy múról múre más lehet, feldolgozása új elemekkel bővíthet, de a mag, mely meghatározza és egyben tartja, az egy és ugyanaz.

► **Volt egy gyerekverseket tartalmazó kötete is, az 1979-es *Máshogy mindenki más*, amelyet 2016-ban ismét kiadtak. Erről ritkán beszélnek az életmű kapcsán. Mennyire volt visszhangja?**

✔ Ritkán? Semennyire. És visszhangról se tudok. De nem nehezményezem, mert lehet, hogy ez rendjén van, gyerekeknek szánt művekkel a kritikusok nem nagyon foglalkoznak. Kivételt képez az eset, ha a szerzőt Weöres Sándornak vagy A. A. Milnének hívják.

► **Áttekintve a recepciót, *A hopik könyvével* tudtak a legnehezebben mit kezdeni a kritikusok. Ezt hogy látja?**

✔ Nem emlékszem már rá, konkrétan mi volt velem a baj, csak az maradt meg bennem, hogy amikor a könyvszak előtt küldtem belőle részleteket a Jelenkornak, az illetékes versrovatvezető azzal utasította el, hogy ezt Weöres jobban csinálja. Nem tudom, mire vonatkozott az ezt, de én minden további nélkül egyetértettem vele.

► **A legutóbb megjelent könyve, az *Alkonynapló* látszólag egy új műfajt emel az életműbe, ugyanakkor a címe ellenére nem tekinthető egyértelműen naplónak. Sok hasonlóságot mutat az esszéivel, sőt helyenként a lírai műveivel is.**

✔ Ez valójában nem is napló, olyan értelemben nem, mint például Matzner Ilonának, Márai feleségének a naplója. Ő tényleg azt rögzíti, hogy az adott napokon mi történt, mit gondolt, mit érzett. Amit én csinálom, meg amit a Mester is csinált és publikált, az tulajdonképpen a naptárhoz nem igazodó mikroesszé-gyűjtemény.

► **Ha már szóba került Márai, ő gyakran szerepel egyfajta példaképként a műveiben.**

✔ Mindenkinek megvannak a kedves írói. Nagyon szeretem Márait, de nem a szépprózáját, hanem az esszéisztikáját, amelyet a naplókban és az *Egy polgár vallomásaiban* visz tőkélyre. Amikor én kezdtem azt a bizonyos pályát, egyáltalán nem olvastam ezeket, nem lehetett olvasni. Mást, ami az emigrációja előtt jelent meg itthon, igen. De ahhoz is illegálisan jutottam hozzá a '80-as évek elején. Az Akadémiai Könyvtárban dolgozott valakim, aki titokban kiadta nekem a könyveket.

► **Rajta kívül kiknek a műveit olvassa szívesen?**

✔ Csokonai, Arany, József, Radnóti, Tömörkény, Móricz, Laczkó, Lovik, Szini, Kosztolányi, Ottlik, Maupassant, Rilke, Steinbeck, Carver, Csehov, Lev Tolsztoj, Kuprin stb.

► **Kortársakat is olvas?**

✓ Igen, főként olyanokat, akik megajándékoznak a könyveikkel, vagy akiket személyesen ismerek. Van két költő, Győrffy Ákos és Fekete Vince, akiket nemcsak olvasok, hanem akikkel időről időre találkozom is Budapesten, Erdélyben vagy Szajlán, ha meglátogatnak. Fiatalon, persze, másként voltam a kortársakkal, kivált a nemzedékembeliekkel. Többet olvastam őket, kerestem a műveikben, amiből profitálhatok, ami megerősít. Később úgy lettem ezzel, hogy ha az ember megtalálta a maga hangját, akkor azzal törődjön. Elég az teendőnek, feladatnak. Egyébként meg az életre kell bízni, a fontos könyvek megkeresik az embert – ha nem tartja őket szándékosan távol magától. Én például elkövettem azt a butaságot, hogy a szovjet időkben egyáltalán nem olvastam orosz irodalmat. Utáltam az oroszokat, a megszállókat. Aztán elmentek, és felfedeztem az irodalmukat, főként a klasszikus nagy realistákat, és életem végén, megkésve jutottam el oda, ha nem is mindegyiküknek, de jó páruknak már ismerem a műveit.

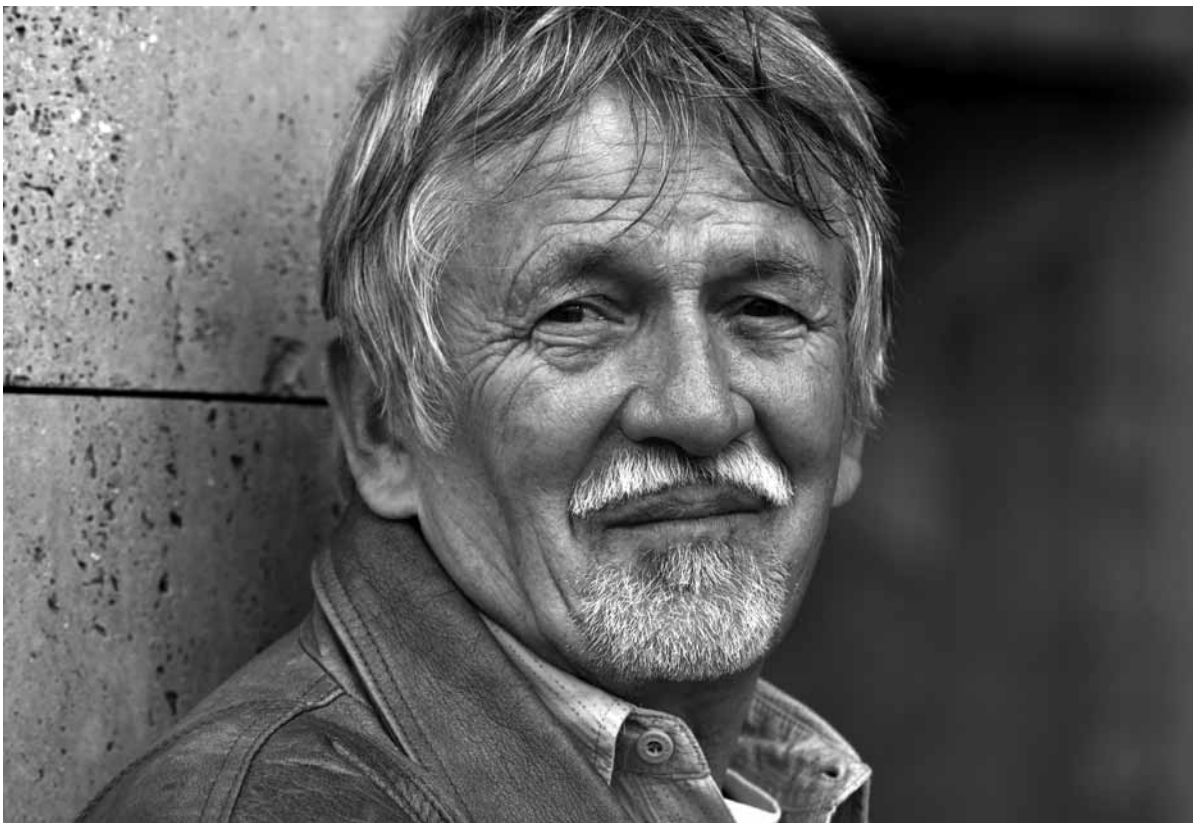
✓ **A József Attila-díjat visszautasító nyílt levelét a *Kedves John*ban is lehet olvasni. A többi díjhoz milyen volt a viszonya? Volt-e közöttük olyan, amely különösen fontos volt?**

✓ A többit nem utasítottam vissza. Esetem a Kassák-díjjal elmeséltem. A díjjal e kettő kivételével általában úgy vagyok, hogy jó, hogy vannak, még jobb őket kapni, de nem változtatnak semmin, sem rajtam, sem irányomon. Mindketten ugyanazok maradunk, akik voltunk.

✓ **A saját művei közül – ha lehet ilyet mondani – melyeket érzi a legközelebb magához a jelenben?**

✓ Lehet, de nem szerencsés, mert mind közel áll hozzám, hiszen én írtam őket. Talán az 1972. szeptembert, a *Halászóembert* és *A rög gyermekeit* említeném, ha inkább azt kérdezné, melyeket látom utólag legkevésbé sikerületlennek.

Fotó: Stekovics Gáspár

JENEI GYULA

Mecénások, munkanélküliek

barátommal, a festővel a nagyvállalat irodájában ülünk majd, s az igazgató azt mondja, ad pénzt, de nekünk kell dönteni, elfogadjuk-e. halkan magyaráz az íróasztal mögül. nyár lesz, kilencvenes évek eleje. kötetet akarunk megjelentetni: versek és festmények. azt mondogatjuk magunknak és másoknak, mecénásokat keresünk a nyomdaköltséghez, de tulajdonképpen koldulunk. akkortájt kezdik elárasztani a városokat a hajléktalanok. ők is kéregetnek, hogy kielégítsék ilyen-olyan szükségleteiket. ehess, ihass! tartják a markukat, ahogyan mi is, csak a mi szükségletünk könyv. ó, alkotói önkielégülés! ahhoz is kérni-kunyerálni kell persze, csak nem az utcán. üzemek, önkormányzatok, intézmények, újonnan alakult béték és káefték vezetőit győzködjük, milyen kurva jók vagyunk. járjuk a várost, néha előre kigondoljuk, aznap hol próbálunk szerencsét, máskor, ha látunk egy biztató cégtáblát, ötletszerűen bemegyünk. a főnököt keressük. a titkárnőkn sok múlik. akkoriban még nem kell előre bejelentkezni, spontánabb lesz az élet, illetve az effajta üzleti tárgyalások. vagy ha illene is időpontot egyeztetni, mi csak úgy betoppanunk, és általában fogadnak bennünket, ám többnyire udvariasan széttárják a kezüket: szűk esztendőik, nekik is rosszul megy, örülnek, ha talpon maradnak, várják a felszámolóbiztost. barátom folyton az úrgazdagokat szidja, hogy nálunk még nem alakult ki, mint nyugaton, a támogatás kultúrája, pedig a kultúra fontos. azok ott már tudják. de ezek?! ezeknek jó, ha majd az unokáik. ő is hallja az efféle gondolatfuttákat. a fővárosi művészkörökben, amelyekkel kapcsolatot keres, ez lesz az általános vélekedés. az ítélet. a parvenükről. ha valahol elutasítanak bennünket, vagy mégis támogatást ígérnek, beülünk egy kocsmába ünnepelni. esetleg átbeszélni mecénáskeresési stratégiánk gyöngye pontjait, fejlesztési lehetőségeit. megiszunk egy-két fröccsöt vagy sört, néha felesek, aztán megállapítjuk, aznap már nem vagyunk tárgyalóképesek, és hogy mikor folytatjuk a kultúrkoldulást. én adok magunknak pénzt, mondja majd a nagyvállalat igazgatója, de tudniuk kell, és arról kezd beszélni, mennyire alulfizetettek az alkalmazottai, s így is folyamatosak az elbocsátások, pang a piac, fogynak a megrendelések, áru helyett egyre inkább munkanélkülieket termelnek. s mi lesz azokkal a szerencsétlenekkel? hogyan tartják el a gyerekeiket? szóval, és kiköp egy összeget, ami fedezné a nyomdászámbla negyedét, esetleg harmadát is, látniuk kell, mi az ára a támogatásnak. néhány ember havi bére. s hogy így is kell-e a pénz? gondolják át, mondja.

átgondoljuk, mondjuk, s eljövünk úgy, hogy nem tudjuk, visszamegyünk-e elkérni a támogatást. szentségetünk. mit akarhat ez a faszi? ül a hatalmas íróasztala mögött a gurulós bőrszékben, és papol. komolyan gondolja, amit kérdez? vagy csak így akar lerázni bennünket? élvezi, hogy látja az elbizonytalanodásunkat? ő, aki a munkanélküliekért aggódik, akkor is, húsz-harminc évvel később is olyan öltönyben jár, olyan autóval furikázik, olyan üdülőparadicsomokat és világvárosokat látogat sorba, amilyen nekünk sosem lesz, amilyeneket mi soha. amikor ezt írom, már nem emlékszem, hogy végül visszamegyünk-e a pénzért. rá kell lapoznom a kötetben a támogatók névsorára, hogy megtudjam.

ZALÁN TIBOR

Az ügyelő

(Hosszú jelenetsor drámai felhangokkal)

Kadelka Lászlónak, Az Ügyelőnek ajánlom

Szereplők

ÜGYELŐ – 80 körül, nyugdíjas, de még aktív

TANONC – 50 körül, színházból kiábrándult színész, pályamódosító

Játszódik napjainkban, egy színházi ügyelőfülkében, takarástérben. Elképzelhetően a nagyszínpadon felépített nézőtér előtt, a valódi ügyelőpult körül. A nézők megérkezése és elhelyezkedése után leereszkedik a vasfüggöny. Ennek semmilyen más célja nincs, mint hogy elválassza a lent ásító üres széksorokat a színpadon teremtett nézőtértől, és a figyelmet az ügyelőfülkére koncentrálja. De előtte már:

Tanonc a fülkében ül, ellenőrzi a gombokat, szórakozottan tologatja, csavargatja őket, ellenőrzi a monitorokat, közben ki-kinéz a takarásból, hátrafelé forgatja a fejét. Láthatóan vár valakit. Várhatóan, ha kiderül róla, hogy ő a tanonc, az ügyelőt várja. Az öreg ügyelőt. Ideges fejforgása egyre sűrűbb, vakarózik, a hajába túr, az orrát fújja. Minden pótcselekvéssé generálódik egy idő után. Az órájára pillant, azután rajta marad a tekintete. A pillantásból nézés és felismerés lesz.

TANONC *(Magának.)* Bassza meg! Tizennyolc óra húsz. Az öreg meg sehol. Még sehol! Ilyen eddig nem fordult elő! Ilyen nem fordulhatott elő! Azt állította, de milyen gögösen, hogy soha nem késett le egyetlen előadást sem az elmúlt fél évszázadban. Azonban! Van itt egy kis probléma. Egy ügyelőnek nem tizenkilenc óra hét perckor kezdődik az előadás, hanem az első figyelmeztetéskor. Ennek az ideje pedig tizennyolc óra huszonöt. Öt perc... azaz négy perc múlva. Illetve még tizennyolc óra huszonöt előtt meg kell jelennie. Minimum öt perccel. Mert ilyenkorra itt kell ülnie az ügyelőnek, a helyén. Jó, hogy én ellenőrzök helyette mindent már hetek óta, na jó, de... de még minden alkalommal, mióta az *ügynevezett* betanításom folyik, időben megjelent. Ha huszonötig nem jön, akkor... akkor egyszerűen úgy döntök... de hogy döntök? Úgy, hogy elkésett! És ha elkésett, akkor felírom. De fel ám! Vagy tán nem ő mondta, hogy ebben a szakmában nincs barátság? Meg azt is mondta, hogy semmilyen igazi szakmában nincs kegyelem! Én sem fogom ismerni a kegyelmet vele szemben. Meg amúgy sem vagyunk barátok. Bassza meg, huszonöt! Hol a francban van? Beszöljak? Ne szóljak? Ha nem szólok be, ő fog felírni később. Ez képes rá, amilyen kocka agya van! Lesz, ami lesz, beszólok. Bátorság, Louis, bátorság! *(A szájához húzza a mikrofont, bekapcsolja, és fahangon, szinte reszketve beleszól.)* Tizennyolc óra huszonöt perc, első figyelmeztetés! Hét órakor előadást kezdünk a nagyszínpadon, Zalán Tibor *Az ügyelő* című darabjából. Innentől kérem a kiírt résztvevők figyelmét! *(Letörli homlokáról a nemlétező verejtéket, fújtat.)* Nem is olyan nehéz ez! Magyarán, az igazat megvallva, kurva nehéz! Hol lehet az öreg? Megölöm a vén... állj, állj meg, Louis! Mi van, ha komoly a dolog? A dolog velem. Mondjuk, ha meghalt... De hülye vagyok, telefonálnom kellett volna neki. Csak nem szoktam... csak nem szokott... mi egymással nem szoktuk...

(*Előkapja a mobilját, tárcsáz, vár, halljuk, hogy kicseng a túloldalon a készülék, de nem veszi föl senki.*) Nem veszi fel... Az ördögbe, tényleg meghalt volna...? Ez tényleg meghalt nekem! Dehogy! De hogy? (*Játssza.*) Mondjuk, lefordult a székről, megállt a szíve. Annyi. Odakapni se volt ideje. Gutaütés érte. Fél fordulat és kampac. Annyi. Ezek még a jobb halálok. Rosszul lett valami vacak buszon. Az utastársai pedig rögtön kifosztották. Annyi... Elvégre túl van a nyolcvanon... minek dolgozik még mindig ebben a korbán valaki? Vagy elgázolta valami busz, autó, bolond elektromos *rolleres*... az ilyen rozoga vénembereknek még egy elvadult biciklis is elég... vagyis, még az is túl sok. És ha tényleg? Ha tényleg baj van a vén trógerrel? Több tisztelet, Louis, apádat se szoktad... levénemberezni... De ha nem halt meg, hogyan hagyhat most benne a szarban? Nem tudom ezt mire vélni! (*Az órájára pillant.*) Ilyenkor, persze, rohan az idő! Mindjárt harminc. Azután rögtön harmincöt. Foglalkozom is én vele! Az ő baja nem az én bajom. Az ő nyomora nem az én nyomorom. (*Hátravágja magát a székből, és a plafont bámulja, a lehető legunottabbnak tűnhető arccal. Mintha nézné is valaki...* Azután visszazökken előző pozíciójába.) Hát persze, hogy foglalkozom! Elvégre ő a mesterem. Nemcsak az én mesterem. Mindenki mestere. Ő a nagy öreg. Na jó, bocs, az öreget most nem úgy mondtam, mint az előbb. Ő a nagy nemzedékből megmaradt utolsó igazi ügyelő. Nem holmi halvány matrica. Nagy arc, aki Gobbit, Sinkovitsot meg Major Tamást szólította színpadra. Nem akárhogy. Nyilván nem akárhogy. (*Utánozza.*) Hildácska, tessék letenni most kis időre azt a konyakospoharat, ugyanis, bocsánat, de jelenni tetszik egy perc múlva, nem, nem baj, ha nem tudja momentán, hogy miben... elég, ha én tudom, elmondom odáig. Majd súgok is, amikor belököm... Im-rém, készen vannak végre a parókákkal a fodrászok? És te? Fel vagy öltözve? Nem? Ja, hogy a parókákkal nincsenek meg! Mi az, hogy nem? Mozgás, fiúk-lányok, szaporábban, Sinkovits művész úrnak perceken belül Mózesként kell odakint... odabent... megnyilvánulnia... Igenis, igazgató úr, megértem, de a helyzet az, egy perce van, hogy a takarásban legyen, különben felírom, és maga természetesen fegyelmit fog adni saját magának, Major elvtárs, lévén maga következetes ember és kemény igazgató... (*Nevet.*) Nagy élete lehetett ennek a bitang Laci bácsinak. Mekkora egy fazon lehetett! Lehetett? Most is az! Csak hol a fenében van ebben a pillanatban ez a nagyon nagy fazon? Egyáltalán, van-e még, vagy már csak a legendáját hagyta maga után... itt. (*Az órájára pillant.*) Tizenhét óra harminckilenc. Beszóllok. (*Ismét a mikrofon fölé hajol.*) Tizenhét óra negyven perc. Második figyelmeztetés! Nézőtér-nyitás. (*Visszahanyatlak.*) És még mindig sehöl. Telefon. (*Telefonálni próbál, de ismét sikertelenül.*) Megáll az ész! Legszívesebben megölném. Hülyeség. És ha tényleg meghalt, mit öljek meg még rajta? Hülye gondolatok. Fura érzés, megszokhatatlan, ahogy kint, lent, elkezdődik a nézőtéri mozgás. Jönnek az emberek, érzem a testmeleget, a lélegzetüket, ahogy dobog a szívük az ünneplő ruha alatt... Miféle ünneplő ruha, Louis? Ma már körberöhögik azt, aki kiöltözik színházba jövet. Nem stílusos sem az elegancia, sem a viselkedés. Újabban lehet rágózni, enni... meg miegyebek! Emlékszel, amikor először látál embert csirkecombot zabálni a páholyban? Aztán egy egész családot! Tömték magukba a szárnyasokat, mintha a KFC-ben lennének! Nyilván onnan hozták a zabát. Elcuppogták-csámcsogták a vacsorájukat, kényelmesen, nem zavartatva magukat, néha felénk, a színpadon erőlködő szerencsétlenek felé pillogva. Na, ezért hagyta abba a színészkedést, Louis! Ezeknek? Ezeknek lent... vagy inkább fent... Na jó, legyünk őszinték, nem csak ezért. Sokkal inkább azért, mert kiderült, alapjában véve tehetségtelen vagy. De ez még így sem igaz. Inkább amolyan igyekvő alapterhetség. Akiből soha nem lesz több egy színésznél. Soha nem lesz

belőle nagy színész! Csak színész. Ilyen átlagszínész voltál, magadnak ne kertelj! Mit jelent nagy színésznek lenni? Megkapod a legjobb szerepeket, a legjobb nőket a színházban és a városban, te rendezel, nem a rendező, és az igazgató téged kérdez meg a táncrendről, ki mit játsszék a színházban, mit játszanál el szívesen – te. Bocs, most elárultad magad, Louis! Hogy mi lett volna számodra fontos a színházban. De ez mind külsőség, mind következmény. Az elmélyült órákra voltál képtelen, megbirkózni, legalább küzdeni a szerepeiddel, nem a szövegtanulással, hanem a szereplő létének megteremtésével, életre hozatalával. Ha jól tudom, át-lényegülésnek hívják ezt. Vagy ilyesminek. Hohohó! Elkalandoztam. *(Az órájára pillant.)* És ilyenkor repül az idő. Hoppá! *(A mikrofon fölé hajol.)* Tizennyolc óra ötvenöt. Utolsó figyelmeztetés! Szabó Lajos művész úr foglalja el a helyét kezdéshez. Műszakot, kellékest, öltöztetőket kérek változáshoz. Színpadmestert a forgóhoz. Gyorsöltözéshez öltöztetőt, fodrászt kérek. *(Idegesen feláll. A homlokára csap.)* Mekkora marha vagy, Louis! *(Karikírozza magát.)* „Műszakot, kellékest, öltöztetőket kérek változáshoz... Színpadmestert a forgóhoz...” Állat az emberben! Ez a tananyag visszaböfögése volt, amit az öreg lediktált, és te bevágtad, és ettől büszke is voltál magadra. Most meg nevetséges lettél! Rajtad röhög az egész színház – a teremben ülőkön kívül. A büfé, a tárak, mindenki, aki hátul és belül hallja. Nem kell ehhez a darabhoz előadás közben se műszak, se kellékes, se öltöztető, se színpadmester. Mert ez egy olyan darab, ami elkezdődik egy térben, és ott be is fejeződik. Nincs forgó, nincs közben kimenetel vagy bejövétel... Nincs új bejövétel. Hol van az öreg? Neki azért, legalább, be kéne jönnie. Aki legenda, aki soha nem késett el! Legenda, nem legenda, azért ő sem engedhet meg mindent magának. Hol a francban lehet? És megőrülök, megint beszélni kell! *(A mikrofon fölé hajol, az órán ellenőrzi az időt. Megnyomja a gombot.)* 19 óra. Kezdjük Az ügyelő előadását. Kérek mindenkit a helyére!

(Leül, a tenyerébe temeti az arcát. Nagyot sóhajt, a pultra teszi a szövegekönyvet, fellapozza az első oldalt. Kintről fülsiketítő roppanás és üvegcsörgés, mintha pohár törne szét a kövön, pedig csak az ügyelő agyában nagyítódott föl az elviselhetetlenségig valami zörej. A zörej nem más, mint Ügyelő megérkezése.)

TANONC Na végre. Már azt hittem, soha...

ÜGYELŐ Jó estét! Így szokták mondani mifelénk.

TANONC Jó estét, Laci bácsi. Ha nem észlelné, bármilyen meglepő lehet az ön számára, kis hiba csúszott a ma esti számításainkba. Ugyanis el tetszett késni. Csúnyán le tetszett késni. Megkérdezhetem, mégis, hol tetszett lenni?

ÜGYELŐ Nem tetszettem, nyilván; legfeljebb úgy voltam. Elkéstem? Nem nagy ügy! Észre se vettem.

TANONC Észre se vette! Azt mondja, ha jól hallottam, hogy észre se vette. Maga, akihez órát lehetett igazítani, észre sem vette. Maga, épp maga, észre se vette, hogy elkésik. Hülyét kapok, amikor ezt... amikor ezt csak így kijelenti. Tolja bele az arcomba. Ez most nem a vicc ideje, Laci bácsi!

ÜGYELŐ Nem? Érdekes. Vagyis nem az. Mitől vagy ennyire rosszkedvű?

TANONC Mitől vagyok rosszkedvű? Milyennek kellene lennem? A nyakába kellene borulnom, hogy végre meg méltóztatott érkezni? Most még szórakozik is velem?

ÜGYELŐ Eszemben sincs. Szánalmas a helyzet. Bejön az ember a munkahelyére, és csupa savanyú uborkával találkozik. Ez nem színház, hanem hullaház.

TANONC Nem érdekel, kivel találkozott. Az sem, ha savanyú uborkának titulál. Hogy hullaháznak gondolja a színházat! Megjegyzem, a hullaház annyival patentabb hely,

hogy ott nem késnek el az ügyelők. Meg a hullák sem... Amúgy nem érdekelnek az összevisszaságai. Az érdekel, hol volt.

ÜGYELŐ Közöd? Egyébként attól függ, mikor hol voltam. Reggel például elmentem a piacra. Ott voltam. Nekem van napirendem.

TANONC Na ne! Kit érdekel a napirendje! Hogy mit evett ebédre, hogy szunyókált-e egy jót ebéd után, megsétáltatta-e a kutyáját, már ha van kutyája... mit tudom én, hogy miije van... Komolyan azt gondolja, hogy ezt így lehet?

ÜGYELŐ Ha nem lehet így, hogy lehet?

TANONC Most megmagyarázzam? Mit magyarázzak ezen? Elkésett, Laci bácsi, elkésett. Ennyi. De ez az ennyi most fontos és súlyos.

ÜGYELŐ Az elmúlt fél évszázadban én előadásról még soha nem késtem le.

TANONC Hát akkor most elkezdte, amit eddig nem méltóztatott csinálni. Ami még nem is lenne önmagában baj. Persze, önmagában is baj. Mert, drága Laci bácsi, nekem... nekem...

ÜGYELŐ Fiam, ne nekemezz itt most nekem, mert bent, ha jól hallom, elkezdődött az előadás. Nem kellene *neked* most beszólnod valamit?

TANONC Talán magának kéne.

ÜGYELŐ Kéne, nem kéne, momentán te ülsz közelebb a mikrofonhoz.

TANONC (*Magában.*) Megölöm...! Közel a pillanat, hogy tényleg megölöm! Kiontom az összes belét! (*Közel hajol a mikrofonhoz.*) Az előadást elkezdjük. Csendet kérek az épületben! (*Visszafordul Ügyelőhöz, farkaszemet néznek egymással.*)

(*Ezalatt már elindult a hangbejátszás, azaz halljuk, mi hangzik el a színpadon.*)

TANONC Tizenennyolc óra húsz. Az öreg még sehol. Ilyen még nem fordult elő. Ilyen nem fordulhatott elő. Azt állította, soha nem késett le előadást. Egy ügyelőnek nem tizenkilenc óra hét perckor kezdődik az előadás, hanem az első figyelmeztetéskor. Ennek az ideje pedig tizenennyolc óra huszonöt. Öt perc... azaz négy perc múlva. De akkor már itt kell ülnie az ügyelőnek, a helyén. Jó, hogy én ellenőrzök helyette mindent már hetek óta, na jó... de még minden alkalommal, mióta az úgynevezett betanításom folyik, időben megjelent. Ha huszonötig nem jön, akkor... akkor, úgy döntöttem... elkésett! És ha elkésett, akkor felírom. De fel ám! Vagy nem ő mondta, hogy a szakmában nincs barátság? Hogy a szakmában nincs kegyelem? Nem lesz bennem kegyelem. Meg amúgy sem a barátom. Bassza meg, huszonöt. Hol a francban van? Beszöljak? Ne szóljak? Ha nem szólok be, ő fog felírni később. Beszóllok. Tizenennyolc óra huszonöt perc, első figyelmeztetés! Hétkor előadást kezdünk a nagyszínpadon, Zalán Tibor *Az ügyelő* című darabjából. Kérem a kiírt résztvevőket! Nem is olyan egyszerű ez. De hol van? Megölöm ezt a vén... állj, állj meg...

(*A benti monológgra rábeszélnek a szereplők, majd a színpadi áthallás lassan kiúszik az értelmezhetőség teréből.*)

TANONC Most akkor *mi* van?

ÜGYELŐ Mi van *most*?

TANONC Játszik a szavakkal, Laci bácsi? Kedve van játszani. Laci bácsinak kedve van játszani. Szóviccelődni. Gratulálok. Még ezt is megengedi magának.

ÜGYELŐ Fenét. Csak nem értem a kérdést.

TANONC A kérdés az, hogy *mi* van *most*?

ÜGYELŐ Most (*aktuális dátumot mond*) van. Azonkívül, este hét és fél nyolc között van.

- TANONC Úgy látom, mára megjött a humora, amit eddig nem osztott meg velem. Már csak ez hiányzott! Ilyenkor azt kellene mondanom, hogy jaj, de viccesnek tetszik lenni?
- ÜGYELŐ Te vagy a vicces, fiam. És ha nem tévedek, megint be kéne szólnod.
- TANONC És most mit szólnak be? Össze vagyok zavarodva.
- ÜGYELŐ Én behívnám a takarásba a másik szereplőt. Ugyanis percekben belül meg kell jellennie a színen neki is.
- TANONC Persze. És mi lenne, ha maga...
- ÜGYELŐ Ezt még megoldod. Ha úgy tetszik, helyettem oldod meg. Utána úgy sincs több dolgod, mint beszélgetni velem. Ezek bent folyamatosan nyomják, míg ki nem fogynak a szöveggöngyökből. Akkor kellesz megint te, hogy lekonferáld a backstage-nek a mai előadást.
- TANONC Rendben. Feltéve, ha beszélget velem normálisan. Szóval, kicsit normálisabban, mint eddig!
- ÜGYELŐ Mi mást tehetnék? Unalomelűzőnek megfelel a veled való beszélgetés is.
- TANONC *(Ismét a mikrofon fölé hajol.)* Kadelka művész urat kérem a színpadra.
- ÜGYELŐ De azonnal! Tedd hozzá!
- TANONC De azonnal! *(Kikapcsolja a mikrofont.)* Azonnal? Mi az, hogy azonnal? Ezt mondtam volna? Jó ég! Nem térek magamhoz. Tényleg ezt mondtam! Milyen utasításokat ad maga nekem? Ilyen eddig itt nem volt.
- ÜGYELŐ Innentől lesz. Tudod, a tekintély...
- TANONC A tekintély! Tudom. Bevágtam ezt is. Kívánja hallani? Ha azt akarod, hogy tekintélyed legyen a színészek előtt, akkor keménynek kell lenned. A tekintély nem magától jön, ellenkezőleg, az ember megcsinálja magának. Előbb a korbács, csak utána jön a méz.
- ÜGYELŐ Egészen jól keménykedel elméletben, legényke.
- TANONC De hülyén beszél! Most jövök rá, hogy... maga... szent ég! Ivott. Ivott?
- ÜGYELŐ Ittam hát. Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott idefelé jövet... Ja, hát ittam. Tudod, hogy nem szokásom. Most így esett. Hogy ittam. Előfordul mindenkivel, hogy iszik. Nem nagy eset.
- TANONC Megtudhatnám, hogy miért ivott?
- ÜGYELŐ Elhagyott a feleségem.
- TANONC Nincs is felesége!
- ÜGYELŐ Most már nincs.
- TANONC Senki sem tud a maga feleségéről.
- ÜGYELŐ Elég, ha én tudok. Tudtam...
- TANONC Mikor hagyta el? Ma?
- ÜGYELŐ Amikor ittam. Ezek szerint ma.
- TANONC Részvétem. Vagy gratulálhatok? És ha elhagyta, miért is hagyta el?
- ÜGYELŐ A színházi élet ilyen. Nők, ital, cigaretta. A legtöbb házasságot megeszi.
- TANONC De maga nem színész!
- ÜGYELŐ Ki tudja! Színház az egész világ, és benne az ügyelő is színész.
- TANONC Elkomolytalankodja! Miért hagyta el konkrétan?
- ÜGYELŐ Konkrétan semmi közöd hozzá.
- TANONC Értem. Nem akar erről beszélni?
- ÜGYELŐ Nem.
- TANONC Nem akar erről beszélni.
- ÜGYELŐ A kis gondolatolvasó! Lépjünk!
- TANONC Aha! Sejtettem, hogy kiröhög mindent maga körül, ami emberi. Erre azért még visszatérünk! Menjünk vissza kicsit a nagy törvényeihez! Ha meg nem bántom... Kis kritika jöhet? Nem válaszol, tehát jöhet. Korbács? Meg méz? Micsoda faszsa-

- gok! A középkorban vagyunk? A huszonegyedik században már nem használjuk ezeket a kifejezéseket, Laci bácsi. A huszonegyedik században vagyunk. Maga meg a középkorig tántorodik ezzel vissza.
- ÜGYELŐ Miért is? Inkább hagyjuk! Ez amúgy legfeljebb egy metafora.
- TANONC Én inkább oximoronnak éreztem. Gondoljon csak bele! Méz és korbács egyidejűleg.
- ÜGYELŐ Oximoron? Hogy monddod, oximoron? Te ilyeneket mondasz? Mi van, csak nem verstant tanulsz mostanában?
- TANONC És ha tanulok? Köze? Mi szégyellnivaló van abban? Vagy a magamfajta, primitív *ügyelőtanonc* nem tanulhat verstant? Mondja csak, nyugodtan, ha kifogása van ellen! Akkor ezentúl nem tanulok verstant. Ennyi. Nem tanulok. Slussz, nem tanulok semmit. Több időm marad lógni a haverokkal... a kollégákkal... a csajokkal.
- ÜGYELŐ Mit puposkodsz? Nekem mindegy. Bármit tanulhatsz. Ha tanulsz, azt jól teszed. Okosodol. De vigyázz...
- TANONC Ne folytassa! Ez is benne van a jegyzetfüzetemben. Kívülről tudom. A buta ügyelő olyan, mint a buta színész. Csak még annál is rosszabb. De a túlművelt ügyelő sem túl jó. Ahogy a túlművelt színész se jó színész. Ezeket mondta, nem? Emlékszik? Csak azt nem mondta meg, mitől nem jók, ha műveltek? És mitől túlműveltek, ha műveltek? Van valamilyen határ meghúzva?
- ÜGYELŐ Attól, hogy összekeverik az elméleti tudást a gyakorlati színházzal. Határok nélkül.
- TANONC Roppant érdekes és elmés gondolat. Elméleti tudás, gyakorlati színház! Ami, természetesen, nem egyenlő a színházi gyakorlattal. El kell gondolkodjam rajta. Ha itt lenne a füzetem, bizonyára ezt is feljegyezném a többihez. Döntse el! Akkor most tanuljak, vagy ne tanuljak?
- ÜGYELŐ Ha van időd, akkor tanulj! Ha meg nincs, akkor ne tanulj!
- TANONC Ja. Hányszor hallottam magától, a fülemben van a reszelős hangja is, elüldögélhetsz itt, ebben a lyukban életed végéig anélkül, hogy tudnád, mit is csinálsz. Olvasni tudsz, szerencsére, előtted a kotta, a zenekar odabent húzza, te meg beinted sorra a zenészeket. Akár az igazi karmesterek. Van ebben valami mágia, valami magasabb rendű lebegés. Transzcendencia. Karmester vagy. Akár az igazi karmesterek. Azt hiszi, nem éreztem, hogy gúnyolódik velem? Azt hitte, átverhet az álságos nyájaskodásával? Azt hiszi, magának mindent szabad, mert maga a nagy Ügyelő, aki a Nemzeti Színház függönyét utoljára ráncigálhatta, a nagy Nemzeti nagy idejének szomorú alkonyán. Gúnyolódhat fölöttem... velem... rajtam... franc se tudja, melyik a jó kifejezés!
- ÜGYELŐ Hát, fiam, máris megbuktál, ha vizsgáztatlak. Az ügyelő nem ráncigálja a színházi függönyt. Hozzá se ér. Utasítást ad másoknak, hogy rángassák. Én csak megtiszteltetésből...
- TANONC Csak zárójelben jegyzem meg, hogy maga is megbukott, nagy idők nagy tanúja. Csúnyán megbukott.
- ÜGYELŐ Megbuktam? Ugyan, miért buktam meg, ha valóban megbuktam?
- TANONC Megbukott. Egészen pontosan, elbukott. Maga, Laci bácsi, ma este, életében először, hadd emlékeztessenem ismét, sokadszorra már, lassan mondom, hogy értse, el-ké-sett. Ha pedig egy ügyelő elkésik, annak harangoztak. Vége. Kampec. Érti már? Belemegy végre az italos agyába, hogy elkésett? Elkésett! Hogy mi oka volt erre, túlságosan nem érdekel. Felírom, hogy elkésett. Mit néz? Felírom.
- ÜGYELŐ Felírsz?
- TANONC Naná, hogy felírom! Nem maga mondta, hogy ebben a szakmában nincs barátság és nincs kegyelem? Különben betlizik a rendszer. Meg hogy ne legyen a szívem-

ben naplemente, amikor ügyelő... vezető ügyelő leszek végre? Na, látja, jó tanítványa vagyok. A lehető legjobb. Nincs kegyelem. És nincs barátság. Merthogy, nem is volt. Mi nem voltunk barátok soha. Nem is lehettünk... volna... vagy lehettünk volna se, de nem...

- ÜGYELŐ Mit gatyázol? Írjál fel!
- TANONC Most megsértődött?
- ÜGYELŐ Írjál fel!
- TANONC Tényleg felírom!
- ÜGYELŐ Írjál fel!
- TANONC De ha gondolja...
- ÜGYELŐ Nem gondolom, írjál fel!
- TANONC Egy szavába kerül, hogy ne. Egy jó szavába.
- ÜGYELŐ Nincs egyetlen jó szavam se... hozzád. Írjál fel!
- TANONC Hívtam telefonon. Rossz a telefonja?
- ÜGYELŐ Semmi baja. Láttam, hogy hívtál.
- TANONC De nem vette fel.
- ÜGYELŐ Nem vettem fel.
- TANONC És miért nem vette fel, az ég szerelmére?
- ÜGYELŐ Nem volt kedvem felvenni. Olyanom volt.
- TANONC Nem volt kedve! Csak úgy nem volt kedve felvenni. Inni persze volt kedve. Ja, ha omlani kezd a bánya, akkor ömlik a homok.
- ÜGYELŐ Volt, ami volt, voltam, ami voltam, de már mindkettő a múltam.
- TANONC Hagyja el az élcelődést! Tépem itt a hajamat, maga meg...!
- ÜGYELŐ Kért rá valaki, hogy tépd?
- TANONC Nem kellett volna? És hogy indul el az előadás maga nélkül?
- ÜGYELŐ Hát nem elindult? Nélkülem... Észre sem vetted, hogy elindult.
- TANONC Tényleg! Elindult. Észre se vettem... azaz... észrevettem... de most hirtelen nem emlékszem rá, hogyan történt. Különös...
- ÜGYELŐ Úgy történt, hogy az ügyelő szeme rajta van az órán, huszonötökör beszél a hangosbeszélőbe.
- TANONC Már ha itt van... De hát, ez túl nagy felelősség még nekem. Elindítani egy előadást! Mozgásba hozni egy monstrumot.
- ÜGYELŐ Nem olyan nagy ez. Se dolognak, se előadásnak. Két faszi ágál odabent.
- TANONC De nagy. Akkor is, ha csak két színész ágál a színen. Igenis nagy.
- ÜGYELŐ Akkor nagy. Fújd föl magad!
- TANONC Magának, ezzel is, mi baja? Mit flegmáskodik itten velem?
- ÜGYELŐ Máshol nem tudok flegmáskodni veled, mert te mos éppen itt vagy.
- TANONC És ha éppen én sem vagyok itt kezdéskor?
- ÜGYELŐ Akkor nem vagy ügyelő. Csak egy darab...
- TANONC Ki ne mondja...
- ÜGYELŐ ...szar vagy.
- TANONC Kimondta! Épp elégszer kimondta eddig is. Elég volt akkor hallani. Meddig leszek én még a tanonca? Tudja, maga nem egy jó modorú ember, Laci bácsi! Tudja, hogy a kurva szigorával és érzéketlenségével tisztára széttiporta az önérzetemet? Tudatában van annak, hogy nincs magában szemernyi lélek sem, csak szakma, meg szakma, meg megint csak szakma?
- ÜGYELŐ Ne pazarold a hangszáladat ostobaságokra! Neked nem szakma, legfeljebb fegyelem. Figyeld inkább az előadást!
- TANONC Minek figyeljem? Nem maga mondta, hogy az ilyen előadásoknál csak bemennek a színészek, azután a végén kijönnek meghajolni. Semmi egyéb dolgunk nincs,

mint hogy ne felejtsek el időben – egyszer, az elején – bemenni, és a végén – egyszer, a végén – kimenni.

ÜGYELŐ Más is lehet, fiam. Mondjuk, tűz üt ki a színházban.

TANONC Rég betiltották a dohányzást a színházakban. A nézőtéren meg sose nem lehetett.

ÜGYELŐ *Soha...* Elektromos vezetékek.

TANONC Két éve újították fel a színházban a teljes rendszert. Kizárt, hogy bármilyen tűz keletkezzék a vezetékekben.

ÜGYELŐ Eltöri a lábát valamelyik marha.

TANONC A kettő közül valamelyik? Állnak meg ülnek egész idő alatt. Ebbe a kettőbe még senkinek a lába nem tört bele. Ez egy ilyen előadás.

ÜGYELŐ Gondolod, unalmas, mert nem történik benne semmi.

TANONC Nem mondtam ilyet. De valóban nem történik. Nyilván nem ezért, de valamiért kurvára unalmas.

ÜGYELŐ Ha történik, akkor nem unalmas?

TANONC Most megint vizsgáztat? Egy előadás nem attól érdekes, hogy ide-oda rohangásznak benne, félpercenként fakadnak dalra, ütik egymás fejét, vagy szúrják szíven egymást... mármint, a hónap alatt... Egyébként, tényleg, mitől érdekes egy előadás? Könyörgöm...

ÜGYELŐ *Könyörgök!*

TANONC Mi van? Maga már nyelvtanár is?

ÜGYELŐ Nem, csak – ha már beszélem – szeretem a nyelvemet.

TANONC Jó, rendben! Csak szeresse! *Könyörgök*, miért kell ilyen szar darabokat játszunk, mint ami most megy bent, amikor a drámairódalom teli van jobbnál jobb darabokkal? Miért ezt a vackot, azt mondja meg, miért kell nekünk...? Teli káromkodással...

ÜGYELŐ Mert ilyen az igazgató ízlése.

TANONC Ja. Nem inkább annyi, hogy nyomja a cimboráit? A minőség meg nem fontos senkinek?

ÜGYELŐ Ezt gondolod?

TANONC Ezt gondolom. Ilyen egyszerű.

ÜGYELŐ Megjegyzem, nem a te dolgod, ki mit gondol, ki kit nyom, kinek mi az érdekes!

TANONC Magának is fontos a minőség, hiába ízél nekem. Erről papolt eddig éjjel-nappal. Miért nem beszél vele? Hogy lehetne másként is! Magára talán hallgat.

ÜGYELŐ Én? Vele? Rám? Pont én? Miért is én?

TANONC Mert maga whiskeyzik vele minden este a klubban.

ÜGYELŐ Először is, nem minden este. Másodszor, nem csak vele. Harmadszor, a műsorpolitikája olyankor véletlenül sincs napirenden.

TANONC Hát akkor mi van napirenden, ha nem a színház? Nők? Üzlet? Politika? Konkrétan...

ÜGYELŐ Lófaszt ezekben! Konkrétan. Amúgy, közöd? Igen, barátok vagyunk, de nem puszipajtások. Mindenkinek tudnia kell, hol a helye, és mihez kell, hogy hozzávakkanjon. Hogy szólhatnék én bele abba, mit játszunk? None of my business.

TANONC Aha. Tudomásul vettem. Ennyit még én is tudok angolul. De azért szólhatna. Nem egy diktátor a mi igazgatónk.

ÜGYELŐ Minden igazgató diktátor. Akinek hatalma van, az diktál. Tehát diktátor. Tudod, fiam, bár az előbb leforráztál, hogy múlt századi maradvány vagyok, ez is korbács és méz kérdése. Ha az egyik nem megy, jön a másik, ha a másik nem megy, jön az egyik. Ez a dolgok primitív, de létező logikája.

- TANONC Egyébként, visszatérve, tényleg, mitől érdekes egy előadás? Könyörgök... Ha egyszer elmondaná, úgy rendesen, ahogy szokta, nem nyaggatom vele többé.
- ÜGYELŐ Mit tudom én! Hagyj ezzel békén! Most se nyaggass!
- TANONC Tudja. Ilyeneket mondott nekem a közös munkánk kezdetén...
- ÜGYELŐ Közös munkánk?
- TANONC Na jó... Amikor elkezdett tanítani... Hogy mit tudom én. Ilyeneket mondott, ha kérdeztem. És nem válaszolt a kérdéseimre. Aztán meg magától kezdett el dumálni, minden átmenet vagy apropó nélkül, arról hablatyolt hosszadalmasan, hogy sorsa van a szereplőknek. Meg a színészeknek is magánsorsuk van. Az előzőek rögzítve vannak a szövegekben. Utóbbiak hozzák magukkal ezt a magánsorsot. Azt azért nem felejtettem el, hogy egyszer elvétette. Azt mondta, hogy *magánsorsot*. De néha azt gondolom, ha ez eszembe jut, hogy az elszólása pontosabban fogja meg a dolog lényegét, mint a fontoskodó magyarázatai. Ja. Színész és sors. Elmennek, ahogy maga, a piacra, előtte, ha fiatalok, elviszik a gyerekeiket az óvodába vagy az iskolába, délelőtt szöveget tanulnak, végszavaznak valakivel, aki lehet a feleségük is, vagy többnyire az, délben zabálnak a családdal, vagy aki ott van mellettük éppen, délután a memorizált szöveget frissítik magukban, este bejönnek, két-három órára más bőrébe bújnak, visszavedlenek, azután hazamennek, vagy berúgnak a büfében, botrányt csinálnak, vagy mit tudom én mit... elmennek, mondjuk, a szeretőjükhöz.
- ÜGYELŐ Na látod, tudod te ezt... Valahogy így.
- TANONC De mi sors van ebben?
- ÜGYELŐ Két sors is van ebben. Hiszen magad is színész voltál. Mármint, voltál. Tudnod kell, mekkora erőfeszítés át- és visszaváltozni. Egyébként milyen színész voltál? Sose láttalak színpadon.
- TANONC Az ember nem tudja magát megítélni pontosan. Mondtak rólam ezt is, azt is. Hogy remek... meg hogy közepes... sajnos, volt olyan is, aki azt mondta, de csak a hátam mögött, hogy csapnivalóan rossz színész vagyok. De az hülye vagy rosszindulatú vagy féltékeny volt. Vagy egyszerre mind a három. A legtöbb színész irgalmatlanul féltékeny a másokra. Én milyen voltam? Nem tudom.
- ÜGYELŐ Dehogynem tudod. Te csak *amolyan* színész voltál.
- TANONC Ez meg mit jelent?
- ÜGYELŐ Az *amolyan* színész a nem amilyen. Ne, ne hadonássz, fiacskám, kivételesen megmagyarázom. Az *amolyan* színész a matrica. Ismered ezt a szót, hallhattad eleget a betanításod során. Mi a matrica?
- TANONC A matrica ráragasztható valamire, alatta gyakorlatilag a lényegtelenség, a semmi.
- ÜGYELŐ Az *amolyan* színész is ilyen. Olyan, mintha színész lenne, de csak olyan. Az olyan *nem az*. Ezt az *amolyanságot* sokáig fönn lehet tartani, akár egy életen keresztül is. De nem érdemes.
- TANONC *Akkor már legyél favágó. Bár a tél hideg, a kasza meg egyenes.* Hányszor hallottam! De hányszor! Nem is látott semmiben, öreg! És mégis ítélkezni mer. És mégis mer ítélkezni? Ki maga? Mi maga? Úristen? Nem az! Maga is csak *amolyan* rossz színházi kritikus. Nem látja az előadást, még azt is feltételezhetjük, hogy ott van, de nem lát semmit belőle, mégis megírja a maga öt-tíz flekkjét, és dönt élet és halál fölött. Maga mondta, egy elgyöngült percében, hogy a nagy színészség nemcsak tehetség, hanem annak a kérdése, hogy megcsinálják-e. Tudja, Laci bácsi, engem nem csinált meg senki. Én próbáltam megcsinálni magamat, de sikertelenül.
- ÜGYELŐ Nádszál az ember, a teremtés leggyöngébb nádja, de ez a nádszál gondolkodik.

- TANONC Mennyire, de mennyire okos! Feltételezem, hogy nem maga találta ki ezt gyöngénádas faszszágot!
- ÜGYELŐ Valóban nem. Egy Pascal nevezetű francia. De hát, hiába is mondanék neked bármit is róla.
- TANONC Valóban. Pascal... Ki lehet ő? Kant előfutára? Nietzsche példaképe? Vajon az ő követői-e Kierkegaard, Sartre vagy a bolond autós Camus...
- ÜGYELŐ Az áldóját... Szép ária volt! A végén komolyan veszlek.
- TANONC Nem kell! Elég, ha nem tekint tanulatlan sültparasztnak.
- ÜGYELŐ Értettem. Ugorjunk! Mikor váltál el?
- TANONC Miféle kérdés ez? Elváltam? Honnan veszi, hogy nős ember voltam... ha az voltam... s hogy ha az voltam... ma már nem vagyok az. Az ilyesmi még a színház személyi lapján sincs rajta, már ha a színházban vannak személyi lapok.
- ÜGYELŐ Az ingedről, fiam. Onnan tudom.
- TANONC Az ingemről? Nana, tréfál, Laci bácsi.
- ÜGYELŐ Fenét! A dolog nagyon egyszerű. Akinek van, hogy úgy mondjam, aktuális felesége, annak ráncatlan a vasalt inge. Az aggregényé általában teli van ráncsal, vagy egyáltalán nem is hord inget. Az elvált férfi igyekszik egészsznek mutatkozni, ezért vasal. De élete végéig nem tud megtanulni jól vasalni. Hol itt, hol ott maradnak ráncok.
- TANONC Nem rossz. Ahogy főzni se tanul meg, mosni se tanul meg... élni se tanul meg. Valóban volt feleségem. De már nincs. Találja ki, mi történt! Három verzió lehetséges, ugyebár. Ezzel megkönnyítem a dolgát. Egy: meghalt. Kettő: elhagytam. Három: elhagyott.
- ÜGYELŐ Erős hármas.
- TANONC Biztos ebben?
- ÜGYELŐ Egészen biztos.
- TANONC Miért is?
- ÜGYELŐ Ezt te fogod elmondani.
- TANONC Ha valóban kíváncsi rá.
- ÜGYELŐ Valóban. Most van időnk privátra váltani.
- TANONC Privátban. Egyszerű történet. A börtönt sem kell túl komolyan vennünk. *(Elhallgat, nézi Ügyelőt, akinek a szeme se rebben.)* Igen, ültem, mit villog itt a szemüvegével? Súlyos éveket ültem. Nem, nem öltem meg a feleségemet. Bár azt kellett volna tennem. Sem a szeretőjét. Pedig az is megérdemelte volna. Mert hát, nem nehéz kitalálni, hogy a szeretője miatt hagyott akkor el engem.
- ÜGYELŐ Szerintem előled menekült hozzá... miattad ment el.
- TANONC Lehet. Tucattörténet. Én minden éjjel színházban, ha úgy adódott, színház után hajnalig idegen ágyban, ment a pia, ha volt miből, egy időben ment a kártya is, de veszettül. Közben észre se vettem, hogy soha nem vagyok már otthon. Hogy nem haza megyek, hanem aludni valamilyen ismerős helyre. Ágyrajáró lettem a tulajdon otthonomban... vagy inkább már csak házamban... házasságomban... életemben. Eljött az idő, hogy észre se vettem, hogy ott van ő is. Ha úgy adódott, ráfordultam, mint bárki másra az idegen éjszakákban, azután aludtam, mint másnál máshol. Bármilyen furcsa, az is csak sokára tűnt fel nekem, hogy már nincs kire ráfordulnom, ha az ágyamba bújok. A főztjére nem, csak a hűtőszekrényre jártam rá. Valójában az üres hűtőszekrény állított meg vagy ébresztett fel. Hogy nincs mit kivennem belőle. Hol a kaja? Hol van ő? Ha kaja nincs, akkor ő sincs. Hozzákezdtem szólongatni... az ürességet. Na, abba már másnap energiát fektettem be, hogy megtudjam, hová ment... menekült... kihez emigrált a süllyedő hajónkról. Még abban is volt energia, hogy a kopogtatásomra ajtót nyitó figurát szó nélkül

agyba-főbe verjem, és ajtóstól szétrontsam a lakását. Talán jobb lett volna, ha kérdezek előtte valamit. Ugyanis nem a pasiját vertem szét, hanem a főbérőjét. Mentők, feljelentés, dutyi. Innen már ment minden könnyen, lefelé és még lejjebb.

ÜGYELŐ Szép mese volt, fiam. Talán írónak is beválnál, ha értenél az íráshoz. Kár, hogy a vége hamis.

TANONC Hamis?

ÜGYELŐ Hamis. Nem vagy te ilyen nagy verőlegény. Gyáva kis pöcs vagy.

TANONC Gyáva kis pöcs?

ÜGYELŐ Azt mondtam.

TANONC Én gyáva? Akarja, hogy bebizonyítsam az ellenkezőjét? Hogy nem vagyok gyáva? Hogy mutassam meg magának, hogy nem vagyok gyáva? Össze mégsem verhetem. Tudja mit? Olyasmit csinállok, amire maga soha nem lenne képes. Mert nem én vagyok a gyáva... Olyasmit...

ÜGYELŐ Milyesmit?

TANONC Amire maga soha nem lenne képes. Mert maga hiába volt nagy ügyelő egész életében, valójában csak egy engedelmes piti kis szolga volt, és az is maradt. Most megmutatom, hogy mindenre képes vagyok!

ÜGYELŐ Mi mindenre?

TANONC Például... leállítom ezt az előadást.

ÜGYELŐ Blöff!

TANONC Blöff?

ÜGYELŐ Blöff.

TANONC Na, most figyeljen, Laci bácsi! *(A mikrofonhoz hajol, látványos mozdulattal megnyomja a beszéd-gombot, és teátrálisan beleeszi.)* Az előadás átmeneti zavarok miatt félbeszakad! *(Ügyelő hozzákap, de félresodorja a kezét.)* Mindenki lefelé a színpadról! Nézőteret kiüríteni, amilyen gyorsan csak lehet! Kapkodjanak a nézőtéri felügyelők! Kifelé mindenki! Kérem a vasfüggönyt azonnal leereszteni! Azonnal, azt mondtam, azonnal. Nem látom, hogy ereszkedik!

Ügyelő a szívéhez kap, elájul, lassan roskad össze, elnyúlik a lába előtt. Tanonc riadtan hajol fölé. Gyömöszölni kezdi a mellkasát. Liheg, fárad.

TANONC Bassza meg! Laci bácsi! Ne haljon meg itt nekem! Meg ne haljon itt nekem, hallja! Meg ne próbálja! Csak vicc volt, Laci bácsi, nem volt bekapcsolva a mikrofon... hallja? Csak amolyan fantomvilágítás volt a bekapcsolás-panelen! Hallja? Na, ne izéljen már, ne izéljen, hallja, ne izéljen! Van lélegzete. Mit csináljak most vele? Erre az előadásra az orvost se szoktuk meghívni! Miért nem hívjuk meg erre az előadásra, épp erre az előadásra az orvost? Tényleg szakítsam meg az előadást haláleset miatt? De hát nem halt meg, lélegzik. Megőrülök! Ezek meg csak darálják, darálják odabent... Itt meg meghal egy ember. Te ölted meg, Louis, te ölted meg. De ezt senki sem fogja megtudni! És akár őszinte is lehet, hogy Laci bácsi egy viccbe halt bele, akár őszinte is lehetsz... egy viccbe halt bele... De hát nem halt bele semmibe, van lélegzete! Ébresztő, vén csont, ébresztő!

(Rázza, pofozza Ügyelőt, akibe lassan visszatér az élet. Bágyadtan felül. Majd vigyorogni kezd.)

ÜGYELŐ Azt hiszed, bevettem a hülye cseledet?

TANONC Mit vett be? Bocs! Mit nem vett be?

ÜGYELŐ Ezt a mikrofon-maszlagot. Azt hiszed, először látok mikrofont életemben? Nem vettem be!

- TANONC Nem vette be?
- ÜGYELŐ Nem. Ostoba fantomfény volt, láttam. Szartad bekapcsolni a mikrofont. Kisfiú vagy te ahhoz, hogy egy előadást leállíts!
- TANONC Akkor mitől ájult el? Seperc alatt egy rongycsomóvá töpörödött. Ha megjátszotta magát, jól csinálta. Ha meg nem, akkor nem értem.
- ÜGYELŐ Húzzál föl! Csak megjátszottam.
- TANONC *(Nyögve felhúzza Ügyelőt, visszaülteti a székre.)* Ha nem vette be...
- ÜGYELŐ Még mindig itt tartunk? Kicsit tényleg elájultam.
- TANONC Kicsit tényleg megjátszottal!
- ÜGYELŐ Mindkettő. Mert elképzelttem, hogy valóban megállítja egy ügyelő, aki az én tanítványom, az előadást. És bennem állítottad meg az én előadásomat.
- TANONC Csak majdnem a szívét, Mester! Nem tudom eldönteni, örüljek vagy zokogjak. Örülve zokogjak vagy zokogva örüljek! Na, vallja be, ez nem is volt olyan rossz jelenet.
- ÜGYELŐ Valóban. Az igazságot!
- TANONC Mit igazságot?
- ÜGYELŐ A tiédet!
- TANONC Legyen. Bár magának most pihenésre lenne szüksége. *(Kitapogatja, majd kiveszi a laposüveget Ügyelő mellényzsebéből. Az orra alá dugja.)* Netán egy korty pálinkára?
- ÜGYELŐ Whisky.
- TANONC A fene a gusztusát. Igya!
- ÜGYELŐ Idd te!
- TANONC *(Alaposan behúzza az üvegbe.)* Ez nagyon jó.
- ÜGYELŐ Igyál bátran.
- TANONC *(Ismét meghúzza a laposüveget.)* Tényleg nem iszik?
- ÜGYELŐ Majd a vizsgálat után.
- TANONC Milyen vizsgálat után?
- ÜGYELŐ A vizsgálat után, amelyik megállapítja, hogy alkoholt fogyasztottál munkaidőben. És előbb felfüggesztenek, azután meg ki is rúgnak.
- TANONC Viccel.
- ÜGYELŐ Eszemben sincs. Te felírsz, hogy elkéstem, én felírlak, hogy piásan vezetted le az előadást. Én kapok egy szóbeli fegyelmet. Te kapsz egy írásbeli felmondást. Most már nyugodtan ihatsz.
- TANONC Nem fogja tudni bizonyítani. A büfében nem jártam. Aki látott, láthatta, hogy józan vagyok. Aki közel volt hozzám, érezhette, hogy nincs alkoholszagom.
- ÜGYELŐ De most már van.
- TANONC A szag nem bizonyíték.
- ÜGYELŐ De a lehelet igen. Meg a vér.
- TANONC Nincs is szondája.
- ÜGYELŐ De a portán van.
- TANONC És a vér?
- ÜGYELŐ Azt majd az orvos leveszi.
- TANONC Rosszul van tájékoztatva. Nincs az előadáshoz híva orvos.
- ÜGYELŐ De van. Én minden előadáshoz hívok orvost. Ma is velem érkezett a színházba. Most is a bal három egyen ül.
- TANONC Blöfföl.
- ÜGYELŐ Ki fog derülni, ne izgulj.
- TANONC De hát maga is ivott. Ez nem zavarja?
- ÜGYELŐ Én nem ittam.

- TANONC Nem azt mondta, hogy...?
- ÜGYELŐ Mondani mindent lehet.
- TANONC És a felesége?
- ÜGYELŐ Mindenki tudja, hogy agglegény voltam világ életemben. Ebben a színházi szakmában ez külön előny és szerencse. Tudod, mire gondolok.
- TANONC Hazug vén dög.
- ÜGYELŐ Mondtál valamit?
- TANONC Azt, hogy legjobb az lett volna, ha elpatkol itt nekem az előbb.
- ÜGYELŐ Lófaszt! Az igazságot!
- TANONC Milyen igazságot?
- ÜGYELŐ Másodszor kerülsz bajba a pia miatt. Erről akarok hallani!
- TANONC Akkor nem ír fel?
- ÜGYELŐ Talán.
- TANONC De nem jó történet. Magának annyi jó története van, Laci bácsi. Szinte kölyökként a színpadon vív a Majorral, Törőcsiknek egy elemlámpával világít a nagymonológijához, mert elment a villany a színházban, Raksányi Elemérnek...
- ÜGYELŐ Bocs, Gelley Kornélnak...
- TANONC Hányszor adta elő a történeteit, Laci bácsi, hogy így tudja, mit akarok mondani! Történetek, legendák övezik, nagy nevek között vált maga is naggyá – mit kezdene az én sovány kis történetemmel...
- ÜGYELŐ Hátha...
- TANONC Na jó. Legalább elmondom valakinek. Valóban elhagyott a feleségem... Engem igaziból, nem úgy, mint magát a nem létező. Kurvára elhagyott. Én is csillagként kezdtem, ha nem is hihető most a maga számára. Főiskola után rögtön színházhoz kerültem, ez a színház az ország másik felében volt, nagy szerepek, főszerepek, tapsok, ismertség, átszáguldottam a városkán, át a tereken és az ágyakon, én voltam az élet császára. Majdnem mindenki átéli ezt fiatalon. Aztán jött a démon, a nő, a szerető, a szerelem, a házasság és az ellenség. Ebben a sorrendben. Igen, nevéssen ki, türelmesen végszavazott nekem, és addig nem bújt velem ágyba, amíg a szövegpenzum nem ment csont nélkül. Kemény volt, gyönyörű, büszke és kiállhatatlan, féltékeny és szerelem bolondjából mind józanabb jégszobor. Ahogy ő kihűlt, úgy kezdtem én megroggyanni a színpadon. Úgy kezdtem el inni. Rosszul ittam. Sokat vesztettem kártyán. Elhanyagolt lettem, nem nyíltak az éjszakai szobák, és nem tárultak elém a vetett illatos ágyak. A lepukkant haverok maradtak, a színháziak elpártoltak mellőlem; éjfél után már többnyire egyedül kódorogtam a kisvárosi semmiben. A kisvárosi nagy űrben, ürességben. Ember se, lélek se, én se.
- ÜGYELŐ Verted?
- TANONC Miből gondolja?
- ÜGYELŐ Nem mindegy, miből?
- TANONC Amikor először megütöttem, én lettem rosszul, nem ő. Föltrepedt a szája, ömlött belőle a vér...
- ÜGYELŐ Az ajkaknál sok a finom hajszálér...
- TANONC Ne szakítson folyton félbe! Le akartam törölni a vért, de az arcomba köpött. Lehet, hogy hülyének tart, de azóta se tudtam letörölni. Itt virít, itt ég az arcomon a köpet. De csak az első pofon volt nehéz. A többi jött magától, futószalagon, és egyre több, és egyre több. Nem tudom, miért tűrte. De tűrte. Szinte várta. Persze nem, csak ezzel vigasztalom most magamat. Azután egyszer, egy hajnali kódorogásom után, arra mentem haza, hogy összecsomagolt, és a szőnyegen kuporgott. Be volt rúgva.

- ÜGYELŐ Ivott?
- TANONC Nem. Soha. Csak akkor. Akkor igen. Nyilván, hogy ki tudja mondani az első – és utolsó – nem-et. Kimondta. Részeg voltam, sírtam, nem bántottam, és nem tartottam vissza. Hajnalban ment el, akár a Hold.
- ÜGYELŐ Ne romantikázz! Akár a hold! Nevetséges a szádból. Nem vagy te költő! Hol van most?
- TANONC Soha nem mentem utána. Nem tudom, hol él, kivel. Nem vertem meg rajta kívül senkit. Engem vert meg az Isten. És a továbbiakban jön a közhelyes színházi sors. Nem volt, ki végszavazzon, nem is akartam, hogy legyen, nem tudtam megtanulni a szerepeket, már nemcsak előadás után ittam, hanem előtte egész nap és közben is folyamatosan, ahogy mentem szét, úgy mentek össze a szerepek, fogytak az ajánlatok, végül...
- ÜGYELŐ Kirúgtak.
- TANONC Ki. Így lettem amúgy-színész, vagy hogy is fogalmazott...
- ÜGYELŐ Értem. Nem értem.
- TANONC Mit ért? És mit nem ért?
- ÜGYELŐ Értem a sorsodat. És nem értem ezt.
- TANONC Mit?
- ÜGYELŐ Ezt itt, az asztalon.
- TANONC A Bibliát?
- ÜGYELŐ A Bibliát.
- TANONC Mit nem ért a Biblián? A Bibliát nem érteni kell, hanem értelmezni. Vagy rosszul tudom ezt is?
- ÜGYELŐ Bölcs kioktatás. Vettem. De most nem erről van szó. A helyét nem értem.
- TANONC Hogyhogy a helyét?
- ÜGYELŐ Úgy, hogy a helyét. Nem benn kéne lennie a színpadon?
- TANONC Úristen! A Biblia. Ennek ott kell lennie percekben belül az asztalon. A Szabó színésznek fel kell mutatnia... Most mi lesz?
- ÜGYELŐ Hát, most nem lesz ott. Nem mutatja fel.
- TANONC De mit csináljak?
- ÜGYELŐ Semmit. Mindenesetre, én felírlak.
- TANONC Engem? Ne má'! A kellékes cseszte el...
- ÜGYELŐ A te dolgod lett volna ellenőrizni. Nincs apelláta, felírlak. Hogy örülj, felírom őt is. A kellékest.
- TANONC Maga nem jött be időben!
- ÜGYELŐ Így van. Ezért már felírtál egyszer. Kár a további erőlködésért. Kétszer nem írhatasz fel ugyanazért.
- TANONC Most mi lesz?
- ÜGYELŐ Most nem lesz semmi. Ma már nem lesz semmi. Holnap fognak kirúgni.
- TANONC Engem?
- ÜGYELŐ Nem is engem.
- TANONC Maga nem volt itt!
- ÜGYELŐ Igazat mondasz. Nem voltam itt. Logikus tehát, ha nem voltam itt, nem is ellenőrizhettem a Biblia bekészítését. De te itt voltál. Neked lett volna lehetőségéd rá. Kötelességed lett volna.
- TANONC Beszarok ezen! Nem jön be időben... És én szopok maga miatt... Most meg már maga helyett.
- ÜGYELŐ Az élet már csak ilyen.
- TANONC Segítsen!
- ÜGYELŐ Hogy mondod?

- TANONC Kérem, segítsen! Kérem...
- ÜGYELŐ Mit segítek?
- TANONC Bejuttatni a Bibliát.
- ÜGYELŐ Kis időnk még van. Jöhet részedről a problémamegoldás!
- TANONC *(Hadar.)* Az ügyelőnek kötelessége minden, előadás közben felmerülő problémát megoldani. Ha elromlik a fény, világít, ha elromlik a hang, saját maga ordít, ha rosszul lesz egy színész, beugrik helyette, részletkérdés, hogy férfiról vagy nőről van szó, a lényeg, hogy az előadás nem állhat meg. Hoppá, Laci bácsi, az okítás során szó se volt kellékesről. Beszélte vagy nem beszélt nekem kellékesről?
- ÜGYELŐ Azt gondoltam, ez evidens.
- TANONC A fenét evidens. A felmerülő problémákat a gyökerüknél kell megragadni. Ki mondta ezt? Maga. Hol van itt a probléma gyökere? Magánál. Hogy nem tanította meg, hogyan kell a kellékesrel bánni. Vagy a kellékekkel. Nem evidens, hogy ha nem tanította meg, hogyan. Magáé tehát a felelősség, vegye már föl az öreg agya!
- ÜGYELŐ Ne öregezz, taknyos, mert a szádra vágok.
- TANONC Próbálja csak meg! Nem az apám.
- ÜGYELŐ Ki tudja, kinek ki az apja... de ez részletkérdés, ebbe most ne menjünk bele. Megoldást kérek!
- TANONC Leckéztet, amikor nyakig benne vagyunk...
- ÜGYELŐ *(Látványosan kifelé hallgatózik.)* Még van egy kis időnk. Megoldási javaslatot kérek.
- TANONC Beszalad vele egy kellékes.
- ÜGYELŐ Nem nyert. Miért nem nyert?
- TANONC Megőrjít! Perceink sincsenek a botrányig, és maga még mindig, most is, leckéztet.
- ÜGYELŐ Botrány? Miféle botrány?
- TANONC Hagyjon már! Ketten vannak a színen, és nincs ott egy hangsúlyos helyen a kezük ügyében a Biblia, amiről beszélnek... Hogyne lenne ebből botrány! A hülye rendező kisrealistán rendezte meg a jeleneteket, már ha vannak, ilyenkor mindennek a helyén kell lennie. Jóllehet se díszlet, se jelmez, se kép, se hang, ja, az van, meg van egyetlen kurva kellék, ez a Biblia. Az is a takarásban felejtődött. Nem viheti be egy harmadik szereplő, aki se előtte, se utána nem jelenik meg. Persze, a tapsrendbe még beleszerkeszthetjük. Nyilván nem megoldás. Mit csináljak, mondja már! Egy percünk sincs. Van ötlete?
- ÜGYELŐ Van.
- TANONC Mi van?
- ÜGYELŐ Egy percünk.
- TANONC Ne vicceljen már el mindent! Inkább mondja!
- ÜGYELŐ Mit mondjak?
- TANONC A megoldást.
- ÜGYELŐ Tényleg mondjam?
- TANONC *(Magán kívül van, megragadja az ügyelő mellényét.)* Mondja, mert kirázom magából a választ a lelkével együtt.
- ÜGYELŐ Bedobod.
- TANONC Mit?
- ÜGYELŐ A Bibliát.
- TANONC Hova?
- ÜGYELŐ A színpadra.
- TANONC *(Most a Bibliát ragadja meg.)* Bedobom, csak úgy...?
- ÜGYELŐ Várj! Nem csak úgy! Még azt kell kiáltanod, ezt neked küldtem fentről, gyermekem.
- TANONC Miért kell ezt kiáltanom?

ÜGYELŐ Mert átmenetileg te leszel az Isten.
 TANONC Komolyan...! Átgondolom...
 ÜGYELŐ Nincs idő! Most! Kiabálni!
 TANONC *(Meglóbálja a Bibliát, a színpad felé dobja, és felordít.)* Ezt neked küldtem, baszd meg... bocs, gyermekem, fentről.
 ÜGYELŐ Egészen jól ment. Gratulálok. Hallottam, hogy koppant, tehát egyiküket sem találad el. Amúgy, nem is baj, hogy egy kis transzcendenciát csempésztünk bele ebbe a penészes előadásba.
 TANONC Erre sem tanított ki.
 ÜGYELŐ Mire?
 TANONC Hogy az ügyelő adott esetben isten is.
 ÜGYELŐ Mert azt gondoltam, evidens.

Mindketten röhögnek, Tanonc behúzza a laposüvegbe, nyújtja Ügyelő felé.

TANONC Maga nem iszik?
 ÜGYELŐ Nem. Én soha nem iszom előadás alatt. Mondtam már, hogy felírlak amiatt is, hogy alkoholt fogyasztottál munka közben?
 TANONC Füttyölök rá, ha felír. Maga meg ittasan jött be dolgozni.
 ÜGYELŐ Tévedsz. Én soha nem iszom este tíz előtt.
 TANONC De hát azt mondta. Akkor ha nem, miért mondta?
 ÜGYELŐ Csak úgy. Szórakozásból.
 TANONC És a piac? És a pálinkázás... na, és whiskeyzés? Ami miatt elkésett?
 ÜGYELŐ Nem volt sem pálinka, sem whisky.
 TANONC Ha nem volt, akkor miért késett el?
 ÜGYELŐ Nem késtem el. Fél hétkor bent voltam a színházban, akárki tanúsíthatja.
 TANONC És a felesége? Aki elhagyta? Ja, maga agglegény.
 ÜGYELŐ Megint tévedsz. Nős vagyok. És nem hagyott el a feleségem. Lent ül a nézőtéren, és nézi ezt *Az ügyelő* című unalomcunamit.
 TANONC Most már semmit sem értek.
 ÜGYELŐ Nem baj! Nem is kell értened semmit.
 TANONC De hát hazudott.
 ÜGYELŐ Te talán nem? Eddig két verziót adtál elő a házaséletről. Egyik sem igaz. Nem tudnál te a légynek sem ártani! Nemhogy egy nőt verni folyamatosan. Ráadásul egy feleséget. Mi az igazság?
 TANONC Nincs igazság, Laci bácsi. Nincs igazság. Nincs igazság!
 ÜGYELŐ Nehogy bőgj itt nekem! Tényleg nincs igazság. Most elmegyek.
 TANONC Hova megy?
 ÜGYELŐ Haza.
 TANONC Haza?
 ÜGYELŐ Haza. Kilenckor kezdődik a Liverpool-meccs.
 TANONC És az előadás?
 ÜGYELŐ Mi van az előadással?
 TANONC Itt hagy csapat-papot, megy meccset nézni. Talán én fogom lekonferálni?
 ÜGYELŐ Hát, nem is én!
 TANONC És holnap is el fog késni, Laci bácsi? Hogy mire készüljek.
 ÜGYELŐ Nem fogok elkésni.
 TANONC Na, megnyugodtam.
 ÜGYELŐ Holnap ugyanis már egyáltalán nem fogok bejönni.
 TANONC Hogyhogy?

ÜGYELŐ Úgy, hogy nem fogok bejönni.
 TANONC És akkor ki fogja...
 ÜGYELŐ Te fogod.
 TANONC És akkor...
 ÜGYELŐ Nincs és akkor... Ezentúl te vagy az ügyelő.
 TANONC Én? De hát...
 ÜGYELŐ Nincs de hát.
 TANONC Én? De én...
 ÜGYELŐ Igen, te. És nincs de én se! Na, szevasz!

Ügyelő elindul kifelé, de még megáll egy pillanatra.

ÜGYELŐ Megvárlok a büfében. Kapsz egy whiskyt jéggel. De csak akkor, ha elmondod a feleséged igaz történetét.
 TANONC Hagyjon már! Mondja el magának a Füst Milán.
 ÜGYELŐ Dögölj meg! Miket nem tudsz! Ezért az egy mondatodért átengedtelek, Louis. Túl vagy a vizsgán.

Most már tényleg elmegy.

TANONC Ez vizsgáztatott? Ez vizsgáztatott! Hogy én mekkora marha vagyok... Hogy mekkora marha az öreg! Hogy mekkora ász ez a Laci bácsi!

Tanonc a monitorokra mered, fölérősíti a színpadi hangot, hallgatja.

TANONC Az ügyelő adott esetben isten is?
 ÜGYELŐ Azt gondolom, ez evidens.
 TANONC Maga nem iszik?
 ÜGYELŐ Nem. Én soha nem iszom előadás alatt. Mondtam már, hogy felírlak amiatt is, hogy alkoholt fogyasztottál munka közben?
 TANONC Füttyülök rá, ha felír. Maga meg ittasan jött be dolgozni.
 ÜGYELŐ Tévedsz. Én soha nem iszom este tíz előtt.
 TANONC De hát akkor miért mondtad?
 ÜGYELŐ Csak úgy. Szórakozásból.
 TANONC És a piac? És a pálinkázás... na, whiskyzés? Ami miatt elkésett?
 ÜGYELŐ Nem volt sem pálinka, sem whisky.
 TANONC Ha nem volt, akkor miért késett el?
 ÜGYELŐ Nem késtem el. Fél hétkor bent voltam a színházban, akárki tanúsíthatja.
 TANONC És a felesége? Aki elhagyta?
 ÜGYELŐ Nem hagyott el a feleségem. Lent ül a nézőtéren, és nézi ezt Az ügyelő című unalomfelhőt.
 TANONC Most már semmit sem értek.
 ÜGYELŐ Nem baj! Nem is kell értened semmit.
 TANONC De hát hazudott.
 ÜGYELŐ Te talán nem? Eddig két verziót adtál elő a házasságról. Egyik sem igaz. Nem tudnál te a légynek sem ártani! Nemhogy egy nőt verni folyamatosan. Egy feleséget. Mi az igazság?
 TANONC Nincs igazság, Laci bácsi. Nincs igazság. Nincs igazság.
 ÜGYELŐ Nehogy bőgj itt nekem! Most elmegyek.
 TANONC Hova megy?

ÜGYELŐ Haza.
 TANONC Haza?
 ÜGYELŐ Haza. Kezdődik a Liverpool-meccs.
 TANONC És az előadás?
 ÜGYELŐ Mi van az előadással?
 TANONC Itt hagy csapat-papot, megy meccset nézni. Talán én fogom lekonferálni az előadást?
 ÜGYELŐ Nem is én!
 TANONC És holnap is el fog késni, Laci bácsi?
 ÜGYELŐ Nem fogok elkésni.
 TANONC Na, megnyugodtam.
 ÜGYELŐ Holnap már egyáltalán nem fogok bejönni.
 TANONC Hogyhogy?
 ÜGYELŐ Úgy, hogy nem fogok bejönni.
 TANONC És akkor ki fogja...
 ÜGYELŐ Te fogod.
 TANONC És akkor...
 ÜGYELŐ Nincs és akkor... Ezentúl te vagy az ügyelő.
 TANONC Én? De hát...
 ÜGYELŐ Nincs de hát.
 TANONC De én...
 ÜGYELŐ Igen, te. Na, szevasz! Tudod mit? Megvárlak a büfében. De csak akkor, ha elmondod a feleséged igaz történetét.
 TANONC Hagyjon már! Mondja el magának a Füst Milán.
 ÜGYELŐ Dögölj meg! Ezért az egy mondatodért átengedtelek, Louis. Túl vagy a vizsgán.

(Elindul a taps. Tanonc a mikrofonhoz hajol.)

TANONC *(Az órájára pillant, bemondja az aktuális időt.)* Az ügyelő előadását befejeztük. Mindenkinek köszönöm a mai munkát! Jó pihenést!

Egy ideig révedezik, majd előrehajol, arccal ráfekszik a pultra. Nem tudjuk, miért, mit gondol, mit csinál. Sír, nevet, alszik talán. Az ügyelőfülke lassan elsötétül. A vasfüggöny viszont méltósággal fölemelkedik. A hatalmas, üres nézőtér első sorában, középen, egymagában ül Ügyelő, tap-sol, mintha az előadás közönsége lenne. Vagy mintha épp most, így búcsúznék el a színháztól.

MURÁNYI ZITA

rétegek

Most hogy hó fedi Shakespeare
szülőházját és a Temze északi partjánál
a padok szárnyas szfinxeit
és havas a Westminster híd

a kandeláberek cirádás lába
most vágyom ebbe a havas éjszakába
amikor végtelen az út és a fák ágára
finoman poroz az olvadás halálvágya

a semmibe néznék vagy a végtelen tájat
a mólónál horgonyzó nyugdíjas hajók
juttatnák eszembe hogy én is öreg vagyok

mire kicsomagolnék mindent
az olvadás alól pontosan tudnám mennyire régi
ez a hóesés aminek eltakartak a rétegei.

Hrabal

a prágai utcák napfény-zuhatagában
elveszett egy álmos dobrý den a Károly híd
felé ment a Kampa sziget északi részén a Staré Město
majd a Mala Strana környékén azt szerette
amikor a barokk szobrokat a világosság
legkarcsúbb sugarai röntgenezték és az átpoharazott
estét amikor a hold ragacsos sörälátét a kandeláberek
glóriája oldalról világított Cirill és Metód arcába
hazavárta egy egész falka Hrabal a macskáihoz
sietett és menet közben köszöntötték a filiszterek
dobrý den mozgott Hrabal szája és arca fölött a nap
sovány csutkája remegett a sugarak megfestették a pilléreket
olyan lehetett mint a végítélet hirtelen kiszélesedtek a kockakövek
egy kandúr ösztönével érezte egyre sietőbb
vonásai már nem voltak fölismerhetőek.

posta

mintha fojtásnyomok reszketnének
 a levegőben vagy az éjjel meg akarták
 gyilkolni a tárgyaimat falánkabb macskám
 a lélegzetnyi térben egy vértócsát is szétkent
 lehet a hajnal első vagy legutolsó sugarát amibe
 Homérosz varrta Odüsszeusz egét
 de engem is megérintett a nemlét
 epitheton ornans nélkül is hazavinne
 hozzád pedig direkt nem nézek híreket nem várt
 félelmet ébresztenek a hason szúrt évezred
 és büntetésnek az a néhány évtized fölfüggesztett
 de rosszabb napjaimon elképzelem
 hogy a postás személyesen visz ki hozzád
 lezárt borítékban egy besült atomrobbanást.

cédrus

szivacsként szívod magadba a felejtést
 pórusaidon tenger ömlik át
 négyzetcenti száraz bőrfelület a kikötőpart
 az Amalfinál látott magányos cédrus
 mögött a víz az ég ölébe
 ömlött és a hegyek között a jachtok árja
 vízben fuldokló sirályra visszamenni oda
 és gondolatban átölelni azt a fát
 amíg újra el nem ismétled bennem hogy a szerelem
 spontán maghasadás.

faun

vénuszi lépteivel ahogy ágyamhoz oson
 és vörös haját teríti az égre a hajnal
 mint egy égve hagyott lámpa a folyosón
 még birkózom önmagammal
 ahogy az egyre halkuló percegés
 ami minden alkonyatkor a fény születését
 a magam érdekében kell elfelejtsem hogy ég
 ilyenkor nullás a látásélesség
 de fölkavarja lezárt pupillák mélységét

ahogy Mallarmé írja: *Ha a lombok az est arany
hamvába hűlnek*, félre kéne tenni a keserűségemet
majd ha pislákolását kitakartam
a fény hiánya elaltat a semmit hiába nézem
nem szólíthatom Melpomenének az ürességet
vagy ha az ábrándozás végleg rám un
csalódottabb leszek mint Debussynél a faun.

krematórium

Apától tanultam az argót vagy nevezzem
inkább szlengnek ezt a különös nyelvezetet
akkor még nem sejtettem nem
használják legfeljebb csak gengszterek

de milyen a gyerek mindennek örül
amit nem szabad ami kellőképp csúnya
ha hangosan elismétli az asztal körül
vagy bent az oviba felborul a világegyetem egyensúlya

de verseket is tanított a kis trombitát
vegyenek pirosat fehérét közértbe menet
úgy ismételtettem a mondókát és tás pikulás
de kivívtam vele csodálatát másfél évesen

hiába jegyeztem meg tévesen mint Petőfi Sándort
a gatyáján mosolyogtam vagy amiért táncol
megszerettem az ősz most itt van eszembe
idézni újra apát elfüstölték a krematóriumba.

ablak

ezüstös csillagomlás játszott
az éjszaka fekete peremén egyre
részegebben dülöngélt a hold
mielőtt leverte a mennyországot

a semmi ágán vágott ablakok
hiába rejtették jól az ott lakót
ha nem húztad le a vakolatot
isten akkor is kilakoltatott.

GERENCSÉR ANNA

Éj, mint a szén fekete szemei

Tercsi az arcára szorította szénporos tenyerét, és lehunyta szemhéján át, sovány ujjai között átlesve meredt a sötétbe, melyen túl, jól tudta, ott várakozik a világosság, a világosságban pedig, ami a halálnál is rosszabb. Szén szemek ültek a vállán, a lábán, szén szemek csúsztak be a mellei és a combjai közé, inge és szoknyája alá. Orrát megtöltötte a szén és a pince tömény szaga, melyet szinte harapni lehetett, mert a régi szüretekről mesélt, a döngölt földpadló hűvösségéről, a must érdes ízéről és a téli tűzrakás maró füstjéről. A pince illata leszivárgott a szénrakás mélyére, tompán, mint egy távoli kiáltás vagy egy érintés emléke reszkető ujjain, és a széndarabok zizegve súrlódtak egymásnak, ahogy Tercsi válla megremegett.

A pincelépésőn súlyos léptek dobbantak. Tercsi mozdulatlanra dermedt, s ahogy a szén szemek suttogása elhallgatott, némán imádkozni kezdett.

Mikor felriadt, egyenes háttal ült az ágyában, mint öt évvel azelőtt a pincében, és a veríték a vállára és a mellére tapasztotta vékony hálóingét. A szoba sötétjében halványan kirajzolódtak a komód és a szék körvonalai, a széktámlán szürke árnyékként terült szét a szoknyája, egy gomb figyelő szemként csillogott a függönyön átszűrődő tompa fényben.

Felállt, és az ablakhoz lépett: a függönyön túl üresen és hidegen terült el Nemessándorháza főutcája, a kereszteződést szeszélyes három- és négyszögekre szabdalták fel az áthaladó teherautók keréknyomai. Amíg ott állt, egy macska kúszott elő a szemközti ház sövénye alól, s iramodott el a holdfényben, valahol a közelben pedig felhuhogott egy bagoly. Mikor elhallgatott, az éjszaka csendje mintha mélyebb, békésebb lett volna.

Visszabújt az ágyába, elsimította a gyűrött lepedőt, és hallgatózott: a szomszéd szobában megnyikordult a padló, és tudta, édesanyja most az ágy szélén ül, s félrehajtott fejjel füleli a szomszéd szobából áthallatszó neszeket, ahogy ő is. *Ne gyere át, kérlek, ne.* Teri néma fohászt küldött a fal felé: szeme hozzászokott a sötétbe, most már látta a falon lógó képet is – vadászjelenet két kutyával –, és a komód tetején heverő papírkupacot, Erzs mama és Ilus leveleit meg egy újságot, mely a címlapon a „Haladás” néven megnyíló nekeresdi termelőszövetkezetéről adott hírt. *Ne gyere át, tizenkilenc éves vagyok, és menyasszony, nem akarom, hogy megpróbáld vigasztalni, mint-ha kislány lennék.*

Végül hallotta, ahogy a padló ismét megreccsent, ezúttal halkabban, és megnyikordult az ágykeret, ahogy édesanyja visszafeküdt. Teri azonban tudta, hogy ő sem alszik: ébren fekszenek a fal két oldalán, és az éjszakában kimondhatatlan szavak úsznak körbe a csendes házban.

Én Istenem, jó Istenem, formálta Tercsi a fejében a szavakat, miközben a csizmás léptek a pince döngölt padlójára toppantak, és egy rekedt férfihang idegen nyelven kérdezett valamit. *Istenem, ne engedd, hogy megtaláljanak.*

Csörömpölés hallatszott, reccsenés, a földre hulló apró tárgyak puffanásai. Az idegen hang durván felröhögött, és egy másik felett neki. Tercsi megpróbálta elképzelni, hogy festhet kívülről: csak egy rakás szén a pince sarkában, fekete szén, haszontalan így március táján, mikor odakinn már a tavaszi napfény csókolja végig a bombatölcsérekkel sebzett földeket, felesleges beletúrni, elvinni, akár egy darabot is felemelni belőle.

Újabb csörömpölés, reccsenés szűrődött át a szénen, és Tercsi tudta, hogy ezúttal valami darabokra tört. *Édesanyám, hol vagy?* Előszivárgó könnyeit beitta a szénpor, egy szénszem megbillent, s finoman megérintette arcát, mintha csak anyja érdes ujját érezte volna. *Meg se moccanj, egy hangot se, Tercsi, bármit is hallasz odakintről, lélegzetet is alig vegyél, meg ne találjanak.* Több helyről szedték össze a szenet, hogy biztosan eltakarja, hogy ha valamennyit le is vernek, odébb is rugdosnak, elő ne bukkanjon egy áruló kéz vagy láb, és bár tudta, hogy úgyszem fogja érteni, ha elhangzik, reszketve várta a kérdést: mit keres itt ez a sok szén?

A súlyos léptek most eltávolodtak a polctól, a csizmatalp alatt megreccsentek az üvegcserepek, apró szilánkok fúródtak a földbe. A férfi rövid parancsot vakkantott, valaki odakintről felelt, és Tercsi mintha kiáltást hallott volna a távolból, mint egy sebzett rigó rikoltását, mikor a testébe tépnek a karvaly karmai.

A kiáltásra ébredt, mely még ott visszhangzott a fülében. Hosszú másodpercekbe telt, mire elhalt, és a lakás szokásos éjjeli zajai átvették a helyét. A falban szörcsögött egy cső, a nyitott ablakon át behallatszott egy elhaladó autó motorjának köhögése, a szomszéd gesztenyefájának levelei halkán susogtak. Mellette Sándor halkán horkolt, és ahogy Teri félig felült és fülelni kezdett, hallani vélte a szomszéd szobában alvó gyerekek egyenletes szuszogását is.

Kicsusszant a paplan alól, és megállt az ajtóban. A gyerekszoba sötét volt, de az ő szobájukba bevilágított az utcalámpa, és onnan átszüremlett a fény a fiúkhöz is: Karcsi úttörőnyakkendője az ágy mellett kusza kupacban heverő Delfin könyveken terült szét, Andris játékautói rendezetten sorakoztak a Héra gázégő szögletes árnyékában. Egy pár lerúgott tornacipő – habár hányszor mondta, hogy hagyják az előszobában –, egy földre dobott pulóver, egy műanyag béka... A játékaik közt békésen alvó gyerekek képe elhomályosította a pince emlékét, és olyan bizonyossággal töltötte el Terit, amire semmilyen szó nem lett volna képes.

Nem cserélném el őket semmiért. Mikor visszabújt mellé, Sándor álmában a másik oldalára fordult, és Teri közelebb húzódott széles, biztonságot adó háttárhoz, mintha menedéket keresne az árnyékában.

A szénpor beleragadt a könnyeibe, feketével csíkozta az arcát, fekete keretbe fogta rémült szeméit és törékeny kezét, melyet egy kisgyerek hamis meggyőződésével szorított az arcára, mintha azzal, hogy ő nem látja őket, egyben láthatatlanná is válna mindenki más számára. A csizmás férfi ide-oda járt a pincében, belerúgott egy kosárba, mormogott valamit maga elé, majd néhány ezredévnél tünő perc után elindult felfelé a lépcsőn. Tercsi hallotta, ahogy az ismerős deszkák nyögnek és nyikorognak a súlya alatt, aztán hallotta az udvaron elvakkantott parancsszavakat, és nem mertte hinni, hogy megszabadult.

Úgy érezte, órákig lapult a szén alatt. A lábszárába görcs állt, és talán sikoltozott volna a fájdalomtól, ha a torka nem szorul össze szárazon, a szénpor

pedig egyre csak ette, ette be magát a ruhájába, fekete szemfedőt borított az arcára, levegőtlen, fekete éjszakává változtatta a tiszta tavaszi napot.

Én Istenem, jó Istenem... Odakintről kiáltások, jajgatás szűrődött be, majd két lövés dördült gyors egymásutánban, és valaki embertelen hangon felüvöltött. *Anyukám, édesanyám! Ki volt az? Ki?*

Mikor a pince képe szétfoszlott, nem mozdult, csak a szemét nyitotta ki, hogy az ismerős formákat keresse, melyeket gyöngülő szeme már nem tudott befogni, de azért tudta, hogy ott rejtőznek a szobában. A sárga lámpaernyő – sápadt folt lebeg a szekreter árnyalakja fölött –, a könyvespolc sarka, a tapétán sötétlő négyszögek foltjai, melyek számtalan családi fotó egy-egy nagy keretbe szuszakolt gyűjteményét rejtik, elmosódott valójukban is elegek voltak ahhoz, hogy eloszlássák a visszatérő álom szén- és rémületszagát.

Nem akart felkelni, nem most, amikor itt van a menyee is, aki olyan rossz alvó, talán, mert megszokta, hogy álmában is résen legyen, ha valamelyik unoka szólítaná. Teri puha papucsokat, kis ruhákat és színes kockákból összeálló takarókat kötött nekik, ahogy az anyja tanította sok évtizeddel ezelőtt, igen, épp csak tegnap mesélte Áginak: *a dédmamátok kötött ilyen pokrócokat, nekünk is kötött egy nagy ágytakarót, amikor felköltöztünk Pestre... Igen, az az, ami a Papa ágyán van.*

Édesanyjára gondolt, ahogy ötven év távlatából emlékezett rá. Hogy is mondhatta volna el Áginak, milyen volt hajdan a dédmama, akire az unokája már most csak homályosan emlékezett, ha emlékezett egyáltalán? Mire tízéves lesz, el fogja felejteni az arcát, s mire felnő, a nevét is. És ha Teri nem lesz, ugyan ki fog még emlékezni rá?

Mikor Tercsit kiásták a szénből, képtelen volt talpra állni, csak kuporgott a sarokban szénporosan, miközben Erzsi mama kimasszírozta a lábszárából a görcsöt, és a kérdés, melyet órák óta kiáltozott magában, elakadt, amint az ajkához ért.

Édesanyádat megtalálták, mondta végül Erzsi mama, és fakó szemét makacsul Tercsi lábára szegezte. *Molnárnét és a lányát is a padlásán, meg Vámos Annát. Illusnak sikerült elszaladni előlük, de még nem jött vissza az erdőből... Vörös Lórántot lelőtték. Millit akarta megvédeni... Amikor lejöttem érted, Zsuzsa nénéd vigasztalta az anyjukat.*

Erzsi mama hangja is színtelen volt, mint a pillantása, és nem szólt semmit, mikor Tercsi némán sírni kezdett, és arcát ismét a tenyerébe temetve elmaszatolta a szénpor és a könnyek szeszélyes folyómedreit. Édesanya... Molnár néni és Julis... Anna... Milli... És Lóránt, akivel táncolt, aki azt mondta neki, ha felnő... Ha csak pár évvel idősebbek lesznek...

Ő már sose lesz.

Tercsi sokáig ült a pince padlóján, a levert üvegek és felborult kosarak között, a széntől fekete ujjait nézve. Sírt édesanyjáért és a barátnőjéért, sírt a falubeli lányokért és gyermeki szerelméért, édesapjáért a fronton, és a névtelen férfiakkért és nőkért, akik örökre elmerültek a háború szénporfekete éjjelében.

Negyvenöt márciusa volt, húsvét vasárnap.

Mikor felébredt, lassan talált vissza a valóságba, ahogy az utóbbi hónapokban mindig. Úgy vélte, Sándor halála után kezdett szétszórtabb lenni, mikor magára maradt a kis lakásban a fényképekkel teli dobozok, törött – de ne dobjuk ki,

hátha jó lesz még valamire – holmik és apró emlékek halmai között. Mintha egy olyan folyópartra vetette volna a víz, amit kövek helyett régi fotók, gombok, levelek, hímezések, porcelántálcák, könyvek, újságok, gyerekrajzok, hűtőmágnesek szegélyeznek. Egy part emlékekből, melyek a számára kedves holmik köré fonódnak, és melyek, ha ő már nem őrzi őket, visszamosódnak a folyó vizébe, csupaszon és élettelenül hagyva a tárgyakat.

Elkalandozott, ahogy mostanában mindig: az álom félelme elvékonyodott, szétszakadozott, mint egy agyonhasznált szövet, csak az arcok maradtak meg belőle, a szagok és hangok. Édesanyjáról és apjáról volt fényképe, Erzszi mármáról és Ilusról is, de Lórántról nem: együtt sose csináltattak, a halála után pedig nem mert kérni az anyjától. A pince meg kell még legyen: a pincék nem múlnak el olyan gyorsan, mint az emberek, mert amíg van szőlőhegy és bor, szükség lesz rájuk. Itt a városban talán nem, de a szőlőhegyen, amit zöld és fehér fényekkel csíkoz végig a márciusi nap, mindig lesznek pincék, melyekből a föld és a bor mély, édes illata száll fel, hogy elvegyüljön a tavaszi rügyek friss lélegzetével...

Tudta, hogy a gondolatai megint szanaszét szállnak, de nem bánta. Lassan elhagyta a fájdalom, ami az utóbbi időben szinte folyamatosan kínozza, lesikkadt szikkadt testéről az évtizedek. Az ablakon a tavaszi völgy illata áradt be, s az éjszaka feketéjéből kiváltak a szén tompa árnyai.

Szénszemek peregtek le a válláról, ahogy felállt, kis kupacokban csuszamlottak ki lábai alól, halk koppanással hulltak le szoknyája redői közül. Egy-egy távolabb gurult darab ropogott a talpa alatt, ahogy a lépcsőhöz ment.

A pinceajtón beszűródött a tavaszi nap, és odafentről ismerős hangok szolongatták. Mikor felért, körben álltak az udvaron: édesanyja mosolyogva, koppott egyenruhás édesapja mellett, aztán Erzszi néni, Ilus és Lóránt, mindenki, és csak rá vártak.

Egy közeli fán cinkék daloltak, és ahogy Tercsi kilépett a pinceajtón, hallotta, hogy valahol a távolban negyvenöt óta először, de ezúttal végleg elhallgatnak a fegyverek.

HEGEDÜS ANNA

az ég peremén

voltam porszem
 kékre festett halvány köd
 leptem be szobát, sodródtam mederben
 hallgattam a föld moraját
 lettem anyag
 éles minta puha gyapjában
 takartam be eget, ápoltam gyengéd
 részrebomló testeket
 erdőben béke lehetnék
 fák között honolna a tér
 rétre hajló nárcisz énekét dúdolnám
 nem fújna a szél
 ékezetet írna a napsugár
 egymást ölelnék a fakérgek
 elhalványul minden
 körvonalak helyett hangkontraszt
 ködös csendből égi sírás
 az éj beterít
 lesz a porszem
 testnek anyag, lelken ékezet
 az ég peremén

tulipánföldek

amsterdam mellett
 kékruhás lányok
 fotózzák egymást
 lehajlik az ág
 behajlik a térd
 nem az első ébredés
 az ajtó kulcsra zárt
 az emeletes ágy kerete hideg
 akkor se magadat
 ha porszemek gyűlnek talpad alá
 hárman vannak
 sajátos pózokban
 takarják arcukat
 senki meg ne lássa
 a lila ereket
 összekulcsolod
 lemosod
 kirázod
 visszanezel
 a letaposott szirmok között
 összesöpröd magadban az ágakat

Novemberben négykor már sötét van

Minden második hónapban azt hiszed, hazaértél. Végre találsz egy ágyat bevetve, ahol kedves szavak várnak a párnahuzaton. Napokat alszol itt, elfeledsz mindent, ágykeretté válik magányod. Szerdán fel kell kelni. Nem lehet így maradni, indulni kell, beágyaznak a fejed felett, kulcsot adnak a kezedbe, és a következő pillanatban már a Bartókon sétálsz egyedül. Két lépés. Aztán elkezd fájni valahol a bokád. Ez is csak időnként jelentkezik, nem tudod, mit kezdj vele, majd úgyis elmúlik – gondolod. Csütörtökön azt veszed észre, hogy parkettán kelsz fel piszkos lepedővel a hátadon. Ki akarod vágni. Minden mocskot, ami az évek során hozzád ragadt, amit esténként sikálsz a kádban. Mert már a tizedik parfümöt fújod magadra, négyszer voltál fodrásznál, el is költöztél, de még mindig érzed. A szagát, az érintését bőrödön, a szavait hangszáladon. Ez is Te vagy, nem érted?

Aztán megpróbálsz kizárni. Tepersz, hogy ne kergessen, bár még hátra se néztél. Nem sírsz már. Mindent a lepedőn hagytál, egy kicsit magadat is. Csak sétálsz. Tagadásban élsz, Te is tudod. Visszfordulni már nem lehet. Kaparhatod a bőröd, nem lesz könnyebb az egyedül ébredés. Nem leszel tisztább. A kisgyerektől se azt kérdezzük, hogy a sár miért fogta meg a kabátját, hanem hogy miért feküdt órákon át a sárban, ha látta, hogy közben piszkos lesz. Élvezet volt. Takarítani nem ő fog.

Reggel jön a *bárcsak*. És újra felébredsz, és újra sétálsz és újra árnyékodban maradsz árnyékod. Paradox lenne megállni. Egy levegővétellel jutnál közelebb önmagadhoz. Megéri? Vagy új parfümöt veszel?

pesti paysage

mikro

félve nyílnak a muskátlik a szomszéd ablakpárkányán.
a körúton visszhangzik a szabadság,
a korszok csörrenése ellenpontozza a magányt.

makro

én télen költöztem haza.
neonfények és árnyjáték kontrasztjában sírtam először.
üres dobozok felett mondtam imát,
késsel véstem keresztet a falra
meghasonlott az istenkép.
önmaga árnyékává vált a hit,
transzcendens maradt a valóság.
a neonok vibrálására rezonált tudóm.
belélegeztem a fénypontokat,
bennem teremődött az arkhé.

ő

aztán megismertem őt.
nem szerette a virágokat, kocsmába se járt.
egész nap egy lassú melódiát pengetett,
melyben a ritmustalan akkordok
összecseleztek az üresség harmóniájával.
de ő ma is itthagyt.
pedig még soha nem is találkoztunk igazán.

SEBŐK LÁSZLÓ

Maxim

Lehet egy angyalt klónozni?

Egy nap a váratlanul feltámadt forró szélvihar letépte az állomás homlokzatáról a „Tobruk végállomás” feliratú táblát. A bádoglemez hatalmas robajjal szakadt le az indóházról, egykori helyét téglalap alakú világosabb folt mutatta az oromfalón. Ezzel szinte egy időben a *Holdfény szonáta* első tételének hangjai hullottak alá az égből, akár a langyos őszi eső ólomnehéz cseppjei. Mire az utolsó akkord is elenyészett, már csak surlódó neszezés hallatszott: kagylóhéjat, rákpáncélt sodort az állomás előtti térre a szél. Így mesélték a történeteket azok, akik rátaláltak az állomás előtti téren K-ra: Látod, ez is megtörtént, hajtogatta. Nem tudjuk, hogy kihez intézte szavait, és csak feltételezéseink vannak arról, hogy mire gondolt. Magam részben tanúk beszámolóira, hivatalok feljegyzéseire, K hátrahagyott naplóbejegyzéseire, hangfelvételeire és személyes találkozásainkra hagyatkozva próbálom felrajzolni útjának stációit, hogy magyarázatot találjak egy nem mindennapi történet kiváltó okára. Rólam annyit, hogy először biztosítási szakértőként, független kárbecslőként hallottam K-ról. Nekem kellett felmérni a tobruki állomásépületet ért kár nagyságát, és az állomásfőnök hozta szóba a pár nappal korábbi vihart. Mesélt nekem egy eszelősről, ő volt K, akit megkötözve vittek vissza a reményfoki diliházba. Az állomásfőnök a viharral összefüggő elektroakusztikus rezonanciának tulajdonította, hogy egyesek zongorasztót véltek hallani az állomás hangosbemondójából. Wágner úr, Reményfok jeles zene-tanára ellenben azt közölte, hogy a zongorasztó egy 1956-os Horowitz-lemezről szólt.

Ez meglepett. Nem Wágner úr határozott, minden kétséget kizáró megjegyzése, hanem mert apám lemezgyűjteményének féltett darabja volt ez a Horowitz-lemez. Emlékeztem a lemezborítóra: a zongorára, előtte a három sárga lánggal égő gyertyára, a kép háttérének éjszakai kékjére, amit a csillagok és az óriási, aranyló telihold fényei törnek át.

Wágner úr és cimborái az állomás előtti tér Sanyi bisztró nevű ivója előtt üldögéltek asztalaiknál, amikor a vihar szinte a semmiből rárontott Reményfokra. A zongorasztóra találtak magyarázatot az egybegyűltek, de a teret beborító kagylóhéj és rákpáncél eredetét nem tudták megfejtetni. A város határában kanyargó Borza folyóban a szél által összehordott kagylókhoz és rákokhoz hasonló állatok nem élnek. Reményfok kínai és vietnámi kifőzdéire terelődött a gyanú, de ez ügyben nem történt érdemi nyomozás.

Mivel a forgószelel nemcsak az állomásépületet tépázta meg, de megbontotta több lakó- és középület tetőszerkezetét is, ezért a kárfelmérés idejére szállást akartam foglalni a város barokk főterén álló Korona Szállóban, de ott nem volt hely. Az állomásfőnök felajánlotta, hogy pár napig lakhatok az állomás melletti vasúti szállón, ahol találkoztam egy igen részeg mozdonyvezetővel, aki valamiféle nótát óbégatott, a refrénje úgy szólt: „vörösboros boksok, brikettek és koksok”. Érdekelt volna a szöveg eleje is, de az vagy nem volt még megírva, vagy elfelejtette az erősen ittas férfi.

Győző vagyok, mondta a masiniszta, és amikor nem énekelt, akkor azon kesergett, hogy vasúti fővonalra már nem mehet ki az egészségi állapota – feltehetően a krónikus alkoholizmusa – miatt, de az ipartelepi rakodón a tehervagonok rendezésére még maradhatott Reményfokon. Majd egy „brikettek és koksok” strófa után közölte, néha átjár a tolatómozdonnyal Ausztriába, ha onnan kell bevontatni egy Reményfokhoz közeli bányából néhány vagonnyi talkumot vagy az itteni összeszerelő üzemekbe érkező alkatrészeket.

Az elmekórtani intézetben a műszaki vezetővel tárgyaltam; megállapítottuk, hogy a legnagyobb kár az épület kerámiacserepeit érte, amiket lehetetlen pótolni, mert a Zsolnay-gyár, ahol a cserepek készültek, már réges-rég bezárt. Mintegy mellesleg azt is megtudtam, valóban bevettek a vihar napján egy férfit az elmeógyógyintézetbe. Pontosabban visszavitték oda azt a férfit, vagyis K-t, aki szökéséig ott volt megfigyelés alatt, de már nincs az intézet őrizetében. Hivatalos emberek jöttek érte, autóba ültették és elvitték, nem tudni, hogy hova. Rendőr volt az illető, akit elvittek, rendőr nyomozó – súgta meg a műszaki vezető.

Ugyanezt mondták egy éve a Péter és Pál napját követő vasárnap hajnalán a milánói magyar konzulnak is. Bolzanóból telefonon hívták a konzult, arról tájékoztatták, hogy elfogtak egy magyar férfit, aki nyomozónak mondja magát, és egy halott nőt akar erőnek erejével bevinni a helyi múzeumba.

Erről én csak jóval később értesültem, amikor egy tűzkár hátterének vizsgálatát bízták rám, mert felmerült, hogy biztosítási csalás történt. K háza égett le csaknem teljesen. Azt mondta, gömbvillám futott végig a ház szobáin, az okozta a tüzet, odaveszett két értékes festménye, családi örökségének féltett darabjai, de a zongorája megmaradt. A hangszer nem nagy érték, közölte. Jelképes összegért vette meg, amikor bezárták a reményfoki közétkezdét, aminek tágas előterében a zongora a zeneiskolások rendelkezésére állt. Hozzátette, gyerekkorában ő is gyakorolt rajta hétköznapi délutánonként. Szóval a zongorát megkímélte a gömbvillám, de K már csak virágokat tartott a tetején, az aljára szárazkolbászt lógatott fel, mert ott jobban átjárta a levegő, mint a sötét, nyirkos spájzban. Megkérdeztem, hogy volt-e a festményeken, bútorokon kívül más is, amit fel akar vetetni a sérült vagy elpusztult tárgyai listájára. Azt mondta, hogy volt egy angyalszárnya, dupla, balos és jobbos angyalszárnya, az is a lángok martaléka lett. Milyen angyalszárnyról van szó, színházi kellékről vagy valamilyen műtárgyról? – kérdeztem. Azt felelte, igazi angyalszárnyakról beszél. Csúpan egy toll maradt belőle épen – mondta –, de abból talán lehetne klónozni, feltámasztani az angyalt. Ezután kis szünetet tartott, és megkérdezte, foglalkozom-e nem anyagi jellegű károkkal. Nem értem, mondtam. Erkölcsi kárra gondol? Olyasmire, felelte. Később bővebben is beszélt erről, erősen foglalkoztatta a kérdés: van-e, lehet-e az emberi életnek ára, és ha az életet részben vagy egészben elveszik, akkor jár-e érte kártérítés? Áruba bocsátható-e a nők teste, testük egy része?

Ez volt az első személyes találkozásom K-val, és úgy ítélt meg, hogy mégiscsak diliházban lenne a helye.

Volt kollégái a rendőrségen azt mondták róla, hogy kényszernyugdíjazták, mert diplomáciai botrányt okozott. Arra utaltak, hogy egy éve, a Péter és Pál napját követő vasárnap hajnalán Bolzanóból telefonon hívták a milánói magyar konzult. Azzal ébresztették, hogy elfogtak egy magyar férfit, aki nyomozónak mondja magát, és egy halott nőt akar bevinni a helyi múzeumba.

K Bolzanóba érkezését rögzítették az utcai térfigyelő kamerák, és a felvételeken jól látszik, hogy a város határához közeledve lassít, majd megáll a leállósávban egy hűtőrekeszes halottaskocsi, amiből kiszáll egy fiatal férfi, hegedűtokkal a kezében. Véletlenül került kapcsolatba K-val, egy ausztriai benzinkútnál ismerkedtek meg. Autóstoposként tartott Veronába, ahol a város zenei főiskoláján tanult, hegedűsnek készült, és igazán megörült, hogy az út nagy részére sikerült fuvart szereznie. Öröme azonban nem volt felhőtlen, mert egy idő után K közölte vele, hogy egy halott nőt visz Olaszországba, ott van hátul a rakodótérben, tette hozzá. A fiatal hegedűs azt hitte, hogy K csak ugratja, majd megkérdezte, a rokonok kívánsága volt-e az olaszországi temetés. K azonban válasz helyett arról kezdett mesélni, hogy kamaszkorában a nagyapját vitték egy ehhez hasonló fekete autóval a faluja temetőjébe. „Szép halála volt – jegyezte meg –, álmában ment el, nem szenvedett sokat, nem úgy, mint ez a szegény nő.” „Mert a nővel mi történt?” – de a fiatal hegedűs erre a kérdésre sem kapott választ. Ellenben megtudta, hogy K nagyapja odahaza halt meg, beteg volt, éjszakánként fulladt, nehezen járt, ezért valamelyik este kérte, hívják el a plébános urat, hogy meggyóntassa. A plébános úr másnap tíz óra körül érkezett meg a házhoz, K anyja kávéval kínálta a konyhában – a nagyapa még a szobában alszik –, végül a plébános úr bement a nagyapához, majd pár perc múlva kiszólt K anyjának: a Gyula bácsi meghalt. „Nem tudom, hogy megkapta-e az utolsó kenetet, vagy lekéselt róla” – jegyezte meg K, és azt is elmesélte, hogy sokkolta a kép, ami a szobában fogadta: élete utolsó pillanatában a nagyapja kiszállni készült az ágyból, az egyik lába a padló irányába mozdult, de már nem ért földet, viaszos sárgán meredt ki a vastag dunyha alól. „A dunyha színére viszont nem emlékszem” – mondta K.

A nagyapa a falujába tartó hosszú út alatt már a koporsójában feküdt az ünnepi sötét ruhájában, K pedig útközben egyszer csak megfogta az apja karját: „Álljunk meg, minket szólongat!”, de az apja nem állította le a kocsit, nyugtatta K-t, hogy fehér kendővel felkötötték a nagyapa állát, és ha akarna, akkor sem tudna megszólalni.

Végezetül K a fiatal hegedűs első kérdésére azt válaszolta, hogy nem a rokonok kérése volt az olaszországi temetés, a rokonoknak ehhez semmi köze, hanem az angyal – így mondta –, az angyal közölte vele, hogy el kell menniük valakiért. A hegedűs nem értette, hogy miféle angyalról beszél K, nem is akarta tudni, örült, hogy Bolzano határában kiszállhatott a halottaskocsiból. Megemléltette még, hogy miután átlépték az olasz-osztrák határt, K megkérdezte tőle, hogy hallott-e Riccardo Capsoniról – de ő nem hallott róla. K erősködött, hogy az lehetetlen, hiszen ez a Capsoni ugyanannak a veronai főiskolának volt híres tanára egykor, ahol a fiatal hegedűs tanul. Ez az állítás azonban csak részben volt igaz, mert Riccardo Capsoni ugyan rövid ideig valóban tanított a veronai konzervatóriumban, de később elkerült Pármába, ott lett direktor.

A fiatal hegedűs második kérdésére, hogy mi történt a halott nővel, K nem válaszolt. Mondhatta volna, hogy fogságban tartották, verték, kihasználták, ami megfelelt a valóságnak, de miként magyarázza el egy kívülállónak, hogy ki volt ez a nő, és mi köze van egy másik halott nőhöz, akinek személyazonosságát K-nak kellett megállapítania. Ugyan mit kezdhetne a fiatal hegedűs azzal, ha közli vele, valamikor, sok évvel ezelőtt egy ismeretlen férfi elment ezért a nőért, és magával vitte. Most pedig ő, K viszi magával, mert az angyal azt mondta neki, hogy el kell menniük érte.

Miután az autóstapos fiatalember kiszállt a hűtőkamrás halottaskocsiból, K az egykor volt Osztrák–Magyar Bank bolzanói fiókja felé vette az irányt. Szeretett volna mielőbb túl lenni azon a dolgon, amit a fejébe vett, és amiből nem volt hajlandó engedni. Azt mondta, emléket akar állítani egy nőnek ott, azon a helyen, ahol sokan láthatják, hogy akik látják, megkérdezzék, mi történt veled. Mi történt azzal az emberrel, aki ide került agyontört, elcsúfított testtel, vértől, sártól ragacsos hajával? De alighanem más célja is volt az útjának. Belebotlott valamibe, amibe nem akart beavatni: „Jobb, ha erről nem tud.” Az idézett mondat először, de mint látni fogják, nem utoljára tűnik fel K történetében. A kényszernyugdíjazott nyomozó az egyik beszélgetésünk során szóba hozta, hogy egy fontos ügy miatt – amiről jobb, ha nem tudok – hosszabb időre el kell majd utaznia, és nem biztos, hogy visszatér még Reményfokra. Ekkor határoztam el, hogy feljegyzem mindazt, amit kiderítettem róla, és megpróbálom rekonstruálni a történet kulcsfontosságú eseményeit. Vagyis amit majd olvasnak, az egyfajta interpretáció, de semmi esetre sem egy zavart elme agyszüleménye, ahogy azt a K-üggyel foglalkozó igazságügyi orvosszakértő közölte. Hiába próbálnak erről meggyőzni mások is, sikerült feltárnom több, látszólag különböző esemény rejtett kapcsolódását, egymásra hatását, ami végül az én sorsomat is befolyásolta.

K gyerekkora óta közeli viszonyban volt a halállal, az élet mulandóságával. Furcsának találta a születésnap ünneplését, holott az arra emlékeztet, hogy eltelt, lepergett egy év az életből. Érdekeltek a halál különféle módozatai. Tízévesen a kezébe került egy színes fotókkal teli kriminalisztikai tankönyv, mosónőbőrös, felpuffadt hasú vízi hullákkal, akasztott, megfojtott, söréttel, golyóval kivégzett emberek képeivel a bomlás különböző stációiból. Utolsó beszélgetésünkkor azt mondta, máig emlékszik a helyszíni szemlékre, az utcakövek, az erdei ösvények szagára, az alvadt vér barna színére, a halálos veríték lenyomatára a halott testek ruházatán. Megmutatta a Neomenia épületének közelében azt a helyet, ahol húsz évvel korábban egy nyári hajnalon levágott emberfejet találtak a járókelők. A test többi része soha nem került elő. Mai napig nem tudni, hogy került oda az a fej. Üzenni akartak valakinek? Elvesztették? Mi lett a torzóval?

„Jelet akarok állítani ennek a nőnek” – olvasom K naplójában. De miért pont neki, miért pont Bolzanóban? – kérdezem.

K szombat éjjel érkezett meg a dél-tiroli városba, és egy parkolóban állította le a furgonját a Via Museo közelében. Úgy tervezte, hogy megvárja a vásárnap hajnalt, amikor az egykori banképületben működő Dél-tiroli Régészeti Múzeum megnyitja a látogatók előtt az Icemanboxot, vagyis a hűtőkamra előterét, ahol az Alpok egyik gleccseréből előkerült, ötezer éve halott férfi múmiáját őrzik.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése után száz évvel az épületbe újfajta trezor került, amiben nem értékpapírt, pénzt, aranyat őriznek, hanem egy emberi test maradványait, aminek szintén van pénzben kifejezhető értéke, hiszen miatta turisták tízezrei jönnek a városba, és fizetnek azért, hogy megpillanthassák az Ötzi néven emlegetett múmiát. „És ez csak az aprópénz”, jegyezte meg K, aki a jelek szerint arra készült, hogy a Jégember hűtőkamrájában valaki másnak is helyet szorít, nevezetesen egy magyar nő temének, aki alighanem szintén a gleccserjégből került elő, igaz, nem ötezer éve, hanem csak néhány nappal korábban, és pénzben kifejezhető értéke holtában már aligha van.

Meghallgatásán K többször elmondta: pár hónapja még nem sejtette, hogy azon a júniusi vasárnapon Bolzanóban lesz dolga. Mi több, ezt talán még az őt meglátogató angyal sem látta előre, aki egy éjjel megérintette, és intett neki, hogy kövesse. Kimentek az utcára, K felnézett az égre, ahonnan seregestől szálltak le az angyalok. Aki K-hoz érkezett, egy volt közülük.

Üzenetet hoztam – mondta az angyal. – El kell mennünk valakiért.

Hova, kiért? – kérdezte K.

Majd megtudod – mondta az angyal.

Majd megtudom – motyogta álmában K, akit egykor Karvalynak hívtak, és régtől fogva ismerte ezt az angyalt.

Fiatal nyomozó volt, amikor az a hír terjedt országszerte, hogy angyal tűnt fel Medinában, pontosabban a Medina-Szőlőhegy felé vezető úton. Az angyal egy kidólt-bedólt kapujú, romos épület felé tartott, amit egy csahos korcs kutya őrzött veszettül ugatva. Nem derült ki, hogy mit ugatott a kutya, de bizonyára nem embert, mert aki csak tehette, kerülte azt a helyet. Idegenek vették be magukat a volt uradalmi központba, egy nagyobbacska család, szektások, akik a faluba csak ritkán jártak le, bezárkózva éltek egymás közt, másokkal szinte soha nem beszéltek. Néhanap a postás hozott hírt róluk, meg a körzeti megbízott, de ő sem volt beszédes, ha az idegenekre terelődött a szó a medinai kocsmában.

Felettesei megbízták K-t, hogy járjon utána, mi áll az angyallal kapcsolatos szóbeszéd hátterében. K vonattal utazott el Szekszárdig, onnan pedig busszal ment tovább Medinába. Nyár volt, pár ember üldögélt a medinai buszmegállóban, és igencsak elcsodálkoztak, amikor egy ismeretlen ember szállt le a súlyosan ziháló, asztmatikus hangokat kiadó Ikarusról. Az eső, de inkább felhőszakadás, ami Szekszárdtól idáig elkísérte K-t, hatalmas dörejével kísért villámcsapással ért véget. Alkonyodott. A buszmegállóban üldögélő férfiak a zivatar elmúltával szedelőzködni kezdtek, hogy mennének tovább a nagyobbacska dombon vagy inkább fennsíkon megbúvó tanyáikhoz.

K megkérdezte tőlük, hogy jó helyen jár-e, ez lenne-e Medina, pontosabban, Medina-Szőlőhegy. Az egyikük széles kört írt le a kezével, és azt mondta: Ez mind az, Medina-Szőlőhegy.

K keresztülment a sáros úton, átugrott egy vízzel telt árkot, s a pocsolyákat kerülgetve a mutatott irányba caplatott. Jöttére riadót fújtak a fácánkakasok, hirtelen zajjal egész madárregiment rebbent fel. Nem repültek messzire, talán húsz-harminc métert, aztán hosszan vitorlázva leereszkedtek a földre, s egykettőre eltűntek a hasig érő fűben.

Később egy lucernával felpúpozott taliga gurult K felé. Nem látta, ki tolja, csak az utolsó pillanatban derült ki, hogy ketten vannak, két apró öregember: hangosan veszekedtek egymással.

Már erősen szürkült, amikor az egykor volt gazdatiszti épület felől egy férfi biciklizett K felé. Kék vászon munkaruhát viselt, a kerékpárja vázához vasvillát kötött. Megállt K mellett, kopott nadrágja övén lefűrészelt csövű vadászpuska lógott, szürke nyúlszőr kalapján fácántoll díszlett.

– Dobar dan. Šta radiš ovde?

– Ez horvátul vagy szerbül van? – kérdezte K.

– Na srpskom. Szerbül – mondta a férfi, majd magyarul is megkérdezte: – Mit keres erre felé?

– Az angyalt keresem, akit erre láttak – felelte K.

– Bolond beszéd, de ő talán többet tud – mutatott a férfi a volt gazdatiszti épület előtt álldogáló sárga ruhás nőre.

A sárga színű ruhát és magas sarkú cipőt viselő nő szeme feketére volt kihúzva, és minden ízét, porcikáját megülte valamilyen finom, fehér por.

– Jó napot – mondta unott hangon a nő K-nak, majd megkérdezte: – Mi tet-szik?

– Az angyalról kell megkérdeznem, amit az emberek láttak, és akik látták, azt mondják, ide tartott, ehhez a házhoz.

– Rosszul tudják az emberek, nem járt erre semmiféle angyal, strucc volt, egy fehér strucc, azt nézhették angyalnak az emberek.

– És hogy került ide az a fehér strucc, mi lett vele?

– Már elmondtam a körzeti megbízottnak: levágtuk, a húsát megettük.

K ismerte a körzeti megbízott jelentését, amiből az előtte álló nőről, ha nem is mindent, de csaknem mindent megtudott. Rév Arankaként írták be az anyakönyvbe, kislánycént nevelőintézetbe került, mert a szülei ütötték-verték őt, a testvéreit és egymást is, majd egy ilyen alkalomkor Aranka bátyja hasba szúrta az apját. A fiú útja a szülői házból vagy inkább kalyibából a börtönbe vezetett, de a lányokat, köztük Arankát is, intézetbe vitték. Ott, illetve egy közeli parkban vesztette el Aranka a szüzességét, amikor két, már tapasztaltabb szobatársnőjével együtt kiszökött az intézetből, és a társai odavitték egy férfihoz. A férfi előre fizetett a lányoknak, többet, mint nekik szokott, mert Aranka még szűz volt. Aranka később megszökött az intézetből, az egyik reményfoki rokonánál, a nagybátyjánál próbált elrejtőzni. Csakhogy a nagybácsi bezárta, naponta megerőszakolta, pénzért az ismerőseinek árulta az unokahúga testét.

Tizennyolc éves kora után Aranka szert tett egy stricire, de csak kevés pénzt keresett, csoda, hogy egyáltalán került kuncsaftja, mert pattanásos bőrrű, zsíros hajú, lapos mellű, nagy seggű lány volt Aranka. A stricijét Szvobodai Ottónak hívták, és ez a Szvobodai egyszer leszurta a haragosát, ült érte nyolc évet Sopronkőhidán. Szvobodai után más stricik vették át Arankát, ők futtatták, adták-vették, ütötték, itatták, hamar tönkrement. Alig múlt harminc, de már kihullott majd' minden foga. Próbálkozott még fogatlanul, a kemény ínyével dolgozott, ezzel némi hírnévre tett szert, aztán egy csirkeszállító kamionos megszánta az országút mentén strichelő Arankát, és elvitte Medina-Szólóhegyre, a szektások pedig befogadták. Aranka egy üresen álló istállóban kapott munkát, ahol havonta egyszer csirkét vágott a környékről toborzott asszonyokkal. Forrázták, kopasztották a baromfit, majd belezték, darabolták a már megpuccolt csirkéket.

Aznap is így történt, amikor az a valami feltűnt az úton. Jóval nagyobb volt, mint egy csirke, és Aranka szerint csakis strucc lehetett, albínó strucc. Magot szórt a szárnyas elé, egyél, pipi, biztatta, de a strucc nem mozdult. Akkor egy bottal ráhúzott a szárnyára, és beterelte az istállóba. Ott már három asszony ült egy padon, várták a csirkéket.

Ez meg mi? – kérdezte az egyikük. Strucc – mondta Aranka –, valahonnan megszökött. Tanácskozni kezdtek, mi legyen vele, végül úgy döntöttek, hogy levágják, és a húsán megosztognak. Összefogták a strucc lábát, szárnyát, a fejét hátra hajtották, és elvágták a torkát. Nem menekült, rúgott egyet-kettőt, a vére elfolyt, majd az asszonyok leforrázták a tetemet. Próbálták kitépni a szárnya tollát, de sehogy sem sikerült, így a bal és a jobb oldali szárnyat is lefűrészelték, azokat Aranka vitte haza.

– Azt a szárnyat látni szeretném, ha megvan még – mondta K a sárga ruhás nőnek.

– Benn van a házban, az Ottó ki akarta dobni, mert amióta az itt van, a kutyánk egyfolytában vonyít, ugat.

– Most nem hallani.

– Az Ottó levitte a kutyát az üszők istállójához.

– Az Ottó a férje?

– Nem a férjem.

– Hogy hívják?

– Szvobodai.

– Az a Szvobodai?

– Az, de már leülte a magáét.

– Nem fél tőle? Embert ölt.

– A bátyám is embert ölt, tőle sem félek.

– Mi az a rengeteg por magán?

– A szárnyakból hullik. Valahányszor elmegyek alattuk, hullik belőle ez a por.

– Megnézhetem?

– Nézze csak.

K beljebb került a házba, a konyhán át az egyetlen szobába, ahol a csillárról két, legalább másfél méter hosszú sárgásfehér színű szárny lógott lefelé.

– Ebből nem hullik semmi – kiáltott ki az udvaron álló nőnek. Akkor a nő bement a házba, odaállt K mellé, és a szárnyakból szitálni kezdett a fehér por.

– Mi lett az állat húásával? – kérdezte kisvártatva K az asszonytól.

– Megfőztem, megsütöttem.

– Milyen íze volt a húsnak?

– Halízú volt, éppen olyan, mint a csirkéké. Biztosan hallisztel etették. Azt szokta meg, azért nem kapkodta fel a magot sem, amit elébe szórtam.

– És a feje, azzal mi lett, a csőrével?

– Elvágtuk a nyakát, de mire észbe kaptunk, a kutya odarontott, és elvitte a fejét. Valahol elásta. A körzeti megbízott sem találta meg, pedig ő is kereste mindenfelé.

K szórakozottan hallgatta a sárga ruhás nő beszédét, majd megkérdezte:

– Ezeket a szárnyakat megvizsgálta valaki, látta állatorvos?

– Ugyan már, minek látta volna? – értetlenkedett a sárga ruhás nő.

– Akkor én megnézetem – mondta K, és leakasztotta a csillárról a két struccszárnyat.

– Csak nem megy máris? – állta el K útját Rév Aranka. – Vártam egy kuncsaftot, de úgy látszik, nem jön.

Hiába húzta K-t az ágy felé, az ifjú nyomozó az utolsó busszal elutazott Medina-Szőlőhegyről, a jelentésébe pedig azt írta, hogy az angyal, akit sokan látni véltek a környék útjain, valójában strucc volt. A szárnyakat azonban nem vizsgálhatta meg, azokat megtartotta magának. Ezt követően jelent meg először álmában az angyal, sőt nem is egy, hanem sokkal-sokkal több. Szálltak alá a csillagos égből, mintha havazás indult volna, pedig nyár volt, fülledt, forró éjszaka. Fehér por lepte el a füvet, a fákat. Szaharai homok, mondták a hozzáértők, de K, akit akkor még Karvalynak hívtak, erről mást gondolt. Angyal járt Medina-Szőlőhegyen, az kísértette zaklatott álmában akkor is, amikor azt üzenté, hogy el kell menniük valakiért.

Nagy utat járt be térben és időben K, amíg azon a júniusi hétvégén Bolzanóba ért. Nem kapkodott, nyugodtnak tűnt. Vasárnap kora reggel még

néptelenek voltak a Via Museót övező utcák. Amikor fény gyúlt a régészeti múzeum bejáratánál, K kinyitotta a hűtőrekeszes furgon hátsó ajtaját, és egy lehajtható rámpán kerekos betegszállító ágyat csúsztatott le a földre, majd az ágyat maga előtt tolva elindult a múzeumhoz, hogy biztonságba helyezzen egy halott nőt, akit sokáig hiába keresett, de végül mégis megérkezett hozzá a Tobruk néven emlegetett Reményfok-ipartelepi vasútállomásra.

A Dél-tiroli Régészeti Múzeum éjszakai portása azon a június végi hajnalon félálomban szendergett, amikor megszólalt a kapucsengő. Úgy vélte, a váltótársa érkezett meg a szokottnál korábban, de a biztonsági kamera képernyője egy idegen férfi arcát mutatta. „Non siamo ancora aperti, torni più tardi!” – mondta a portás a kaputelefonba, s mivel a férfi nem mozdult, megismételte németül is: „Még nem vagyunk nyitva, jöjjön vissza később!” K azonban újra és újra csengetett, végül a portás a félemeletről lesétált a bejárathoz, és résnyire kinyitotta az ajtót. Meglátta a kerekos betegszállító ágyon a fehér lepedővel letakart testet, és azt mondta: Maga az? Már vártuk. Utóbb a portás azt bizonygatta: nem érti, miért mondta K-nak, hogy már várták.

A portást kihallgató csendőrnnyomozó nem feszegette tovább a kérdést, K azonban biztos volt abban, hogy a portás valóban várt valakit, de nem őt. Hogy mire gondolhatott, arra a naplójában feltett két kérdés utal: „Lehet-e klónozni egy angyalt, és részt vett-e az Ötzivel foglalkozó tudományos vizsgálatokban az emberklónozásról elhíresült Severino Antinori?” Ugyanis, és ezt már én teszem hozzá, a Jégember felfedezése után világszerte több nő önként jelentkezett, hogy megtermékenyítsék Ötzi kinyert spermájával, Antinori pedig annak köszönhette hírnevét, hogy klinikáján több hatvan év feletti nőt is sikerült mesterségesen megtermékenyítenie, és az idősödő nők gond nélkül kihordták a magzatokat. Pár év múlva már arról számolt be a doktor, hogy eljárásának köszönhetően három klónozott gyerek született valahol a világban. Miért ne sikerülne ugyanez Ötzivel vagy a halott nővel, akivel Karvaly elindult Bolzanóba? Miért ne sikerülne akár az angyallal is, hiszen a szárnya tolla épségben megmaradt, amiből kivonható a klónozáshoz szükséges DNS. „Egy ember klónozásához szükség van egy szülni képes nőre – írta naplójába K –, de vajon egy evilági nő kihordhat egy angyalmagzatot?”

Az olasz csendőrség jegyzőkönyvébe végül az került, hogy a portás önkéntelenül, mintegy transzban nyitotta ki a múzeum kapuját, annyira megzavarta a lepedőbe csavart nő és a betegszállító kocsi látványa. Csak akkor ocsúdott fel, és telefonált a múzeum igazgatójának, amikor K megkérdezte, merre van a lift, mert a testet el kell helyezni a másik test mellett. Ijesztő volt, magyarázta a portás, azt kiabálta, hogy ez az ő teste, ez az ő teste!

Azt a testet, egy szőke nő testét a targoncás pillantotta meg, amikor a fegyveralkatrészeket szállító tehervonat megérkezett a reményfoki ipartelepre. K akkor már úton volt az állomás felé, telefonüzenetet kapott, hogy a barátnője már csak rá vár: „Seine Freundin Wartet nur auf ihn.” Ugyanaz a férfi hívta, aki pár nappal korábban közölte vele: Elküldjük magának a nőt, akit keres. Talán ma, talán holnap. „Kommen Sie mit einem Kühltransporter!” – Hűtőkamrással furgonnal érkezzen!

A vagonok ki- és berakodását 7 óra 15-kor kezdték meg a szállítmányozási osztály munkásai. Targoncával horrták be a ládába pakolt alkatrészeket az ipartelep raktáraiba. Ezen a napon a harmadik vagon rakodásánál a targoncás leszállt a gépéről, és tanácstalanul körbenézett, tekintetével a raktár üvegezett falú irodájában ülő diszpécser kereste. A diszpécser elein-

te nem vette észre, hogy valami gond van, mert reggelizett, tojásos zsemlét és tejet, s közben a sportújságot olvasta. A targoncás kopogtatására nézett csak fel, nem érette, mit akar tőle a beosztottja, miért nem ül a targoncáján, miért nem rakodik. Egy nő fekszik a vagonban – hallotta. Ezt sem értette, nem ért el a tudatáig, de mert a targoncás nem tágított, követte az izgatott férfit. Amikor benézett a vagonba, hitetlenkedve konstataálta, hogy valóban egy nő fekszik a póre padlón. Egy szőke nő.

A vizsgálat során kikérdezték az éjszakai ügyeletet adó vasutast, de ő nem tapasztalt semmi rendkívülit. Viszont az éjféltkor az állomáson forgalmi okból megálló nemzetközi vonat egyik utasa elmondta, látott két férfit, akik egy magatehetetlen nőt vonszoltak át a vágányok közti döngölt salakkal borított térségen. Döbbsenten tapasztalta, hogy a két férfi a kezénél, lábánál fogva megemeli a magukkal vonszolt asszonyt, meglóbálják, mint egy zsákot, s feldobják a mellettük levő vágányra érkező teherszerelvény egyik nyitott vagonjára. Csak úgy laspadt – mesélte az utas.

Mivel a nő nem mozdult, a diszpécser megkérdezte a targoncást: meghalt? A targoncás közölte, hogy nem tudja, nem mer a közelébe menni. Ott álltak a nyitott vagonajtóban még akkor is, amikor K megérkezett egy hűtőkamrás furgonnal a Tobruk néven emlegetett ipartelepi állomásra. A targoncás később úgy emlékezett, hogy K mintha azt mondta volna: Ez az ő teste, vagy talán azt, hogy ezt ő tette. A targoncás főnöke ebből semmit nem hallott, mert egy tolatómozdony hangos kerékcsattogással éppen akkor ment el mellettük, de szerinte volt valami ijesztő K viselkedésében, beszélt valakihez, ám rajta, a beosztottján és a halott nőn kívül nem volt a vagonnál senki más. Ők ketten segítettek a halott nőt beemelni a hűtőkamrás furgonba, de előtte még K irányításával a nő merev, lemeztelenített jéghideg testét egy nagyobb fehér lepedőbe csavarták.

Miközben K szakszerű utasításokat adott a vasutasoknak a halott öltöztetéséhez, arra a hat-hét éves forma kislányra gondolt, aki a pályaudvar közelében mintha csak rá várt volna. A lány egy zúzottkő-rakáson üldögélt, köveket dobált egy pocsolába. K lefékezett a gyerek mellett, és a hűtőkamrás furgonból kihajolva megkérdezte tőle, mit keres ott, ahol a madár se jár, távol a városból. Várok valakit, mondta a kislány. És kit? – kérdezte K. Azt nem mondom meg – felelte a kislány, majd beszaladt a vasúti pályakarbantartók műhelyei közé beszuszakolt régi, ipartelepi kultúrházba, aminek bejárata fölött fakuló felirat hirdette: Nálunk legnagyobb érték az ember.

SZAKOLCZAY LAJOS

A madarak, a madarak

Gergely Ágnesnek

A madarak, a madarak,
tudom, énekük halálsipka,
légörvényt kavar a kezük,
nem engednek be titkaikba.

A madarak, a madarak
már vértelen tavaszban élnek,
álomcsontvázt kopíroznak
a fényektől ittasult égnek.

A madarak, a madarak
testkalitkában őrként állnak,
őrzik az őrizhetetlent,
és árnycsöndjei a halálnak.

BORSODI L. LÁSZLÓ

Füstcsóva, szilánkok

Ujjaim mozgása egyenletes,
hozzád igazítom lépésemet,
időbeosztásom téged követ,
csak teát, vizet, kávét iszom,
étrendem hozzád soványít,
régi ruháim miattad zsákban,
az újak simításodat dicsérik.
Szavaim gondosan érintgetnek,
csendem is szelíden ölel meg,
érted lélegzetemet fojtom vissza,
vonatom füstcsóvaján robog feléd.
És mégis, mégis!
Csak foglalt telefonvonal,
kései félüzenetek, vagy az se,
az órák üresen elzörögnek,
fémesen koccan, mi csilingelt,
saját visszhangjától fél a konyha,
a szoba kéjesen nem nyög fel,
kaszasuhanás minden mondat.
Olyan lettem, mint egy elhagyatott
állomás: a sínek még megvannak,
még áll az állomásépület, de ab-
lakai betörve, a szilánkok között
átfúj a szél. Ül az idő egy padon,
mint ottfelejtett öregember.
S bár nem szeretnénk, egyszer
megmozdul, közénk csoszog –
téged összetör, engem sötétjébe fojt.

Csíkszereda, 2024. február 8.

Visszabontás

Te vagy a mélykék, őszi ég,
te vagy a hegyek közötti visszhang,
te vagy a vad, bozontos erdő,
te vagy a bokrok, fák, füvek,
te vagy a szőkén sárgálló mező,
te vagy a lüktető-áramló tenger,
te vagy a magába húzó kút,
te vagy az utcák szélessége-hossza,
te vagy a méltóságos paloták, kertek,

te vagy a zsoldárokozó templomok,
 te vagy az otthon, amely befogad,
 te vagy a meleg szavak, mondatok,
 gondoltam, de egy napon mintha
 mondataidba jégmadár fészkelne,
 mintha otthonod lakássá huzatosodna,
 a zsoldárok helyén üres templom,
 kihalt kertek, betört szemű paloták,
 mintha megfojtana a hozzád vezető utca,
 és elapadna a kút, mely voltál.
 A tenger helyén pocsolya, a mezőkön
 átsüvít a szél, földjében egér rág,
 bokrok, fák helyett kórók, kiégett fű,
 az erdőből csutakok, csonkok és csontok.
 Hiába kérdeznék, visszhang sem felel,
 csupán a csupasz ég, isten hidege,
 kezem száraz leveleket morzsol.

Kolozsvár – Csíkszereda, 2024. március 29–31.

Csődeljárás

Nem tudni, milyen nap volt, az évszak is mellékes,
 de először a térközsabályozás mondta fel a szolgálatot:
 túl kiszámíthatóvá vált minden mozdulat, érintés,
 a távol túl közel lett, a közel elviselhetetlen tapadássá.
 Nem szült várakozást a még ki nem mondott kérdés,
 s mi korábban magasfeszültség volt, most fázisesés.
 Éjszakák és nappalok egynemű, sűrű masszaja helyett
 jött a napi program, szálkákra szálazott hetek, hónapok.
 Elszalasztott szeretkezéseikre gondoltak, a hideg ágyra,
 és a mondatok előreláthatatlan kivonulása is megkezdődött:
 a közöttük levő csend olyanná terebélyesedett,
 mint végeláthatatlan várakozás áramkimaradás idején.
 Majd a teljes mondatok hiányos mondatokká zsugorodtak,
 egyre gyakrabban érthetetlenül kapcsolódtak szószerkezetek,
 végül a szókészlet jelentett be csődeljárást maga ellen.
 Innen kezdődik, gondolhatták, a gesztusok grammatikája,
 de erre már nincsenek egyértelmű bizonyítékok.
 Talán ha lenne egy másik szem, egy másik értelem,
 mely a nyomukban maradt romok elhelyezkedéséből olvasna,
 nem azért, hogy újrarendezzen, elhelyezzen, nevet adjon,
 nem azért, hogy megértse, mire volt jó az évek zuhanása,
 hanem hogy megláthassa, legalább megpillanthassa,
 milyen onnan, túlról egy előre meg nem írt visszapusztulás.

Kolozsvár – Csíkszereda, 2024. január–február

NOVOTNY TIHAMÉR

MŰ/TEREMT/VÉNY – MŰ/TEREMT/MÉNY

Kopócs Tibor művészetéről legújabb kiállítása kapcsán

„Vannak művészek, akiknek »egyéni fejlődése gyakran két-három irányzaton is áthalad – mondja Herbert Read, a modern festészet és szobrászat kiváló ismerője –, a Picasso-szerű eklektikus művészek pedig végigjárnak vagy féltucat stíluskategóriát, nem egyébért, mint amiért mi időről időre levegőváltozást kívánunk«¹ – vettem ki gondolathálómat az 1939-es születésű (a játékos címadásokat kedvelő), 2024-ben sajnos elhunyt Eöry Emil érdi képzőművészre, amikor is egy róla szóló könyv tanulmányában szerettem volna meghatározni felettébb sokrétű, izgalmas fordulatokkal teli, mégis következetes, senki máséval össze nem keverhető életművét.²

És most valahogy hasonlóképpen érezve, elbizonytalanodva állok az idén 88. évét betöltő (a többrétegű hívószavakat szintúgy preferáló), a lap- és könyvszerkesztésben, az illusztráció, a színházi jelmez- és díszlettervezés, a grafika, a festészet, a tűzzománc, a murális művészet műfajában otthonosan mozgó, a kiválóan nyilatkozó, pontosan, szellemesen és humorosan fogalmazó, visszaemlékező képzőművész-író, az igazságosabb, biztonságosabb, felelősségteljesebb, valamint informáltabb, kiműveltebb alkotói közéletért mindig kiálló Kopócs Tibor nemkülönben lenyűgöző és mérhetetlenül gazdag életműve előtt, amelyet ugyan nem a stílus-eklektika, hanem a következetessége okán feltörni, megragadni, meghatározni, értékelni, összefoglalni szeretnék.

Először ösztönösen háritok: ekkora terhet per pillanat nem tudok a nyakamba venni, majd ellensúlyként azon morfondírozom magamban: ennek az alkotóembernek már régen a Magyar Művészeti Akadémiában lenne a helye. És ezt minden érdek nélkül állapítom meg, józanul, pusztán a ténszerűség kedvéért, legfőképp az igazságérzetem sugallatára hallgatva. Másrészt – látván, olvasván a művészről szóló kiterjedt irodalmat (legalábbis annak tekintélyes részét) – elfog a kétely, mit tudnék, mit lehetne még hozzátennem ehhez a pályához? Ha például az olyan kvalitású Kopócs-kortársakra gondolok, mint amilyen Tóth László író-költő, aki mindössze tizennyolc éves volt, amikor megismerte az akkor már harmincéves tapasztalt lapszerkesztőt és képzőművészt, s azóta is tart, szövődik, alakul közöttük az egymást inspiráló barátság és ismeretség; vagy mint amilyenek Eva Dénesová és Kubička Kucsera Klára (1936–2022) művészettörténészek, akik laudációikban olyan találó és örök érvényű megállapításokat tettek az alkotóról és életművéről, amelyeket felülrini nemigen lehet, akkor bizony az újdonsült értékelő, egy elismerő főhajtással az előtte járó szakemberek előtt, inkább szerényen a háttérbe húzódná, hogy a láthatatlanná válás erényeit gyakorolhassa.

Mindezek mellett ki kell mondjam, hogy Kopócs Tibor élete és életműve számomra olyan, mint az emberi szem előtt kibontakozó, láthatóvá váló, minden leágazásában a szívből követhető teljes és organikus érrendszer – egészen a végtagokig, a hajszálerekig. Így annak bármelyik pontján elindulva visszajuthatunk az életpumpáig, da ha az idegsejtek metaforáját veszszük, akkor visszaérhetünk a teremtő agyvelő univerzumáig. Mert egyértelmű, hogy a szív és az ész, az érzékiség és az okosság, az ösztönösség és a tudatosság, valamint az álmok és a tudatalatti irracionális tartományok harmonikus kereszteződésekként határozható meg az alkotó

Platz Galéria, Révkomárom, 2025. június 22 – július 20.

olykor humorba, iróniába, satírába mártott – végső soron mindig figurális, mindig ábrázoló, mindig az emberi egzisztencia kulturális létformáit kutató – világképe és világszemlélete.

A személyesség, de a kellő tisztelet nyelvén fogalmazva: ha belegondolok abba, hogy én még meg sem születtem, amikor a kiskamasz Kopócs Tibornak egy énekkarban pataként csorogtak a könnyei, amikor ahhoz a dalhoz értek, hogy: „Nagymajtényi síkon / letörött a zászló. / Rászállt tollászkodni / egy fekete holló...”, és emiatt nem volt képes lekísérni hegedűjén a kuruc kesergőt,³ de amikor 1956–57 körül már nekem is leállíthatatlanul potyogtak a könnyeim a Kőműves Kelemen balladáját hallgatván anyám szájából, akkor bizony mégiscsak találok valami sorsszerű, biztató erejű rezonanciát kettőnk életében.

Arról már nem is beszélve, hogy én meg 1957 idusán 4–5 évesen – épp akkortájt, amikor a gimnazista Kopócs Tiborékat, amiért '56 novemberében a leverett magyar forradalom iránti szolidaritásból fekete szalagot tűztek a kabátgallérjukra, testületileg kicsapták a pozsonyi gimnáziumból, majd '57 tavaszán szerencsésükre visszaengedték őket ugyanide, hogy leérettségizhessenek⁴ – a lelkesítő Klapka-indulót énekeltem kipirult arccal, leállíthatatlan menetelésben körbe-körbe járva egy almásfüzitő-felső lakótelep háztömbjét: „Föl-föl vitézek a csatára, / a szent szabadság oltalmára, / [...] Mennydörög az ágyú, / csattog a kard / ez lelkesíti csatára a magyart!” S az utolsó versszakot is csak azért idézem, mert apai ágon, pathi szálon nekem is van némi közöm-kötődésem a Felvidékhez: „Híres Komárom be van véve, / Klapka György a fővezére, / büszkén kiáll a csatatérre, / hajrá huszárok, utánam előre!”

Majd jóval később, amikor már ismertük egymást, 2016-ban Lévára, a MAMSZE (Magyar Alkotó Művészek Szlovákiai Egyesülete) kiállításmegnyitójára igyekezve Tibor így summázta az autóban politikai érzésvilágunkat: „...ők a labancok, no, mi meg vagyunk a kurucok!” – Azóta érzem, tudom, hogy a dolgok mélyén, léleekben, hovatartozásban valahogy nagyon egy húron pendülünk...

Ám Szlovákiában az együttélés, a mindennapi kisebbségi sors- és életközösség okán (amint már említettem volt) vannak nálamnál sokkal autentikusabb emberek, hitelesebb szakmabéliek, akik mintegy testközelből, a körülmények és a hely szelleme által megérintetten alkothattak, mondhattak véleményt Kopócs Tibor mindig fiatalos, energikus, az ugrató humort is kedvelő személyiségéről, a kísérletező kedvű, öntörvényű művésztől és a fáradhatatlan szervezőről, a konfrontációkat is vállaló, következetes közéleti szereplőről.

Így, Eva Dénesová a *Magna Magnetika* című laudációjában, amelyet a 65 éves művész számára megítélt Szlovák Köztársaság Ezüstkeresztje 2002-es átadásának alkalmára írt, a következő lényegre tapintó summázattal kezdi értékelését: „Hazánkban kevés olyan – élete jelentős szakaszt elért – képzőművész van, akinek művei méltatásakor nem kell tapintatosan elkerülni, óvatosan körülírni a huszadik századnak azt a bizonyos korszakát, amely társadalmunkon, életünkön olyan mély nyomot hagyott. Kopócs Tibor ezen ritka alkotóegyénségek közé tartozik.”⁵

A művész könyvét és katalógusait áttanulmányozva valóban az tapasztalható, hogy még a legkorábbi grafikái között sem találni olyan munkát, amely a szocialista rendszer iránti odaadásáról tanúskodna. Kopócsnak tehát – gondoljunk csak bele, 1957-ben érettségizett, majd a kötelező sorkatonai szolgálat büntetőszázada után 1961–66 között végzett az eperjesi Pavol Jozef Šafárik Egyetem Bölcsészeti Karának képzőművészet-történelem szakán – mind életfelfogásában, mind érdeklődésében, mind tartalmában sikerült megőriznie művészetének autonómiáját, egyéni látásmódját, amely szemléletileg inkább kötődött az egzisztencializmushoz, a freudizmushoz, stílusában pedig az egyéni módon kezelt asszociatív, narratív vagy filozófiai ábrázolásokhoz és a szürrealizmushoz, mint az álságos és hamis vagy éppen semmitmondó, kiüresedett szocialista formalizmushoz.

Kubička Kucsera Klára művészettörténész Kopócs Tibor életművét elemző, összefoglaló *Laudációjában* szintén igaz és beszédes tényekre talál. Kijelenti például, hogy: „pátriánkban a legismertebb képzőművészek közé tartozik”.⁶ És valóban, ezt a címet, hogy „legismertebb”, kevesek mondhatják el magukról ebben a régióban. Sőt, Kopócs határokon átívelő kapcsolatai

miatt még inkább egyet kell értenünk ezzel a véleménnyel, hiszen neve már-már fogalomná vált az egész Kárpát-medencében. Lásd például többek között a Magyar Kultúráért-díjas ATELIER művészeti folyóiratban 1998–2017 között kifejtett húszéves integratív szerkesztői tevékenységét, ahol s amikor nemcsak a szlovákiai magyar alkotókat mutatta be, hanem kapcsolati hálójával majdhogynem organizálta is a térség művészeti életét. De hasonló tevékenységet fejtett ki a Csehszlovákiai, majd a Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága, végül a Magyar Alkotó Művészek Szlovákiai Egyesülete vezetőségi tagjaként is.

Ám Kucsera Klára meghatározza azt is, hogy Kopócs az embert mindig természeti [mondhatni földközeli, sőt metafizikus és kozmikus, valamint víziós térben is létező] lényként tekintette, s hogy „ez a természetcentrikus szemlélet mind személyes, mind kultúrtörténeti és szimbolikus értelemben jelen volt szinte minden művében”; s hogy alkotásai egyszersmind „tudata irracionális rétegeiből [is] táplálkoztak”.⁷ A laudator külön felhívja a figyelmet arra, hogy az irodalomban és a történelemben jártas művész számára (aki 1986-ban művészettörténeti doktorátust is szerzett) mennyire fontos: „a női lény jelenléte és alapvető szerepe. [...] A művész már régen tudatosította a férfiember örök dilemmáját a gondolkodás racionalitása, az ösztönök könyörtelen ostora és kéjvágya között. Európa maskulin középkori kultúrája ezt a Nő démonizálásával vagy szentté tételével iparkodott megoldani – sikertelenül. Kopócs meghajol az őserő előtt, és antik hagyományokat [is] aktualizál. [...] A kilencvenes évektől az erotika elárasztja szinte minden művét.”⁸

A művészettörténésznek ugyancsak helytálló az a megfigyelése, hogy az alkotó a tűzzománcművészetben fedezte fel igazán a színek intenzitását, szinergikus összhangját és titokzatos, már-már alkímiai, illetve szakrális hatóerejét. Tudniillik ebben a technikában „összeolvadhatott hajdani grafikai világának mondanivalója újonnan kibontakozott színvilágával [– ugyanis] a '80-as évektől festett festészetében nem találjuk meg azt a szimbolikus meditatív világot, amit korábbi grafikaiból ismertünk. Inkább »lefestette« a külvilágot, modelleket, [jelzett, idézett] tájakat [vagy inkább szubjektív tereket]. Színvilága, kiteljesedésének vágya nem érte el célját.”⁹ Kopócs ezért vállalta fel teljes mellszélességgel ezt az általa igen magas színvonalon űzött, kiválóan kontrollált technikát, amelyet azóta is sokszor más egyéb, például kollázs-montázs, valamint asszablázs elemekkel gazdagít és variál.

Ugyanakkor az alkotó jellemével, habitusával kapcsolatban Kucsera akkor is telibe talál, amikor kijelenti, hogy: „Kopócs Tibor markáns ellentéte annak a képnek, amely a romantika óta terjedt el a művészekről: tragikus sors, értetlenség, introverzió, abszint, drog vagy valami más, a realitástól elszigetelő eszköz. Ismeri a nevetés és mosoly minden formáját az egyszerűtől a groteszkig és az ironikusáig, sőt az iróniát is.”¹⁰

A már szintén emlegetett Tóth László költő-író élete számos ponton összefonódott, összekapcsolódott Kopócs Tibor életével. Amint már említettem, még mint tinédzser találkozik először az Új Ifjúság hetilap képzőművész grafikai szerkesztőjével. Később a Madách Könyv- és Lapkiadó, majd a komáromi Magyar Területi Színház válik szakmai tevékenységük érintkezési pontjává, közös színterévé. A hasonló érdeklődés versben, filozófiában, képből, színházban, lapkiadásban – lásd a tervezés és a megvalósulás partjai között létező olyan kérész, majdnem szamizdat, alternatív vagy éppen stabilan létező újságokat, mint a Valag [sic!], a Párbeszéd, a Tüske, a Reál-Press és az ATELIER – olyannyira összehozta őket, hogy Tóth Lászlónál hitelesebb nyilatkozót, véleményalkotót el sem tudok képzelni.

Ő találóan a *szabaduló*- és az *átváltozóművészek* közé sorolja Kopócs Tibort. S itt most muszáj lesz hosszabban idézzem az elemzőt: „A maga nemében heroikus, sőt romantikus vállalkozás az övé – visszaállítani a világ egységét, a személyiség integritásának hitelét –, s ő nem kis céltudatossággal vállalja korszerűtlenségét, ha a múltóra, az egyfélére, a globálisnak becézett uniformizáltságra, kalodába kényszerítettségre irányuló nevezetetik korszerűnek. A *szabaduló*művészek közé tartozik, akik nem nyugszanak bele a megkötöttségekbe, akik a valóság és saját végességük legképtelenebb gúzsai közül is kivájják magukat. Az *átváltozóművészek* közt

keresendő a helye, akik – bár ugyanazon név alatt – időről időre más-más alakban lépnek elénk, s más-más lényegét mutatják föl ugyanannak és önmaguknak is. Mindig is vonzó volt számomra benne, hogy nem nyugszik bele abba, hogy valamely, egyszer s mindenkorra eltanult technika, látásmód, egyszer s mindenkorra kitanult én foglya legyen – pedig milyen könnyű dolga lenne így! –, ehelyett a maga személyiségét a kifejezés és önkifejeződés sokféleségéből építi fel.”¹¹

Tóth László másrészt kiemeli Kopócs állandó tágasság- és kultiváltságigényét, nyitottságát, a „sokféle elemből összeálló műveltségét és sokirányú tájékozódását”, „a világból minél nagyobb részt és minél több értéket becserkészni és szintetizálni óhajtó hajlamát”, „a soha semminek a kizárólagosságára vagy egyedülvalóságára fölesküdni nem kívánó tartását”, „az egyetemes és a helyi egyensúlyba hozásának makacs igyekezetét”.¹² S amikor Tóth Kopócs műveinek „akciórádiuszáról”, cselekmény- és/vagy hatósugaráról, vonatkozási rendszeréről (Szakolczay Lajos fogalmazásában *műveltségélményéről*) beszél, akkor a képzőművész alkotásainak „idéző”, „időutazó”, „idő utaztató” karakterét emeli ki. „Ha egyszer összeállítaná valaki képeinek – [közül hatvanévnnyi művészi pályájának] – hivatkozás-, illetve idézetkatalógusát, önmagában is lenyűgöző eredményre jutna, s az ismeretek burjánzó szövevényét ragadhatná meg benne ezáltal is” – írja a Kopócs Tibornak több versét is dedikáló költő-barát.¹³

Művészünk „filozófiai érdeklődésű alkotó” – állítja róla szintén Tóth László –, de a „világérzékelés és világtértelemezés kettőse közül mintha legtöbbször inkább az elsőre, a megismerés szenzitív, nem pedig racionális, értelmi oldalára kerülne nála a hangsúly. [...] Nála elsődlegesen az érzékelés hordozza a filozófiai többletet, az érzékelés az ő gyakorlatában maga az értelmezés.”¹⁴

De visszatérve az alkotó – elsősorban a festészetében tapasztalható – egyénien használt színműszerű szerepjátékaihoz, szituációteremtő azonosulásaihoz, kulturális és művészettörténeti kulissza-toposzokban, egyénien értelmezett motívum-idézetekben, visszatérő alappondatokban, vezéreszmékben, témákban, jelképekben, helyzetekben, figurákban gondolkodó, sokrétű előadásmódjához, a költő-barát a következőképpen oldja fel az *egy- vagy sokfélelép* dilemmáját: „...talán nincs is igazi énünk, csak énjeink vannak. Vagy ha mégis, ezt az énünket az énjeink együttesen adják.”¹⁵

Végezetül a révkomáromi Platz Galériában megrendezett tárlat hitvallásszerű tömör válogatása lehetővé teszi számomra, hogy konkrétabbá, kézzelfoghatóbbá tegyem Kopócs Tibor művészetét mindannál, amit az elvontnak ható összefoglalóban megfogalmaztam.

Az első terem – a művész falon függő életrajzán, a '70-es évektől vezetett számtalan neves ember bejegyzését őrző kiállításnaplóján, a könyvön és katalógusokon túl – a bemutatkozása, az önarcképeké, melyek közül két jellemző darab áll a nézők rendelkezésére, hogy megértsék, hogyan is látja, értelmezi önmagát és szerepét, hogyan is jelöli ki – *clair-obscur* – a helyét az alkotó a világban. Az egyik egy árnyékban tartott egészen friss, 2025-ös profilkép, amelyet egy világító sárgás-fehéres aura, ragyogtató dicsfény övez. A másik egy rafinált, intim műtermi situációt ábrázol: a művész egyszerre láttatja a félig hátat fordító staffázsfigurája mögül érkező „isteni” fényben az előtte ferdén letámasztott festményén a vele szemben megjelenő olvasó önarcképét, valamint fuvolás angyali múzsáját, a vászon mellett pedig a hintaszékén elnyúló, kihívó pózban ringatózó valóságos modelljét, illetve annak falra vetülő árnyékát (*Műteremben*, 2007–09).

A második terem a színes síkplasztikákként térben is funkcionáló leleményes tűzzománc „sanctumoké” és az ars poeticáé, valamint a tiszteletadásé, amelyeknek szakrális theatrum sacrumaiban, szent színházaiban, „dobozaiban” az újraértelmezett hagyomány jegyében összeolvad a pogány folklór, az ógörög és a keresztény mitológia, illetve hitvilág a vallásos, biblikus érzület képi látványával (*Militáns angyal*, 2006; *Busó I–II.*, 1999; *Szent Antal megkísértése*, 2006; *Utolsó vacsora – Lőcsei Pál Mester tiszteletére*, 2000; *Ars poetica*, 2013). A *Madárember I–III.* triptichonja (1997) nemcsak Ikarosz, de a keresztre feszítetttség, vagyis a „vörös földből való”, ám mindig felfelé törekvő-tekintő örök Ádám, mi több, a megváltás és a megváltottság drámai, sőt Volto Santo szimbóluma is egyben.

A harmadik terem a művészeté: a muzsikáé (Antonio Vivaldi, *Tavaszi; Nyár; Ősz; Tél*, 2019–25); az ihleté, az inspirációé, amelyben az angyali, az égi érintésnek ugyanakkora szerep jut, mint a földi, a testi érintésnek (*Az angyal érintése I–II. – Tisztelet Szalay Lajosnak*, 2016); az hommage, a tisztelgés, a hódolat műfajáé, valamint az idézés technikájáé (*Szegény Salvador Dalí sorsa beteljesedett*, 2010; *Ecce Homo – Munkácsy Mihály tiszteletére*, 2005–07; *Tisztelet Csernus Tibornak*, 2007); a bennünk szétválaszthatatlanul együtt élő szent és profán természetünké, illetve a keresztény hité és folklóré (*György lovag kalandja holdfényben a Pannonhalmi Főapátság körül*, 2009; *Rekviem – Lelőttek egy huszárt*, 2013).

A negyedik terem a nagy teremtmésmítoszoké, a görög és a keresztény mitológiáé, a Bibliáé, a csodáké, amelyek figyelmeztetik az embert a végtelen Istennel és a megfeythetetlen Természettel szembeni kicsinységére, korlátaira és végességeire (*Teremtő tekintet*, 2023; *Nagy [Szent] szajha – Jelenések Könyvéből*, 2024; *A Teremtés algoritmusa*, 2023; *Poszeidón*, 2024; *Harsóna – Jelenések Könyvéből*, 2021; *Csillagkapu – Psalmus*, 2020; *Csillagkapu – Halleluja*, 2022).

Összefoglalva. Kopócs Tibor festményeinek és tűzzománcainak szókimondó, már-már szemtelen, végletes, harsány, tiszteletlen és botrányt okozó, provokatív, de mégsem bántó – vagy, ahogy ő mondaná –, okosan és derűsen „füllentő”, megszépítő, túlzó természetében, magatartásában, szemléletében, valamint minden témát, problémát, helyzetet kicifrázó történetmeséléseiben sajátos emberi humor, tartás, valamint őszinte igazságérzet lakozik.

Befejezésül csak egy apró, szubjektív magyarázatot szeretnék fűzni a tárlat címéhez: „MŰ/TEREMT/VÉNY”! – A művész tehát mint egy jó alkimista, a Teremtő szándékát inkább kifürkészve, mint kisajátítva, annak végtelen számú lehetőségeit mintegy folytatva, kibontva megteremti a műveket, amelyeket mi – befogadók –, akár receptként, vényként is használhatunk, válthatunk ki mindenféle lelki bajaink, értelmi zavaraink orvoslására.

Ám lehetett volna kissé más alakja és jelentése is a kiállítás hívószavának. Például ez: „MŰ/TEREMT/MÉNY”! Tudniillik a Czuczor–Fogarasi-nagyszótár szerint a *-mény* névképzőnek van önálló alakja és jelentése is a tájszavaink körében. Tudniillik a *mény*: „az úgynevezett gémes kutakon azon rúd, mely egy szegnél fogva az ágas közé szorulva nyugvó állapotában fölfelé áll”.¹⁶ – Hát kell-e, lehet-e ennél szebb, derűsebb és szimbolikusabb kifejezés a kilencvenedik születésnapja felé ballagó művész-fenegyerek, Kopócs Tibor műteremtő „lefestéséhez”?

JEGYZET

¹ Herbert READ, *A modern szobrászat*, Corvina, 1971, 9.

² NOVOTNY Tihamér, *KOR-SZAK-OK / EÖRY EMIL 80*, Érd Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2019, 11.

³ *Első emlékeim Komáromból*, Komárom, 2003. február 7. A szerző visszaemlékezése. *Kopócs Tibor Időben Térben*, Nap, 2007, 9.

⁴ *Kiállításom a Komáromi Jókai Színház Galériájában*, interjú a VERSÜNNEP tiszteletére, 2006. április 25. Riporter: Lacza Tihamér. *Uo.*, 107.

⁵ Kopócs Tibor, *Kreáció – Illusztráció, grafika, tűzzománc, festmények*, a Kernstok Károly Művészeti Alapítvány és a „Spoločnosť ATELIER Társaság” különszáma, 2002, 3.

⁶ *Kopócs Tibor Időben Térben*, i. m., 110.

⁷ *Uo.*

⁸ *Uo.*

⁹ *Uo.*, 110–111.

¹⁰ *Uo.*, 111.

¹¹ *ÚTON / Utószó gyanánt – Kopócs Tibor hetven évéhez = Kopócs Tibor Időben Térben*, i. m., 174.

¹² *Uo.*, 175.

¹³ *ÚTON / Utószó gyanánt – Kopócs Tibor hetven évéhe*, 2007, kézirat, 6.

¹⁴ *Uo.*, 7.

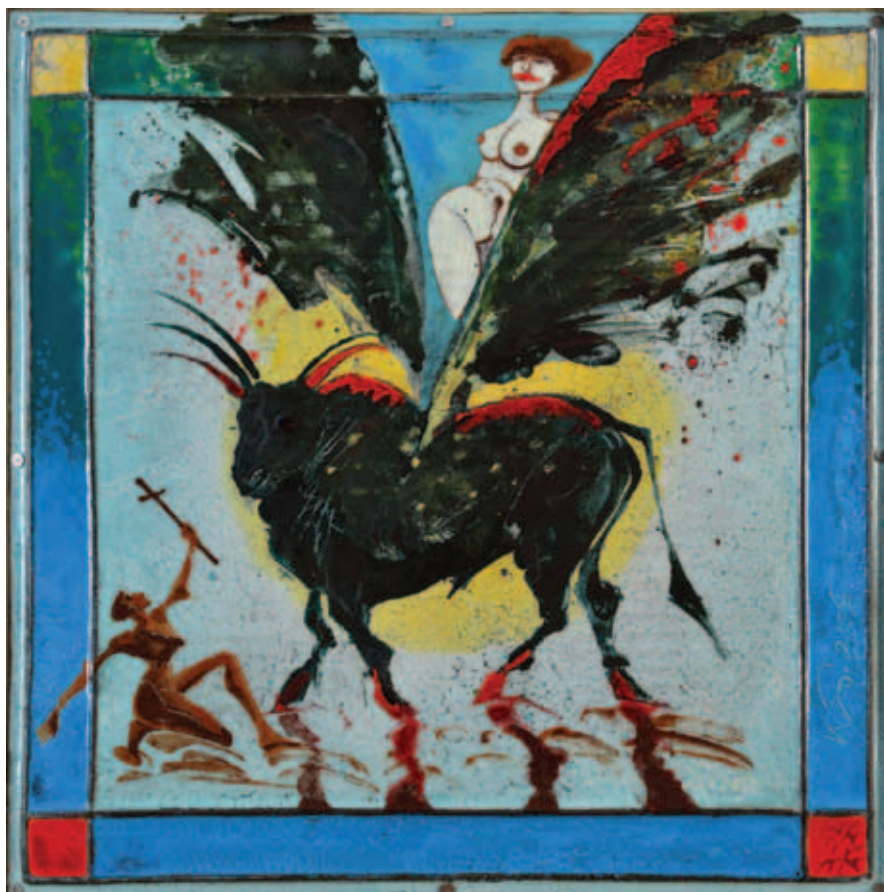
¹⁵ *Uo.*, 9.

¹⁶ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/m-662E1/meny-6771C/>

KOPÓCS TIBOR, „Utolsó vacsora” – Bernecebaráti alkotótelepen, 2011, golyóstoll, papír, 61x43 cm

KOPÓCS TIBOR, Militáns angyal, 2006, tűzzománc, 40x40 cm; Szent Antal megkísértése, 2006, tűzzománc, 40x40 cm

KORPÓCS TIBOR, Utolsó vacsora – Lőcsei Pál Mester tiszteletére, 2000, 57x57,5 cm; Busó I-II., (2x) 1999, tűzzománc, 50x33 cm; 50x31 cm

KOPÓCS TIBOR, *Ars poetica*, 2013, tűzománc, 47x35 cm

KOPPÓCS TIBOR, Mária gyermekkel, 2000, tűzzománc, 37x25 cm; Ösmítosz, 1997, tűzzománc, 49x39 cm

KOPÓCS TIBOR, Madárember I. és III., 1997, tűzzománc, 46x36 cm; 40x37 cm

KOPÓCS TIBOR, Madárember II., 1997, tűzzománc 40x36 cm

KOPÓCS TIBOR, Antonio Vivaldi, Tavasz, 2019; Tél, 2025, (2x) akril, vászon, 90x110 cm

KÓPÓCS TIBOR, Az angyal érintése I-II. – Tisztelet Szalay Lajosnak, (2x) 2016, akril, vászon, 80x90 cm

KOPÓCS TIBOR, György lovag kalandja holdfényben a Pannonhalmai Főapátság körüli, 2009, akril, vászon, 90x110 cm;
 Rekviem – Lelőttek egy huszárt, 2013, akril, vászon, 80x100 cm

KOPÓCS TIBOR, Szegény Salvador [Dalí] sorsa beteljesedett, 2010, olaj, vászon, 110x80 cm

KOPÓCSY TIBOR, Ecce Homo – Munkácsy Mihály tiszteletére, 2005–07, olaj, vászon, 110x90 cm; Tisztelet Csernus Tibornak, 2007, akril, vászon, 80x110 cm

KOPÓCS TIBOR, Nagy [Szent] Szajha – Jelenések Könyvéből, 2024, akril, vászon, 90x90 cm;
 Teremtő tekintet, 2023, akril, vászon, 85x77 cm;
 A Teremtés algoritmus, 2023, akril, vászon, 90x120 cm

KOPÓCS TIBOR, Poszeidón, 2024, akril, vászon, 90x90 cm; Harsona – Jelenések Könyvéből, 2021, akril, vászon, 80x90 cm

KOPÓCS TIBOR, Csillagkapu – Psalmus, 2020, akril, vászon, 80x80 cm; Csillagkapu – Halleluja, 2022, akril, vászon, 50x60 cm

SÜMEGI ISTVÁN

Sorsának királya

Ady Endre egzisztenciális választásai a *Hunn, új legendában*

Az egzisztenciális választás különböző elméleteit tanulmányozva nemrég ismét alaposan elmélyedtem Ady szóban forgó versében, s újra csak arra jutottam, hogy ezt bizony alaposan ki kell csontozni, ha valamilyen koherens gondolatmenetet kívánunk tulajdonítani neki. (Amihez fontos háttérismereteket, megjegyzéseket és inspirációt kaptam ugyan a szakirodalomtól, de kész választ vagy magyarázatot nem.)

De miért kellene egy versben koherens gondolatmenet után kutakodni? Egészen biztosan számos olyan poéma van, amelyben nem kell, sőt egyenesen súlyos melléfogás ilyesmit keresni, ez a mű azonban semmiképpen sem tartozik közéjük.

A költemény születésének körülményei jól ismertek. Ady 1913 tavaszán és kora nyarán a mariagrüni szanatóriumban gyógyulgat, és közben (mások mellett) barátjával és mecénásával, Hatvany Lajossal levelez. Az egyik Hatvany-episztola udvarias és szeretetteli, de mégis súlyos fenntartásokat fogalmaz meg: „verseid minősége az utóbbi időben romlott, és ez összefüggésben van a korhely életmóddal és a koncentrált munka hiányával” – figyelmeztet a jóbarát.¹

A költőt szíven találják Hatvany féligazságoknak érzett mondatai, és két levélben is viszonylag hosszan sorolja az ellenvetéseit.² Közben azonban arra is utal, hogy nem ezek a levelek tartalmazzák az igazi választát, hanem egy hamarosan megszülető vers:³ ez lett a *Hunn, új legenda*.

A hivatkozott dokumentumok és a belőlük kibontakozó történet kétségbevonhatatlanná teszik, hogy ez a költemény egy vitairat vagy inkább „szózat”: azért született, mert a szerzője ki kívánta fejteni, miért és miben nem ért egyet a barátjával. Éppen úgy, ahogyan a levelekben, itt is világosan kibontakozik egy álláspont (azt hiszem, lényegében az episztolákban találhatóval megegyező, csak részletesebben kifejtett és kibővített), amelyet a költő igyekszik világosan elmagyarázni. Ugyanazt teszi tehát, amit bármelyikünk, ha vitába keveredünk valakivel, csak ő költő, ezért nem prózában, hanem versben ad feleletet. S ráadásul – könnyen lehet, hogy ez a fontosabb – még egyfajta performatív ellencsapásnak is szánja a tervezett költeményt: ha az jó vagy egyenesen a korábbi munkáihoz hasonlóan zseniális lesz, akkor elkészültével és létével fogja elmosni barátja aggodalmait, és tesz pontot a vita végére.

Az elmondottak nyomán azt feltétezem tehát, hogy a vers gondolatilag is éppen annyira jól szerkesztett, mint formailag:⁴ egymással összekapcsolódó, olykor egymást ellenpontoszó állításokat, magyarázatokat és érveket tartalmaz. Mindössze annyi lazaságot enged meg magának, mint egy élőszóban, baráti beszélgetés közben elhangzott szónoklat: alkalmazkodik a beszédhelyzethez, időnként – már csak a nyomaték kedvéért is – ismétlésekbe bocsátkozik, és nem választja el egymástól élesen a kijelentéseit, valamint az azokhoz kapcsolódó érveket.

•

Föltevésemet csak akkor tudom alátámasztani, ha először sorról sorra haladva szisztematikusan végigmegyek a versen, és minden strófához hozzárendelek valamilyen – általam abban látni vélt – jelentést.⁵

(Tisztában vagyok vele, hogy miközben ezt teszem, óhatatlanul is azt a látzatot keltem, mintha azt gondolnám, hogy Ady sorai egyszerűen és különösebb jelentésbeli veszteség nélkül „visszafordíthatók” köznyelvi kifejezésekre, ami természetesen orbitális ostobaság. Mindössze annyit gondolok, hogy vannak olyan műalkotások [s ezek közé sorolható a *Hunn, új legenda* is], amelyeket érdemes úgy is interpretálni, hogy először a bennük szereplő állításokat explikáljuk viszonylag egyszerű megfogalmazások segítségével, majd egy következő körben arra koncentrálnunk, hogyan tölti fel az alkotás a sajátlagos művészi kifejezőeszközeinek használata által ezeket az egyszerű megfogalmazásokat értelemtebb-lettel.⁶)

Fogjunk hozzá.

„Hatvany Lajosnak küldöm szeretettel és hálával azért, mert szeret, bánt és félt.” A vers keletkezésének vázlatosan itt is bemutatott háttértörténetét ismerve könnyen értelmezhető ez az ajánlás. Legfőljebb a három mondatvégi ige adhat okot némi töprengésre, de az ezek közötti feszültség is különösebb erőfeszítés nélkül megindokolható, ha elolvassuk a fönt már hivatkozott Ady-leveleket: a költő nyilván a benne kavargó ambivalens érzésekre utal az egymásnak ellentmondó szavakkal.

„Minek a tanács, jóslat, aggodalmak?:”

Nem csupán a beszélgetés fonalát veszi fel a megszólaló azzal, hogy visszautal vitapartnere állításaira, hanem szózata alább kifejtendő és bizonyítandó tézisét is rögtön az elején egyértelműsíti, valahogyan így: *a jóslataidra és a tanácsaidra nincs szükségem, aggódni pedig nem kell miattam.* (Hogy mik a szóban forgó jóslatok, tanácsok és aggodalmak, arra a vers „egyszerű” olvasója csupán visszakövetkeztethet a költeményből, a levelezést ismerő irodalomtörténész viszont egészen pontosan tudja: mindaz, amit Hatvany Adynak írt.)

„Gesztusaim élnek, míg meg nem halnak”

Két súlyos állítást is tartalmaz ez a sor. Egy: *az én verseim gesztusok.* Hogy ez mit jelent pontosabban, az majd csak fokozatosan lesz világos, de valamelyest már önmagában is sejthető: nem az alkotójuk személyéről leválasztható műalkotások, hanem sokkal inkább e személyiség megnyilvánulásai, kifejeződései. Kettő: *ezek a gesztusok túl fogják élni a jelenkort.* (Sőt, talán örökké élni fognak.)

„S életemnek csak nézői a maiak. // Messziről és messzire megy ez élet”

Nem csak a gesztusaim időtlenek evilági mércével mérve, hanem én magam is. Hogy hol van a kezdete és a vége annak, aki itt beszél, nem mondja meg a vers, talán maga a lírai én sem tudja, de annyi bizonyos, hogy a kezdet a homályba vész, és a vég sem körvonalazódik a jelenből előretekintve. A kortárs tehát nem láthatja át az egészet, hanem csak azt a rövid időtartamot, amely a jelenkorral egybeesik.

„S csak: élet ez, summája ezrekének”

Az első mellékmondat igen bizonytalan: a legvalószínűbbnek azt föltevést tartom, hogy a „gesztus” jelentését pontosítja valahogy így: *az életemet önmagáért*

élem, és nem azért, hogy műveket alkossak. A második mellékmondat viszont teljesen világos: létezésem nem korlátozódik a másokétól különböző individualitásomra, hanem inkább sokak életének összesűrűsödése, ahogyan ezt majd később pontosítja a vers: inkább „példázat”, mintsem egyedi élet; példázata egy meghatározott embercsoport sorsának és karakterének.

„Örök, magyar határ-pör, meg nem szakadott.”

Most már azt is tudjuk, hogy mely embercsoport példázata: *a magyaroké*. És kapunk egy utalást arra is, hogy milyen ez az embercsoport: perlekedő, nyugalmat nem ismerő, harcoló. (Vagy valami ezekhez hasonló. Itt még bőséges marad tere a befogadó fantáziájának.⁷

„S életük ez a mérsékelt csodáknak,”

A „mérsékelt csodák” jelentését csak találgatni tudom, s ezért örömmel elfogadom Földessy Gyula megfejtését. „Mérsékelt csoda: nehezen értettem meg. Egyszer csak eszembe villant, amit Ady mondott Petőfiről a *Petőfi nem alkuszik*-jában: »Petőfi az Univerzum kisebb csodái közé tartozik«: e két kijelentés pontosan öszszevág.”⁸

„Mikben mégis ős állandóság vágat,”

Ugyan folyamatosan változik ez az élet (az én életem, amely azonban egyszerűsmind a magyarság életének példázata is), de *van valamilyen változatlan szubsztanciája* is.

„Hunn, új legenda, mely zsarnokin életik.”

Egyfelől Hunn (= magyar), *másfelől mégis új* (ugyanúgy, mint a *Góg és Magó*gban) – ez eléggé világos. Nem úgy a második mellékmondat, amely érthető úgy is, hogy az élet kényszeríti azt, aki éli, de úgy is, hogy az, aki éli, nem ismer kompromisszumot, amikor közvetíti kortársai felé a fent említett szubsztanciát.

„Másolja ám el életét a gyöngé,”

Én nem másokhoz igazodok, s mellesleg: aki igazodik, az rosszul sáfárcodik az életével, „elmásolja”, elvesztegeti azt.

„Fúrja magát eléltén a göröngybe,”

Aki nem magának szab sorsot (a következő strófa első sora egyértelműsíti, hogy erről van szó), annak az élete csupán az *értelmetlen halál felé való sodródás*.

„Voltom, se végem nem lehet enyhe szabály.”

Nemcsak én nem igazodok mások szabta szabályokhoz, hanem követhető sem vagyok; sem abban, ahogyan élek, sem abban, ahogyan majd meghalok. (Vagy egészen precízen: ahogyan én élek és halok, úgy más nemigen tud.)

„Ha ki király, Sorsának a királya,”

Ellentétben azzal, ahogyan az első három strófa sejtette, a lírai én nem egy eleve adott szubsztanciának engedelmeskedik, ahhoz igazodik vagy elszenvedi annak előírásait, hanem *saját magának teremt sorsot* (ő uralkodik a sorsa fölött, és nem a sorsa őrajta), vagy (gyengébb olvasat) olyannyira *azonos a sorsával*, hogy alá-fölrendeltségről ez esetben szó sem lehet.

„Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja, / Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül.”

Az első olyan sorok, amelyekhez az elmondottak után már igazán nem kell kommentár: *nekem a legnagyobb klasszikusok sem szabhatnak példát*. Továbbá most válik világossá, hogy itt végsősoron *a költőről és az ő költészetéről van szó*.

„Nekem beszédes költő-példák némák, / Sem a betelt s kikerített poémák, / Sem a mutatóványos fátum nem kenyerem.”

Most talán nem kell sorokra szétcincálni a strófát. Az első sor ismétlése az előző versszak második és harmadik sorának, a második és harmadik pedig leszögezi, hogy a beszélő szemében *sem a formai tökéletességnek, sem virtuozitásnak nincs értéke*.

„Bennem a szándék sok százados szándék,”

Ezt már tudjuk, ugyanannak a variációja, mint amit a „gesztusaim élnek, míg meg nem halnak” és a „messziről és messzire megy ez élet” mondtak.

„Magyar bevárás, Úrverte ajándék”

Innentől viszonylag hosszan egy nemzetkarakterológia következik. „Magyar bevárás”: *hajlandóság a nem-cselekvésre és a halogatra*;⁹ „úrverte ajándék”: olyan karakterjegye a magyar úrnak, amely inkább átok, mintsem áldás; talán csupán a „bevárás” értéktartalmú szinonimája.

„S lelkem: példázat, dac-fajok úri daca.”

Az első mellékmondatról már volt szó (lásd a 3/2. sorhoz fűzött kommentárt), a második folytatja a karakterológiát: *dacos és úri* mivoltára vagy származására büszke.

„Zsinatokat doboltam, hogyha tetszett / S parancsoltam élükre seregeknek / Hangos Dózsát s szapora Jacques Bonhomme-ot.”

Lázadó, a hite mellett végletekig kitartó, szükség esetén fegyvert ragadó, és az életét is kockára tevő. Talán érdemes felfigyelni arra is, hogy az úr mellett most két újabb társadalmi csoport is megjelenik a magyar karakter hordozójaként: a hitvitázó értelmiség és az alkalmanként kaszát, kapát ragadó parasztság. Valamint, hogy a Jacques Bonhomme-mal valamelyest „nemzetköziesül” a jellemzés: legalább annyit megenged az elbeszélő, hogy más népek is lehetnek hordozói egymásik fölsorolt tulajdonságnak.

„Százféle bajnok mássá sohse váltan, / Ütő legény, aki az ütést álltam: / Így állva, várva vagyok egészen magyar.”

Harcos, győzelemre termett és mindig győzni akaró, nem csak akkor *kemény*, amikor adja, hanem akkor is, amikor kapja az ütéseket. A harmadik sor pedig a „summája ezrekének” korábbinál is egyértelműbb megismétlése.

„Vagyok egy ágban szabadulás, béklyó, / Protestáló hit s küldetéses vétó:”

A hitem egyszerre küldetés, amelytől akkor sem szabadulhatnék, ha akarnék (pozitív szabadság), és adott esetben tiltakozásra, *szabadságharcra sarkalló meggyőződés* (negatív szabadság).

„Eb ura fakó, Ugocsa non coronat.”

Ha már ilyen pedánsan végigmegyek a versen, akkor ezt sem hagyom kommentár nélkül, bár tudom, hogy senkinek sem fogok újat mondani. Eb ura fakó: „kutyának kutya az ura – a »fakó« szót használták »kutya« értelemben is...”¹⁰ Ugocsa non coronat: „A hagyomány szerint: 1. az 1505. évi rákosi egy.-en a rendek kötelezték magukat, hogy II. (Jagelló) Ulászló (ur. 1490–1516) halála után idegent nem választanak többé királlyá. E megállapodást Ugocsa vm. – hazánk legkisebb vmje – követei, Békényi és Újhelyi írták alá. 1526. VIII. 29.: a mohácsi csatavesztés után I. (Habsburg) Ferdinánd (ur. 1524–64) trónszerző próbálkozásakor Werbőczy István az 1505-iki szövetséglevelet elküldte a vm-éknek. Amikor I. Ferdinánd a rendeket 1527. XI. 3.: meghívta koronázására, írta ezt a rövid választ Ugocsa vm. 1635: e szólást a vita nélküli elutasításkor már használták. – 2. a *pragmatica sanctio* tárgyalásakor 1722: az egy.-en hangzott el egy.-en először, amikor a leányörökös megkoronázására coronat vagy non coronat kifejezésekkel szavaztak; egyedülként az ugocsai követ szavazott non coronat-tal, s ezóta forog közszájon.”¹¹

„Ki voltam öreg grammás-diák korban, / Égnek lendülten s százszor megbotoltan, / Külön jussom: vénen is diák lehetek.”

Egyrészt visszautal az énje időtlenségére: grammás diákként öreg voltam, vénen meg diák vagyok; másrészt ismételten hangsúlyozza, hogy még most (öregén) sem igazodik szabályokhoz, hanem a maga feje után megy, mint egy útkereső kamasz. S talán érdemes arra is rámutatni, hogy itt is egészen egyértelmű a Hatvanyra való közvetlen reagálás. A mecénás azt írja egyik levelében, hogy a maguk fajta „öregeknek” (Ady ekkor már 36, Hatvany pedig 33 éves) már nem szabad szertelenkedniük, eljött az ideje a fegyelmezett munkának. („Talán munkáséletet is élhetnél a sanatoriumban – már csak azért is, hogy megpróbáld egyszer a munkát ital és életziláltság nélkül, rendszeresen, pontosan, mint *öreg*, nagy írókhoz illik. Stílszerűbb ma már nekünk, 30-on túliaknak, nagyoknak és kicsinyeknek, ha amúgy tanárosan elvégezzük a ránk mért napi penzumot.”)¹²

„Kalapom, szűröm, szivem fürgetegben, / Nézik a vihart, hogy ki bírja szebben / S visszapattog róluk jég, vád és szidalom.”

A kilencedik versszak első két sorának új változata. Mivel nyilvánvalóan utalás egy népdalra¹³ (vagy annak valamelyik variánsára), itt ismét a parasztság jelenik meg a nemzeti génusz megtestesítőjeként. A strófa helye engem egy kissé zavarba hoz: úgy érzem, hogy inkább a 7–10. versszakhoz kapcsolódik, mert azokhoz hasonlóan ez is a nemzetkaraktert, illetve a lírai ént mint e karakter megtestesülését hivatott bemutatni, ellentétben a 11–15. szakasszal (és különösen a 11. és a 13. versszakkal), ahol a beszélő mint a génuszt egyedi személyiségjegyekkel együtt hordozó individuumot és költőt jellemzi magát.

„Külön alkuja lehet a Halállal, / Akit, amikor milliókat vállal, / Nem bámitott az Élet sok, új kapuja.”

A lírai énnel *kijár a halhatatlanság*, mert rendkívüli élete volt, rendkívülieket cselekedett, s mert nem engedett a mindennapi élet örömeinek és csábításának. A lényegét már korábban is tudtuk, amit itt kapunk, az inkább csak kiegészíti az 1. és a 2. strófában közölteket.

„A tolakodó Gráciát ellöktem,”

Nem lettem irodalmi író...¹⁴

„Én nem bűvészek, de mindennek jöttem,”

Nem virtuóz versekkel kívánok hírnevet szerezni, hanem az életet akarom kifejezni, hirdetni, megtestesíteni stb.

„A Minden kellett s megillet a Semmisem.”

Mivel a teljes életet akartam megragadni, az egész nemzeti génuszt kifejezni és megtestesíteni stb., ezért semmiféle konvencionális szabály, törvény sem érvényes rám nézve.

„Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga, / Hulltommal hullni: ez a szolga dolga, / Ha a Nagyúr sírja szolgálkat követel.”

Utalás Attila hun uralkodó legendás temetésére, ahol rabszolgák sokaságát gyilkolják meg és temetik el a királlyal együtt, és a gondolatmenet lezárása: a versek nem önmagukban fontosak, hanem mint a személyiség és az általa megtestesített génusz, lenyomatai vagy hordozói.

•

Már csak azért is szükség volt erre a szörszálhasogató áttekintésre, mert a most következők csak ennek alapján mérlegelhetők: igazolhatók vagy éppen vitathatók.

A vers négy kijelentést tartalmaz.

(1) Én, Ady Endre nem egyszerűen csak egy itt és most, egyszer élő individuum vagyok (valami olyasmi, mint amit Kosztolányi *Halotti beszéde* annyi párosszal mutat be), hanem egy evilági időfogalmakkal megragadhatatlan génusz, a magyar szellem megtestesülése.

(2) Az életemet nem elszenvedem, utánzom vagy valakitől (Istentől, a sorstól, a történelmi véletlentől stb.) kapom, hanem saját magamnak teremtem, s ezért az általános emberi szabályok sem vonatkoznak rám.

(3) A magyar génusz fontosabb jellemvonásai a halogatásra való hajlandóság, a dacosság, a büszkeség, a lázadásra való készség, a harciasság, az állandó győzni akarás és a hitében való kitartás.

(4) Költészetem nem önmagáért való, l'art pour l'art, hanem génuszom kifejeződése.

A vers a főlisorlakkal megegyező sorrendben mutatja be ezeket a megállapításokat. Az első három strófa nagyrészt az első kijelentést fejti ki, a negyedik-hatodik versszak a másodikat, de szót ejt a negyedik kijelentésről is. A hetedik-től a tizedikig tartó szakasz és talán még a tizenkettedik strófa is (összesen tehát öt versszak, pontosan a költemény egyharmada) a nemzetkarektológiát részletezi, a tizenegyedik és a tizenharmadik ismét visszatér a lírai én kilétének magyarázatához, az utolsó két versszak pedig lezárja a korábban megkezdett esztétikai fejtegetéseket.

S most ejtsünk néhány szót a kijelentések tartalmáról és egymáshoz való viszonyukról. Az első megállapítás a magunkfajta egyszerű földi halandó szemében meghökkentő, abszurdum vagy egyenesen nevetséges. A költő életművének ismerői azonban jól tudják: Ady tényleg így gondolta, és ennek számtalanszor hangot is adott. Hogy miért és mennyire megalapozottan, az nem tárgya ennek a kis írásnak.

A nemzetkarakterológia viszont, éppen ellenkezőleg, inkább elcsépeltnek és közhelyesnek hat, manapság leginkább kormánypárti politikusoktól hallunk az itt felsoroltakhoz hasonlókat, s még a távolságtartóbb szimpatizánsaik sem veszik ezeket túlságosan komolyan. (Hadd jegyezzem meg, hogy másutt, például *A Tiszaparton*-ban, *A Hortobágy poétájában* vagy éppen a kevésbé ismert *A hőkölés népében* Ady egészen más – e sorok írójának vélelméhez és ízléséhez jóval közelebb álló – nemzetkarakterológiát ad.¹⁵)

A legkevésbé problematikus, egészen biztosan, a negyedik megállapítás. Formai értelemben virtuóz és küldetéses-gondolati költészet között ma is szokás különbséget tenni; s csöppet sem meglepő, ha valaki hitet tesz az egyik mellett, és elutasítja a másikat. Legföljebb csak annyi kiegészítés szükséges még ehhez, hogy a költő itt talán túlon túl messzire ment, amennyiben azt sugallja, hogy a versek egyáltalán nem is fontosak. („...a Vers csak cifra szolgál, / Hulltommal hullni: ez a szolgál dolga...”) Sokkal kiegyensúlyozottabbnak és pontosabbnak tűnik ennél az egyik ekkortájt írt, Hatvanynak címzett levél megfogalmazása: „...nem hiszem, hogy köztem és verseim között más különbség is volna a matériánál.”¹⁶

És a végére hagytam a leginkább magyarázatra szoruló közlést: „Ha ki király, Sorsának a királya...”

Ezt alighanem csak Nietzsche szellemében lehet következetesen végiggondolni, s úgy sejtem, hogy a költő fejében is ott motoszkált a filozófus, amikor ezt és a közvetlenül hozzákapcsolódó sorokat papírra vetette.¹⁷ Az embereknek egy igen kicsiny hányada (talán nem is emberek ők már, hanem *Übermenschek*) képes azt érezni, gondolni, hinni és kimondani: hogy minden pont úgy jó, ahogyan van. Még ha hatalmamban állna, sem kívánnék magamnak más tulajdonságokat, mint amilyenekkel történetesen rendelkezem, és az életemet sem élném másképpen újra; még akkor sem, ha kedvem szerint változtathatnék rajta – mondják ezek a különleges emberpéldányok. S ha egy éjszaka egy démon lopózna utánam a legmagányosabb magányomba – folytatnák –, és azt mondaná, hogy „ezt az életet, amelyet most élsz és amelyet éltél, még egyszer és még számtalanszor újra kell élned; és nem lesz benne semmi új, hanem minden fájdalomnak, kéjnek, minden gondolatnak és sóhajnak, életed minden kimondhatatlanul apró és nagy eseményének ugyanúgy kell visszatérnie hozzád, ugyanabban a sorrendben és egymásutániságban”, akkor nem vágnám magamat fogcsikorgatva a földhöz, átkozva a démont, aki így beszélt, hanem azt felelném, hogy: „Isten vagy, és sohasem halottam még istenibbet ennél!”¹⁸

Akik a mondottakhoz hasonlóan igent mondanak önmagukra és az életükre, gyakran valamilyen küldetést vagy elhivatottságot, egyetlen szóval kifejezve: sorsot is hordoznak. Hogy rendeltettek-e a sorsukra, vagy ők választották-e azt, eldönthetetlen. Lehet, hogy választották, de olyannyira azonosulnak vele, hogy még hipotetikusán sem tudják utólag elképzelni, hogy életük másképpen is alakulhatott volna, és életútjukra is csak úgy tudnak tekinteni, mint ami egyenes vonalúan vagy a szükséges kacskaringókon keresztül, de mindvégig a sorsuk beteljesedése felé haladt.¹⁹ Lehet, hogy rendeltettek valamilyen sorsra, de akkor amikor esetlegességeikkel együtt erre is igent mondtak, olyannyira eggyé váltak vele, hogy sorsuk teljesüléséért munkálkodni innentől fogva számukra már a legtökéletesebb szabadság és maga a kiteljesedett autonómia. (Heller Ágnes a *Morálfilozófia* című művében – amely meghatározó hatást gyakorolt ennek az esszének gondolatmenetére – precízen megvilágítja ezt a dialektikát.²⁰)

Az előbbi esetben úgy jelent meg a sors, mint egy teleologikus választás, az utóbbiban pedig úgy, mint igent mondás önmagunkra. A kettő közötti különbség

azonban csupán viszonylagos, hiszen az én és a sors mind a két esetben összeolvad és megkülönböztethetetlené válik, s éppen ezért nem csak a télosz melletti elköteleződést, hanem az igent mondást is joggal nevezhetjük választásnak (önmagunk választásának), méghozzá – ismét csak Heller Ágnes nyomán – egzisztenciális választásnak, hiszen mindkét esetben egész életünket határozza meg a döntés.²¹

Úgy tűnhet talán, hogy a szükségesnél messzebbre vitt a lendület, miközben Nietzsche elgondolását ismerttettem, de csak az elmondottak nyomán oldhatjuk föl az első és a harmadik (most már egybevéve őket), valamint a második megállapítás között feszülő, első pillantásra nyilvánvalónak és antinomikusnak tetsző ellentmondást.

Az első és a harmadik kijelentés szerint a lírai én valami nála hatalmasabbnak és időtlennek – a nemzeti géniusznak – a megtestesülése és kifejeződése. A negyedik strófa viszont azt állítja, hogy a lírai én sorsának királya, vagyis hogy a hierarchia éppen fordítottja annak, ami az első három versszakban nyilvánvalónak tűnt. Láttuk azonban, hogy nincs itt semmiféle ellentmondás. Hogy mi választottuk-e a sorsunkat, vagy a sorsunk választott-e bennünket; hogy a sorsunk uralkodik-e rajtunk, vagy mi a sorsunkon, pusztán perspektivikus különbség, hiszen végsősoron azonosak vagyunk a sorsunkkal. Csupán a kontextus és a közlésre készítő szituáció függvénye, hogy magamat vagy a sorsomat helyezem-e előbbre, vagy éppen kettejük egységét hangsúlyozom. Amikor a költő arról beszélt, hogy ő maga a nemzeti géniusz, akkor úgy tekintett önmagára, mint akit a géniusz választott ki és irányít, s ő ezzel legfeljebb csak azonosult. Amikor az öntörvényűségét indokolta, korlátlan szabadságát hangsúlyozva úgy ragadta meg a sorsát, mint amelyet ő teremtett magának. Amikor pedig a verseit önálló entitásként értékelő Hatványval vitatkozott, azt hangsúlyozta, hogy a különbségtétel lehetetlen. (Ld. a 892. levél – imént idézett – tömör megfogalmazását.)

Az elmondottakra támaszkodva, akár prózává vagy episztolává is átalakíthatnánk a költeményt, és odahelyezhetnénk a többi, e tárgyban írt levél mellé. Ha nem pastiche-ra – aminek a megírására semmiképpen sem én vagyok megfelelő ember –, hanem inkább csak a mű gondolatai vázának a megőrzésére törekednénk, talán valahogyan így nézhetne ki ez a fiktív üzenet.

Édes, jó Lacim,

Szép tőled, hogy aggódsz értem, de – kereken megmondva – sem a jóslataidra, sem a tanácsaidra nem tartok igényt.

Tudhatod jól: én nem másolom az életemet, hanem alkotom. Sorsamnak más királya magamon kívül nincsen, és a kötelező vagy jól bevált szabályokhoz sem szokásom hozzáigazítani magamat.

Köztetek élek ugyan, de az én éltém nem enyészik el silány korunkkal együtt. Valahogyan mindig voltam, s leszek ezután is, egészen addig amíg a magyar géniusz lélegzik. Mert én magam is e géniusz vagyok; példázat minden magyar számára.

Tudom, mindaz a jó, s éppen így az a rossz is megvan bennem, amitől magyar a magyar. Úr vagyok: büszke és dacos, ha kell, harcolok, sőt, kedvelem a harcot, s akkor sem hőkölök vissza, amikor nemcsak adok, de bőséggel kapok is, vagy ha elbukás fenyeget. A hitem mellett körömszakadtáig kitartok, s inkább meghalok, mintsem mást engedjek magam fölött uralkodni.

Az én verseim nem irodalmi versek. Nem művek, de gesztusok. Nem a szépet vagy a tökéletes formát keresem, hanem egyszerűen csak magamból mutatok meg egy-egy darabot. Nemcsak Goethe nem érdekel, de még Arany, sőt maga Petőfi sem. Én vagyok Úr, a vers meg csak szolgál. Nincs hát sem ok, sem szükség arra, hogy tudós emberek tanítsanak irodalombarkácsolásra.

Ölel: Adyd

Nemcsak azért engedtem meg magamnak ezt a kis csínytet, hogy demonstráljam a költemény szósz szerűségét, hanem még inkább azért, hogy tüzetesen szemügyre vehessük, mi mindent tesz hozzá a vers a (majdnem) póre gondolatokhoz. Láthatjuk: szinte felmérhetetlenül sokat.

•

A *Hunn, új legendát* gyakran Ady *ars poeticájaként* emlegetik, s vitathatatlanul az *is*. De nem csak az, és elsősorban nem is az. Inkább beszámoló három egzisztenciális választásról. Az igent mondás és a magyar küldetés – legalábbis ebben a versben – összefonódik, és együtt lesznek *abszolút* választássá, az alkotás pedig úgy jelenik meg, mint az ezektől ugyan elválaszthatatlan, de mégis nekik alárendelt harmadik választás.²²

JEGYZETEK

¹ HATVANY Lajos, *Ady. Cikkek, emlékezések, levelek*, Szépirodalmi, Budapest, 1974, 474 skk. Valamint: 87., 92., 93. levél.

² ADY Endre, *levelei*. 2. Szépirodalmi, Budapest, 1983, 899. és 909. levél. Elektronikusan ld: <https://mek.oszk.hu/06000/06054/06054.pdf>

³ *Uo.*, 899. – A 907. levélben már azt közli a költő, hogy az ígért költemény hamarosan megjelenik a *Nyugatban*. – A vers és levélváltás elemzéséhez ld. BARTA János, *A lángelme gesztusai = Évfordulók*, Akadémiai, Budapest, 1981.

⁴ Vö. Kiss Tamás, *Ady Endre: Hunn, új legenda = Magyar irodalmi alkotások elemzése*, vál. MAROSI Judit, Black and White, Nyíregyháza, 2000.

⁵ Földessy Gyula Ady költeményeit értelmező kötete – s benne a *Hunn, új legendához* írt magyarázata – amellyel tanúskodik, hogy Ady versei igenis rászorolnak az ilyen, első pillantásra talán túlságosan iskolásnak tűnő kommentárokra, mert sokszor már a legprimerebb szinten nehezen leküzdhető akadályok elé állítják az értelmezőt. Gyakorta az sem világos, hogy egy-egy szó vagy mondat hogyan értendő. Alább lesznek majd erre példák. FÖLDESSY Gyula, *Ady minden titkai*, Magvető, Budapest, 1962, 19 skk.

⁶ A kérdésről írtam egy önálló esszét is. – Sűmegi: *Mindenfélét tudni kell hozzá...* (A hivatkozott írás a Magyar Művészetben fog megjelenni.)

⁷ Ld. ehhez (is) Földessy hivatkozott kommentárját. FÖLDESSY, *i. m.*, 211.

⁸ *Uo.*, 211.

⁹ Ezt talán Földessy Gyula kommentárja nélkül is így gondolnám. *Uo.*, 212.

¹⁰ *Uo.*, 213.

¹¹ *Magyar katolikus lexikon I–XV.*, főszerk. Diós István, szerk. Viczián János, Szent István Társulat, Budapest, 1993–2010. <https://lexikon.katolikus.hu/U/Ugocsa%20non%20coronat.html>

¹² HATVANY, *i. m.*, 96. levél.

¹³ Vö. FÖLDESSY, *i. m.*, 213.

¹⁴ Vö. ADY Endre, *Négy fal között (Kosztolányi Dezső verses könyve)*, Budapesti Napló, 1907. június 1. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/8-kotet-5B18/cikkek-tanulmanyok-1906-junius1907-junius-5B19/138-negy-fal-kozott-6109/>

¹⁵ A kérdéshez ld. KIRÁLY István, *Intés az őrzőkhöz*. 1. *A forradalmi világnézet vízvonalstója: antinacionalizmus* című fejezetet, valamint *A magyarságversek átalakulása* alfejezetet. Különösen: 126., 135 skk., 144 skk., 325 skk. Szépirodalmi, Budapest, 1982.

¹⁶ Ady Endre *levelei*, 2, 892.

¹⁷ Vö. SÜMEGI István, *Ős Kaján és Dionüszosz*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2004/5–6., valamint (kiseb módosításokkal) = SÜMEGI, *Alanyi filozófia*, Savaria University Press, Szombathely, 2011. Az írás elején számba vettem a Nietzsche Adyra gyakorolt hatásának lehetőségeit és az ezzel kapcsolatos szakirodalmat.

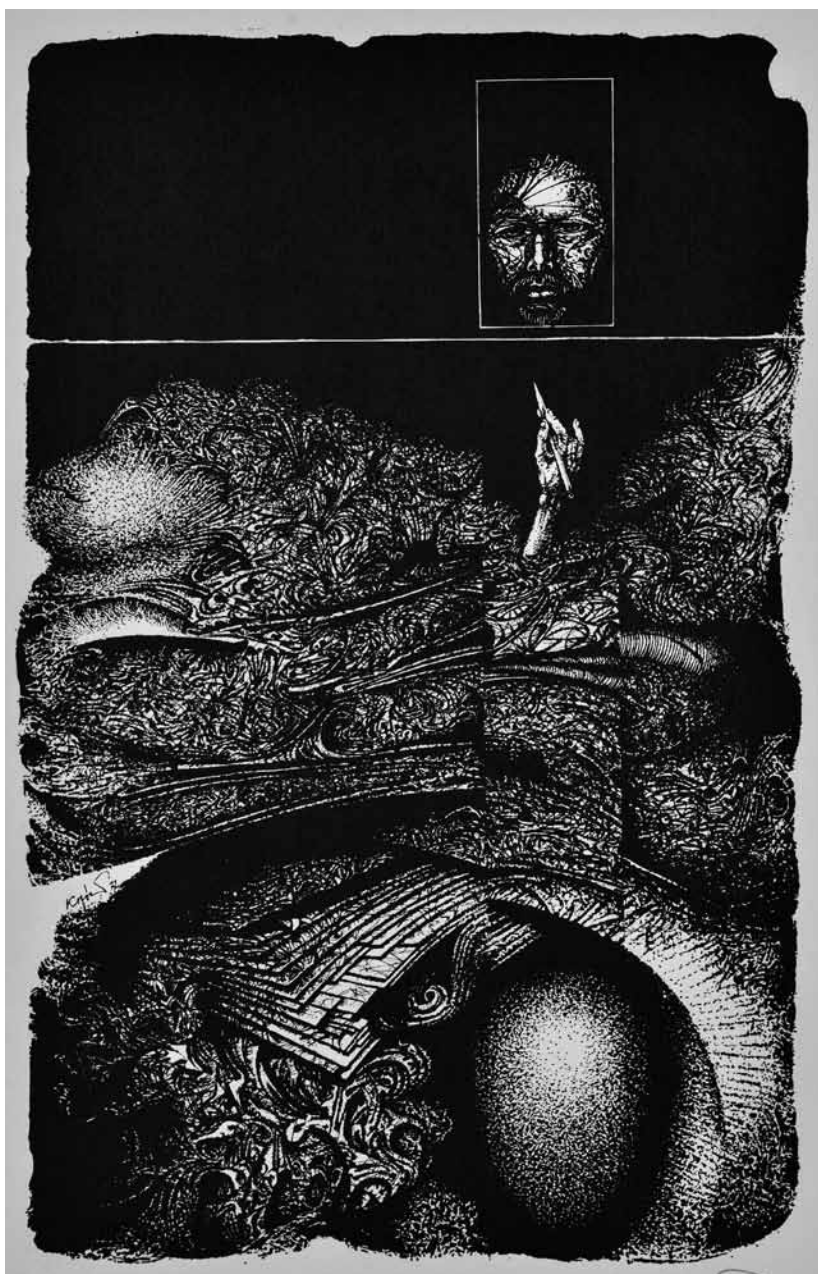
¹⁸ Friedrich NIETZSCHE, *A vidám tudomány*, ford. ROMHÁNYI Török Gábor, Holnap, 1997, 341. A két idézet közötti szakasz is majdnem szó szerint citálja Nietzschét. A gondolat további kifejtését (az Ady által is jól ismert) *Így szólott Zarathustra* és (a költő által föltehetően nem olvasott) *Ecco homo* című Nietzsche-művekben találjuk.

¹⁹ Az ilyen emberek – gyakran művészek, tudósok, politikusok – legtöbbször úgy mesélik el az életüket, mintha az már a születésük pillanatától kezdve elrendeltetett volna.

²⁰ Vö. HELLER Ágnes, *Morálfilozófia*, ford. BERÉNYI Gábor, Cserépfalvi, 1996, 25 skk.

²¹ *Uo.*, 25 skk. Uő, *Személyiségetika*, ford. Módos Magdolna, Osiris, 1999, 21 sk.

²² Ha valaki egynél több egzisztenciális választásra vállalkozik (Heller Ágnes kettőnél többet nem tart lehetségesnek), akkor ezek közül valamelyik az abszolút lesz. Hogy melyik, az legtöbbször csak akkor derül ki, amikor a választó nem tarthat ki egyszerre mindegyik mellett, s ezért dönteni kényszerül. HELLER, *Morálfilozófia, i. m.*, 35 skk.

KOPÓCS TIBOR, A mű születése, 1972, tus, tollrajz, papír, 33x24 cm

N. HORVÁTH BÉLA

A „renegát”

József Attila és a fasiszta kommunizmus

A Szép Szó 1936. októberi számában jelent meg József Attila *Világosítsd föl* című verse. Benne az elhíresült sorokkal: „És vigasztald meg, ha vigasz / a gyermeknek, hogy így igaz. / Talán dűnnyöjj egy új mesét, / fasiszta kommunizmusét – / mivelhogy rend kell a világba, / a rend pedig arravaló, / hogy ne legyen a gyerek hiába / s ne legyen szabad, ami jó.”

A vers keletkezésekor költő már túl van mozgalmi korszakán. Otthagytta a kommunistákat, visszatért a kommunizmusért elhagyott liberalizmushoz és liberális barátaihoz. Túl van a nemzetiszocializmus leírta rövid intervallumon és intermezzón (1933) is, amikor is egy korábbi korszakához, a barthás mozgalom eszmeiségéhez talált vissza (1929–1931 és 1932–1933). 1935-ben a Szép Szó liberális gondolatvilágában az új szocializmus eszménye mellett szállt síkra, míg eljutott 1936-ban a kommunizmust fasizmussal rokonító – vagy azonosító – kijelentéséig.

A verset először alaposan elemző Bókay Antal részletesebben szól a szövegben a fasiszta kommunizmussal azonosított rendről, annak minősítéséről, definiálásáról azonban nem: „A versben leírt »rend« – nyilvánvalóan a poétika metaforikájával érzékeltetett – antihumanizmus a gyerekekre és a szabadságra fókuszálva jelenik meg. A szükségszerű, nyomasztó objektivitással szemben az ember kicsivé, védtelenné, gyermekké válik. Az emberi lét korlátozottságát ket-tős módszerrel – képi és fogalmi síkon is – ábrázolja. A képi sík szereplője, a gyerek, a negatív rend hatására nem önmagáért van, hanem tőle, az embertől idegen célok megvalósítására kényszerül, nincs „hiába», élettevékenységét, lényegét csak eszközzé teszi egzisztenciája számára (Marx). Fogalmi szinten pedig úgy jelenik meg, hogy ebben a rendben semmiképpen sem lehetséges az emberi, nembeli fejlődés irányában fekvőnek, a »jó«-nak az elérése. A »szabad« éppen az embertelen irányába mutat.”¹ Látnivaló, ebben a versben és ezen a szöveghelyen a „gyermek” nem a jellegzetes József Attila-i motívum szemantikai, poétikai hordozója, hanem az ember nembeliségének, szabadságának és szabad szexualitásának megnyilvánulása, eredménye. A „rend” a gyereknemzés szabadságát tiltó, gátló antihumanizmusát egyértelművé teszi az ember ugyancsak nembeliségét kitöltő „szabad” és „jó” tiltása. Azaz a nembeliség és a személyiség kiteljesedése és a lét általános élvezete, jósága korlátozódik. Hisz a gyereknemzés, az ember önreprodukciója valóban „jó”, mind etikumát, mind fiziológiáját tekintve. József Attila a „szabadság”, „jóság” filozófiai fogalmát mint az emberi társadalom, kultúra összetartozó attribútumait, építőelemeit – lírikusként érhetően – a gyermek és a hozzátapadó szexualitás manipulatív tiltásaként írja le, a kommunizmust jellemezve. A jellemzés pedig definitív: a kommunizmus azonos a fasizmussal.

József Attila ezeket a szavakat 1936-ban fogalmazza, még előtte a kommunizmus és a fasizmus szörnyű emberi tapasztalatainak. Azzal együtt is, hogy tájékozódott a Szovjetunióban zajló történetekről, amint azt a *Szocializmus bölcselete* (1934) egyik helye mutatja: „Már olvastunk híradásokat arról, hogy finom ame-

rikai traktorok milyen hamar mentek tönkre a szovjet használatban. Lenin azt mondta: »Szovjet hatalom plusz villamosítás, ez a szocializmus.« Ha ilyen egyszerű volna a dolog!”² József Attila ebben a tanulmányában a „bolsevizmust” kritizálja, annak autokráciáját, voluntarizmusát. Egy 1936-37-ben keletkezett fogalmazványon a Vezért is ironizálja és kritizálja, a történelmi materializmus történelmi tévedését érzékeltetve, amely hozzásegítette a nácikat hatalmukhoz: „A másik furcsa változat meg éppen Staliné, aki e kérdés kapcsán gúnyolódik a németországi szociáldemokratákon, mondván: »Persze bűnösök a termelő erők«. Csodálatos, hogy valaki, aki történelmi materialistának nevezi magát, egyáltalában bűnöst keres!”³

József Attila gondolkodói alkata az értelmiség azon intranzigenciáját képviselte, amely önálló gondolkodói teljesítményével folyamatosan értelmezte, kritizálta azokat a tételeket, filozófiákat is, amelyek számára elfogadhatóak voltak, s nemcsak azokat, amelyeket valamilyen szempontból idegennek érzett. Ez történt a kommunizmus filozófiája esetében is. Érdeemes tehát végigkövetni a folyamatot (ha terjedelmi okok miatt röviden is), hogyan jutott el a hithű kommunista József Attila odáig, hogy elutasítsa a „megvalósult” kommunizmust. Hogyan jut el egy értelmiségi addig, hogy „renegáttá” váljon, ahogy József Attilát mozgalmi elvtársai stigmatizálták?

József Attila 1930 nyarán csatlakozott a Kommunisták Magyarországi Pártjához. Aktív, mozgalmi életet élt, amit így mutat be egyik levelében: „Én több mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális KMP-nek, mint párttag kezdetben röpirat stencileket gépeltem, ma hét szemináriumom van, és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat. Én nem Moszkvában a proletárdiktatúra 14. évében szájalok tehetségtelenül, hanem Budapesten az ellenforradalom 12. évében dolgozom eléggé eredményesen.”⁴ Képezte magát, nagyrészt eredetiben olvasta Marxot és nemcsak a *Das Kapitalt*,⁵ hanem a fiatal Marx fő művének tekintett *Gazdasági-filozófia kéziratok 1844-ből* című munkát is. Ez utóbbi nagyobb hatással van rá, mint *A tőke*. Az *Ökonomisch-philosophische Manuscripte* biologizmusa, Marxnak a reprodukciós elmélete erősíthette József Attila közeledését a freudizmushoz, illetve a freudomarxizmushoz.

A költő azonban nem volt elég jó a szektáriánus kommunista mozgalomnak: „kimarták”, ahogy a *Bánat* (1931) című vers fogalmazza. Nemcsak nehéz természete és vitakészsége miatt, hogy mindig a marxizmus „legvégső kérdéseit” értelmezte, ahogy a mozgalom egyik vezetője, Sándor Pál⁶ írta. Inkább gondolati önállósága, szuverenitása, a marxi filozófiát javító, reformáló szellemisége miatt. Miközben költészetét alárendelte a mozgalomnak. A *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötete (1931) címével is jelzi, hogy osztályharcos, az agitatív célokra is hasznos verseket ír (*Lebukott, Munkások* stb.). Egy ugyanekkor keletkezett irodalompolitikai állásfoglalásban moszkvai kommunista elvtársai azonban úgy jellemzik, mint aki „a fasizmus táborában keresi a kivezető utat”⁷. A költő megvédi magát – mint a korábban idézett levélrészletből is látszik –, s nemcsak kommunista tevékenységét, személyiségét védelmezi erős önérzettel, hanem költészetének szellemiségét, minőségét is. Indulatosan írja: „...majd szóbaállok velük, ha többes számú alanyhoz többes számú állítmányt tesznek.”⁸ Ezzel együtt: kommunista nézetei, tevékenysége miatt kizárta magát a szellemi életből, ellehetetlenült. Mecénása (Hatvany Lajos) megvonta tőle támogatását, a korábban verseit rendszeresen közlő Népszava bezárult előtte, hasonlóképp a Nyugat is, igaz, ez alapvetően a Babitsot támadó *Tárgyi kritikai tanulmány* (1930) miatt. (Bár mint Illyés Gyulának a *Külvárosi éjéről* [1932] írott kritikája⁹ is mutatja, a Nyugat esztétikájába ne-

hezen illet az agitatív proletárköltészet, s nem csak Illyés személyes elfogultsága íratta le a bántó és felületes sorokat.)

József Attila eltávolodása a szektás, dogmatikus mozgalomtól kezdetben elvi, filozófiai síkon történik, hisz a kenyértörésre csak 1933 nyarán kerül sor. Ezek a szövegek nem a szakítás szándékával íródtak, hanem a mozgalom alapjának tekintett filozófia és pragmatikum egyes teoretikus és aktuális gyakorlati kérdéseinek újragondolása, megreformálása, jobbá tétele érdekében. József Attila osztozott abban az értelmiségi naivitásban, amely hisz abban, hogy egy dogmatikus és a dogmát a szellemi fegyelem autokratizmusával is fenntartó rendszer megreformálható. A tanok, a marxizmus bizonyos fogalmainak, téziseinek át- és újraértelmezése jelenti a távolodás gesztusát és aktusát, miközben a gondolkodó egyéniség belül akar maradni a mozgalomban, annak ideológiáját vallja, nyelvét beszéli – csak másképp. Ez a másság szinte már a mozgalmi korszak elején megmutatkozik. A *Kassák Lajos 35 verse* (1931) nyelvvezete, gondolkodásmódja a kommunista dogmatizmus merevségével utasítja el a mester avantgárd számozott verseit, és szemére hányja „szolipszizmusát”, hogy nem objektív, hanem „szubjektív realista” – követve a mozgalmi kiátkozó, kiközösítő nyelvi rituálét. A szöveg bizonyos elemei, metaforái azonban már a dogmát (később) belülről fessegető freudi tanokra utalnak.¹⁰ Ez majd az *Egyéniség és valóság* (1932) freudomarxizmusában teljesedik ki, és jelzi világosan az elválasztó vonalakat. József Attila ezen hírhedt tanulmánya az általa (fő)szerkesztett pártlapban jelent meg. (Ez volt a költő egyetlen lapja.) Azért vált hírhedtté, mert megjelenése miatt a párt saját sajtóorgánumát (Valóság) szüntette meg: „A pártapparátus megtagadta a terjesztését, állást foglalt ellene, s ezzel a lap további sorsa meg volt pecsételve” – írja Sándor Pál.¹¹ A költő korábbi monográfiája, Szabolcsi Miklós így jellemzi az írást: „Ez a szöveg valóban taszító, ijesztő – s nemcsak értetlen kortársai számára. Valóban csak kihívás lenne? Játék és ugratás? Vagy komolyan gondolta? Írásmódja, mondatfűzése végtelenül bonyolult, skolasztikus okoskodások követik egymást. Talán – mint egyes értelmezők sugallják – a kor hivatalos marxizmusát vagy /és a hegeli dialektikát akarta gúnyolni?”¹² Nem hihető, hogy József Attila bárkit is ugratni akart, vagy az volt a szándéka, hogy senki se értse meg, s főleg nem gondolható, hogy a hegeli-marxi dialektikát akarta volna gúnyolni. Csak megírta az akkori Marx-értelmezését.

Az *Egyéniség és valóság*¹³ valóban nehéz olvasmány, s nem a marxi interpretációk miatt (többször idézi a *Gazdasági-filozófiai kéziratokat* és *A tőkét* is). A kortárs olvasót és mozgalmi társait – amint a reflexiókból látható – elborzasztotta (például) az az állítása, miszerint „az emberi test éppúgy materiálisan létezik és éppúgy termelési eszköz”.¹⁴ Pedig József Attila csak Marxot parafrázeálta, s egy későbbi írásában, az őt ért támadásokra reflektálva (*Kapitalista tervgazdaság vagy marxista elmélet*, 1933) meg is adja az eredeti forrás pontos lelőhelyét.

Az *Egyéniség és valóság* nemcsak azzal okozott felháborodást, hogy új nyelvvel, fogalomhasználattal, új értelmezői kontextusban szólt bizonyos marxista alaptételekről, hanem a freudizmus nyílt deklarációjával. A költő nemcsak a freudi pszichoanalitikus terápiát ismeri már ekkor (saját tapasztalatból), hanem Freud elméleti írásait is. Igaz, csak egyetlenegyszer hivatkozik Freudra szövegszerűen, s épp itt, a *Totem és tabura*. De valószínűleg még nem is ez volt a kiátkozás igazi oka – bár a freudomarxizmus szovjetunióbeli pozíciói ekkorra már jelentősen meggyengültek¹⁵ –, hanem az a direkt és a mozgalmi gyakorlati életre is vonatkoztatott megállapítása, amely a (mozgalmi) neurózist értelmezi: „A neurotikus egyén vagy orgazmus nélkül koitál, s így a társadalmi folyamatban pusztán a tár-

sadalmi tárgy szerepét tölti be, vagy csupán libidója van, anélkül, hogy a koituszban technikailag a társadalmi tárgy szerepét játszhatná, s így pusztán társadalmi alany.”¹⁶ József Attila orgazmusértelmezése Wilhelm Reichre¹⁷ vezethető vissza, de Reich elméleti téziséét ráülteti – némiképp direkt módon – a mozgalomra is: „Neurózis és forradalmiság igen sűrűn össze is szövődik.”¹⁸ Nem vitatható, hogy itt a költő önmagára is gondolt (talán elsősorban), saját gondjaira, szexuális problémáira, de hogy a reichi elmélet interpretációját a kommunista mozgalom szempontjából is fontosnak tartotta, azt mutatja a „neurotikus forradalmár” megjelenése *Az ifjúság nemi problémái* (1932) című kritikájában is. Ha kizárták a szovjet prűdériát követő dogmatikus pártból, már ez is elégséges indok lehetett. Pedig József Attila csak a freudi alapokra helyezett modern személyiségről beszélt.

A költő azonban nemcsak teoretikusan, hanem a mozgalom pragmatikájára, szervezeti életére vonatkozóan is korszerűsíteni akart, és szolgálni a munkásságot. Bár nincs arról tudomásunk, hogy József Attila a KMP irányításának deklarált ellenzéke lett volna, az olyan írásai, mint a *Hogy világosabban szóljunk* (1931) kezdetű töredék, s majd az *Egységfront körül* (1933), egyértelműen a szellemi ellenzékeséget, a másképp gondolkodás – adott esetben a történelmi pragmatizmus – pozícióját jelzik.

Az egységfront körül nem egyszerűen a munkásemberek, a mozgalom helyzetével foglalkozik, hanem választ keres arra is, hogy Hitler hatalomra jutása után mit kell tennie a mozgalomnak. Ez a cikk nem annyira teoretikus, mint inkább a gyakorlati szempontokat hangsúlyozza. Elutasítja a kommunista mozgalom centrumában, Moszkvában ekkor még képviselt álláspontot arról, hogy a másik munkáspárt, a szociáldemokrácia fasiszta lenne („szociálfasiszta”), s az egyéneket összefogó egység, az osztálytudat fontosságát hangsúlyozza. (Ezt később visszavonja, mint az *Eszmélet* [1934] híres soraiból is látható: „minek is kell fegyvert veretni / belőled arany öntudat”). József Attila ezzel a vitacikkével és aktuálpolitikai elemzésével túlmélt a tőrésátháron, hisz nemcsak a KMP belügyeit érintette, hanem nemzetközi dimenzióban is eltérő, ellenzéki álláspontot képviselt. Meg is jött a válasz. Ugyanabban a lapban (Új Harcos, 1933. július) Téglás Ferenc álnéven írt cikkben a párt végképp elhatárolódott, gyakorlatilag kiközösítette: „József Attila esetének veszedelmessége abban áll, hogy ő mint tehetséges költő egy pár proletár tárgyú versével némi tekintélyt szerzett magának baloldali munkások között. Most erre támaszkodva, baloldali mozgalmi frazeológiába burkolva, szociálfasiszta ideológiát árul. [...] József Attila ezzel a cikkével a sz.d. [szociáldemokrata] vezérek ideológiai ügynöke lett a baloldali munkásság között.”¹⁹ A lejárató kampányban, az ellenfél/ellenség ellehetetlenítésének eszközeként és a hitelesség megfosztásaként a kommunista mozgalom legsúlyosabb vádját alkalmazták, hogy a költő szociálfasiszta, ellenséges szociáldemokrata érdekeket szolgál, és egyébként is a mozgalom szempontjából zavaró személyiség („olvasott egy pár igazi és álmarxista könyvet”) és jelentéktelen költő.

József Attila már a kommunista mozgalmon kívül is folytatta reformer, rendszerjobbító törekvéseit. Az 1933 után keletkező ilyen vonatkozású írásaiiban arra keresi a választ, mit rontott el a kommunista mozgalom és ideológia, hogy a faszizmus rászabadult Európára. Pedig a hitlerizmus berendezkedésének korai szakaszáról van szó, még nem épült ki a hitleri totalitarizmus. A sztalini kommunista totalitáriánus rendszer azonban már működött elnyomó, megsemmisítő apparátusát. Az ukrainai „kulákok” milliósámsra haltak éhen, a koncepciók perekben – és anélkül – tömegeket végeztek ki, tűntek el nyomtalanul a Gulagokban.²⁰

Miután a kommunisták kiátkozták a „renegátot”, a költő megpróbálkozott egy másik kísérlettel, a másik irányból javítani a munkásság pozícióját. Erről tanúskodnak a *Nemzeti szocializmus* (1933) marxista gondolatokkal, tézisekkel érvelő, de a nemzet eszméjének a nemzetközi munkásmozgalom ideológiájában is helyet követelő mondatok. Mert mint mondja: „A nemzetköziség eszméje [...] megbukott a valóságos élet mindennapi gyakorlatában.”²¹ S nem a két német munkáspárt történelmileg elhibázott és végzetes helyzetértékelését, stratégiáját kárhoztatja, hanem a munkásmozgalom ideológiai felépítményét: „Az egész emberi faj megszervezése, amelyről a nemzetközi szocialisták álmodoztak, nem képzelhető el anélkül, hogy előzőleg a nemzetekre tagolt emberi faj meg ne alkossa a maga benső nemzeti egységeit, amelyek az eddig látszólag nemzeti, de valójában kapitalista állami szervezeteket, e pusztán jogi kereteket ellátják a nemzeti egységre ébredő dolgozó népek korszerű tartalmával.”²² József Attila írása a maga korában nem jelent meg, de láthatóan egy gondolati kísérletről van szó. A szöveg a munkásság „új harcáról” beszél, erős antikapitalista élel, másrészt nincsenek utalások az igazi „nationalsozializmus”-ra sem politikai, sem gazdasági vonatkozásait illetően, s főleg nincsenek antiszemita kitételek. József Attilának ez a vitatott írása egy olyan ideológiai kísérlet, amely visszanyúl a költő korábbi korszakának eszmei hagyatékához, a *Ki a faluba* röpirathoz és a *[Tisztelt Szerkesztőség]* (1930) cikkhez.

József Attila kommunizmuskritikájának és a költő ideológiai ellenzéki pozíciójának dokumentumai az 1934–1935-ös töredékek is. Azok a rövid feljegyzések, amelyek egy része valószínűleg a (lappangó) *Miért nem én?* (1934) fogalmazványainak tekinthetők. Az ezekben megfogalmazódó, a szovjet rendszert és a kommunizmust egy-egy sajátos aspektusból bíráló kritikák azt hivatottak alátámasztani, hogy miért nem őt hívták meg az 1934-es szovjet írókongresszusra, hanem Illyés Gyulát (és Nagy Lajost). Mert mint egy Veres Péternek írott indulatos levél mondja: „Ő a moszkvaiaknak való! Vagy hogy ne túlozzak, nem áll közelebb hozzánk, mint a nácikhoz vagy a bolsevistákhoz.”²³

Az *[E sorok írója]* (1934) kezdetű töredék visszautal a szovjet valóságra, annak gazdasági, szociális, politikai rendszerére és a művészeteket elnyomó kultúrpolitikájára: „És amikor dönteni kell a két tábor [ti. a bolsevisták és a szociáldemokraták] között, nem azért fordít háttal a bolsevistáknak, mert nem hajlandó önént vállalni és kiutalni [sic!] olyan szörnyű szenvedéseket, amilyeneket tizenhét esztendeje napról napra szült a szovjetorosz tetterő a mai, eléggé örömtelen szovjetorosz életért (egy hasonló arányú kapitalista iparosítás sem halmozta volna föl a borzalmaknak azt a tömegét, amely a kommunizmusnak csak a »hősi« korszakát jellemzi) [...] hanem azért, mert a szociáldemokratáknak nincsenek a munkásosztály hősiességébe vetett illúzióik.”²⁴ A vereséget, Hitler győzelmét, a fasizmus demokratikus úton való hatalomra juttatását a munkások megtévesztésével, kulturális, ideológiai tájékozatlanságával magyarázza, amit csak a költészet, az irodalom orvosolhatna: „...a munkásosztálynak, amely pártokkal, szakszervezetekkel, szövetkezetekkel, sakk-körökkel és dalárdákkal rendelkezik, nincs költésze, nincs szépirodalma, nincsen szocialista szépirodalom, ami nem jelent kevesebbet, minthogy a nem –”²⁵ A befejezetlen gondolat a munkásság, a „tömegek” megtévesztetőségének s a művészet gyengeségének, hiányának tulajdonítja nemcsak a hitlerizmust, hanem a sztalinizmust is. Ennek filozófia következtetését – és következményét – pedig így fogalmazza meg másutt, ismét Marxra hivatkozva: „Ha egy osztály – a bérmunkásokról van szó – a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művészileg kifejezni, akkor erőtlenn

ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a történelem dobogójára.”²⁶
[Bevezető, mely borsot tör] (1933–1934)

A kommunizmus ideológiájának és politikai gyakorlatának, a „bolsevizmusnak” rendszerszemléletű kritikáját *A szocializmus bölcselete* fogalmazza meg. A szociáldemokrácia vagy bolsevizmus kérdését József Attila a maga szintjén ekkor már eldöntötte, amit nemcsak a tanulmány, hanem az is mutat, hogy a Szocializmusban, a szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában jelent meg az írás (1934. november). A tanulmány marxista alapokon állva és a marxizmussal – magával Marxszal – érvelve történetbölcséleti fejtegetéseket tartalmaz. Az aktuális és legfontosabb kérdést, a fasizmus diadalmas térnyerését a „bolsevizmustól eliszonyodó tömegek” kiábrándultságának következményeként értelmezi. Ennek az is oka, hogy a fasizmus kisajátítja a közösségi létet, a közösségi értékrendet, és szocialistának nevezi magát: „A bolsevizmus maga is a kialakulni akaró öntudat megzavarodásának egyik tüneténe. És tovább terjeszti a zavart elméleti téren, ahogy politikai téren is, az ellenkezőjét éri el annak, amit akart, tudniillik a fasiszta szervezkedéseket indítja útnak.”²⁷ József Attila tehát a fasizmus és a „bolsevizmus” ellenében egy új ideát és annak bölcseletét, az igazi szocializmust körvonala, elsősorban a fiatal Marxra hivatkozva, idézve. A szocializmust a proletárdiktatúra – és egyáltalán a diktatúra – eszközeivel felépíteni akaró bolsevizmus ellenében írja: „És ettől elvárja egy olyan emberi öntudat kialakulását, amely nélkül szocialista, kommunista társadalmi rend nem lehetséges. Parancsszóval kényszeríti az embereket arra, hogy önként vállalják társadalmi lényegüket, azt, hogy társadalmi lények.”²⁸ József Attila írása – mint címe is mondja – valóban bölcselet. Nemcsak azért, mert a (marxi) filozófia gondolatrendszerében, logikájával értelmez történelmi folyamatokat, hanem azért is, mert írásának és érvrendszerének központi magja az öntudat és az „osztályöntudat”, éles ellentétet képezve. Utóbbit úgy jellemzi, mint ami a „kiirtott emberi öntudat helyén hajtana ki”.

A kommunizmus ideológiai, elméleti jellegű kritikájának összefoglalását adja élete utolsó évében írott nagy tanulmánya, a *Hegel–Marx–Freud* (1937). József Attilát ismét a szocializmus újraértelmezésének igénye foglalkoztatta, de most már a modern kor adekvát filozófiáját, a freudizmust is bevonva. Az igény történelmi szituáltsága, a fasizmus térhódítása ebben az írásban csak egy helyütt jelenik meg: „Marx azt írja, hogy az emberiség csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyek megoldásához a szükséges feltételek a valóságban jelen vannak – hogy lehet tehát, hogy egy hatvanmillió lakosú állam polgárainak fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának?”²⁹ (A szöveg egyik töredékében együtt említi Hitlert és Lenint [*Nem szükséges, hogy*], érzékeltetve a totalitarizmus azonos lényegét.)

József Attila nevezetes írása a marxi elmélet korszerűsítésére vállalkozik, s mint látható, alapvetően a freudizmus szemlélete alapján interpretálja, „javítja” a Marxra hagyatkozó ideológiát. A korrekciónak, a szocializmus/kommunizmus újragondolásának történelmi és elméleti szükségességét az a kérdése exponálja, hogy „miért nincs még szocializmus? [...] Csak azt kérdelem, hol csúszott hiba a számításba, hogy lehet ez, hogy az ún. »tárgyi feltételek« megvannak, az alanyiak hiányoznak?”³⁰ József Attila szövege az „alanyiakat” fejtegeti, a társadalmi embert, a maga társadalmi és biológiai meghatározottságában. Láthatóan ez utóbbira fókuszálva. A sok töredékből, fogalmazványból összeálló *Hegel–Marx–Freud* nemcsak egy új teória, hanem egy új társadalomfilozófia igényét és ígértét rejti. Ennek alapja: a freudizmus olyan szintű társadalomértelmező szerepe az „emberi lényeg” értelmezésében (amiről Marx „megfeledezett”), amely választ adhat a modern társadalom történelmileg is involvált ellentmondásaira.

József Attila gondolatörténeti pályája, ahogy a hithű kommunista szembe fordult hitével és hitet adó közösségével, nem egyedüli a modern kori értelmiség történetében. Csatlakozását a kommunistákhoz nem „Moszkva guruló aranyai” (ahogy egyik kritikusa írta a *Döntsöd a tőkét, ne siránkozz* kötetéről) magyarázzák, hanem alapvetően azok az örök értelmiségi ideák, hogy fel lehet építeni egy humánus, az embereknek igazságot, szabadságot, egyenlőséget biztosító társadalmat. Ezt a megrendítő rögeszmét a kommunista Szovjetunió tovább erősítette, ahogy kifinomult és ravasz politikai és ideológiai manőverekkel magához vonzotta a kapitalista társadalom, a nyugati kultúra számos neves művészt. A nyugati értelmiségnek persze Oroszország már a 19. században is az egzotikum világát jelentette. A Szovjetunió létrejöttével pedig a „nagy társadalmi kísérlet” (ahogy Freud mondta) egzotikus csodáját. Ezt a kíváncsiságot és a baloldali gondolkodás rokonszenvét aknázták ki a szovjet propaganda, amely olyan neves értelmiségieket vonzott és hívott meg a Szovjetunióba, mint G. B. Shaw, André Malraux, Romain Rolland, Henri Barbusse, André Gide és sokan mások.³¹

Az értelmiség egy része persze rövid idő alatt átlátta a kommunizmus embertelenségét, s írta meg leleplező írásait: mint Orwell (*1984*), Koestler (*Sötétség délben*). A becsapott – vagy önmagát becsapó – értelmiség politikatörténeti csapdájának legismertebb példája André Gide pálfordulása, hogy a kommunizmusra korábban szkeptikusan tekintő író hogyan vezették meg, hogy aztán majd megírja nevezetes leleplező művét (*Visszatérés a Szovjetunióból*, 1936–1937).

József Attila sohasem járt a Szovjetunióban. A szegénysorsú, proletár származású költőt is rabul ejtette az illúzió: a kommunizmus ígérete egy humánusabb emberibb társadalomról, amely megszünteti a kapitalizmus ellentmondásait.³² Erről szólnak mozgalmi fogantatású versei, írásai. Amikor szembesül e „humanizmus” antihumanizmusával, embertelenségével, kiábrándul és szembe fordul. Először csak a gyakorlat, a mozgalmi élet primer hibáit, majd a „létező kommunizmus” letéteményesét, a Szovjetuniót bírálja, s végül eljut az ideológiai alapokig is: a marxizmus reformjáig. Korábbi elvtársai ezért „burzsuabérencnek”, renegátnak tartották. Renegátsága kétségkívül tanulságos emberi, értelmiségi történet, sors. Az új, jobb világot ígérő eszmét és annak megvalósítási módját akarta jobbítani, megreformálni. A történelemben a reformigény persze nemcsak új megváltó ideákat, hanem torzszülötkeket is szült, amelyekhez ugyancsak értelmiségiek csatlakoztak, megfélemezve a korábbi szörnyetegek szörnyűségeiről. A naivítás, a gonoszság, az értelmiségi nárcizmus bűvöletében.

1933-ban írta József Attila ezeket a sorokat: „S egy jámbor óhaj: – Jó volna, ha a munkások beláthatnák, még mielőtt fasiszta terroristák vernék bika-csökökkel a fejükbe, hogy egymás akcióinak a támogatása minden eszményi pártfegyelemnél előbbrevaló.”³³

JEGYZETEK

¹ BÓKAY Antal, *József Attila: Világosítsd föl*, Irodalomtörténet, 1979/1, 62–70.; 66.

² *József Attila Összes tanulmánya és cikke 1930–1937, I–II.*, szerk. TVERDOTA György, VERES András, L'Harmattan, 2017, 798. A továbbiakban: JAÖTC. József Attila a magyar sajtóból vélhetően tájékozódott a tönkrement modern eszközök kiváltotta mérnökperekről is. Lásd még 819–820.

³ *Uo.*, 1123., lásd még 1128. József Attila egy korábbi Sztálin-beszédből vett gondolatot aktualizált.

⁴ Levél Fábry Zoltánnak, *József Attila levelezése*, s. a. r. STOHL Béla, Osiris, 2006, 371. A továbbiakban: JAL.

⁵ Így hivatkozik Marxra az *Egyéniség és valóságban*: „Marx »Das Kapital«, I.S, 137. Volkausgabe,

Stuttgart, 1914. Ugyancsak német nyelvű kiadást idéz *A Szocializmus bölcselete* lapján. József Attila átlagon felüli marxista műveltségét mutatja könyvtára is. Marx eredeti és fordításban megjelent művei mellett megvoltak a Marxistische Bibliothek sorozatban Lenin alapművei is: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka, Materializmus és empiriokritizmus*.

⁶ SÁNDOR Pál, *Emlékeim = József Attila Emlékkönyv*, Szépirodalmi, 1957 (1990), 320.

⁷ *A Magyar proletáriródalom platformtervezete*, JAÖTC I., 473.

⁸ JAL, 372.

⁹ A kérdésről: N. HORVÁTH Béla, *Nép és nemzet. Illyés Gyula és József Attila*, Nap, 2021, 207–229.

¹⁰ „Az is tudjuk, hogy a művészet emberi eszméletnek, a léleknek, tudatnak, vagy ha úgy tesszük, tudatalattinak a mélyéről – mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemelő múltjából, hozza fel képeit.” JAÖTC I., 369. De ez látható a deklaráltan mozgalmi vers, a *Munkások* (1930) stekelianizmusában vagy a „háló”, „hal” freudiánus metaforák többszöri visszatérésében.

¹¹ SÁNDOR, *i. m.*, 322.

¹² SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár*, Akadémiai, 1998, 161.

¹³ JAÖTC I., 539–568.

¹⁴ *Uo.*, 559.

¹⁵ ERŐS Ferenc, *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*, Gondolat, 1986.

¹⁶ JAÖTC I., 555.

¹⁷ REICH, Wilhelm, *Die Funktion des Orgasmus, Zur Psychopathologie und zur Soziologie des Geschlechtslebens*, Leipzig–Wien, International Psychoanalytischer Verlag, 1927.

¹⁸ JAÖTC I., 655.

¹⁹ JAÖTC I.

²⁰ ARENDT, Hannah, *A totalitarizmus gyökerei*, ford. BRAUN Róbert et al, Európa, 1992.

²¹ JAÖTC I. 719.

²² *Uo.*

²³ JAL, 412.

²⁴ JAÖTC II., 768.

²⁵ *Uo.*, 769.

²⁶ JAÖTC II., 795.

²⁷ JAÖTC II. 796.

²⁸ JAÖTC II., 1228–1229.

²⁹ JAÖTC II., 1266.

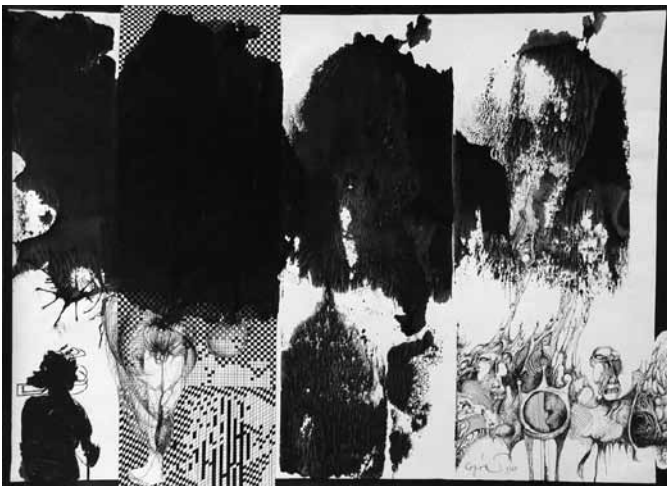
³⁰ *Uo.*

³¹ A kérdésnek hatalmas szakirodalmi van. Lásd FURET, Françoise, *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*, Európa, 2000; HOLLANDER, Paul, *Politikai zarándokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába 1928–1978*, Cserépfalvi, 1996. Illyés Gyula és Nagy Lajos 1934. évi utazásáról: N. HORVÁTH Béla, *Nép és nemzet*, 144–167.

³² Erről szól Czesław MIŁOSZ *A rabul ejtett értelem* (1953) című műve is, amelyben a (később Nobel-díjas) szerző a kommunista tanok modern kori értelmiségi térhódítását az értelmiség reformhivatásával magyarázza, amely a modern kapitalizmus, a nyugati kultúra válságát egy új társadalom felépítésének kontextusában tartotta újra értelmezhetőnek és felülírhatóknak.

³³ JAÖTC I. 654.

KOPÓCS TIBOR, Vertikális integráció I., 1967, tus, golyóstoll, papír, 45x62,5 cm; Vertikális integráció II., 1967, tus, tollrajz, papír, 45x62 cm

KOZEK BIANKA – KOK ZOLTÁN

A szerzői jog margójára – egy költő harca a kiadókkal

A szerzői jog érvényesülésének problematikája

Kosztolányi Dezső *Modern Költők* című antológiájának
kiadásai kapcsán

BEVEZETÉS

Több mint 3000 év telt el azóta, hogy az emberiség a szerzői jog tárgyát képező szellemi alkotásokat írásban is rögzíteni kezdte. Ezek jobbára vallási-erkölcsi ihletettséggű írások voltak, amelyek az ókori keleti kultúrákban a mindennapi élet szerves részét képezték. A szellemi alkotó munka – ami az önkifejezés, önteremtés és az identifikáció egyik kiemelkedő jelentőségű eszköze – azonban már az emberiség legkorábbi történetében is jelen volt, gondoljunk csak az altamirai barlangrajzokra, a willendorfi Vénuszra vagy a pompeji mozaikokra, illetve falfestményekre, amelyek Boytha György professzor szavaival a „valóság esztétikai tükrözései”. Az individuumot kifejező alanyi oldal mellett jelen írás leginkább a szerzői jog tárgyi oldalát kívánja bemutatni, azt, hogy a forgalomképessé vált szellemi alkotásokra milyen jogi szabályozások voltak érvényesek az általunk is vizsgált 19–20. század fordulóján élő és alkotó magyar szerzőkre. Közülük is Kosztolányi Dezső munkásságának szerzői jogi oldalát vesszük górcső alá a *Modern Költők* című antológiájának 1914-es első és 1921-es második kiadása, valamint a kiadóival folytatott levelezése és további magánlevelezései alapján.

A szerzői jog alanyi és tárgyi oldalainak, folyamatainak elemzése és értékelése is elengedhetetlen feladat egyrészt a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok célterületen való megvalósításának elméleti megalapozásához, másrészt az ehhez kapcsolódó elméletek és gyakorlatok kritikájához, megújításához vagy éppen elvetéséhez. Így vizsgálni kívánjuk azt, hogy milyen elméleti keretek és gyakorlati feltételek voltak szükségesek egy-egy irodalmi alkotás megjelentetéséhez a 19–20. század fordulóján. Szem előtt tartjuk az írás során, hogy a szerzői jog kutatásának jogtörténeti feladata „a jogfejlődés feltárása, az állam- és jogintézmények keletkezésének, módosulásának és megszűnésének magyarázata”.¹ Vizsgálatai módszereink a szűkebb értelemben vett jogtörténet, magánjog és irodalomtörténet kutatási módszerei lesznek, vagyis a forrásfeltárás és -elemzés. Ezek mellett azonban a téma szükségessé teszi többek között az állam- és jogelmélet módszertani eszközeinek (szociológiai, politikatudományi, rendszertani, összehasonlító és fogalomelemző módszerek) felhasználását is, aminek oka a szellemi alkotások jogának komplex jellege.

Ennek megfelelően összegző tanulmányunk törekszik az analízis után szintézist teremteni mind az irodalomtörténeti, a jogtörténeti, valamint a magánjogi perspektívák, mind a dolgozat központi részét kitevő *Modern Költők* című antológia és az e körül kialakult szerzői jogi viták kapcsán felmerülő, illetve fennálló különböző álláspontok között.

Az összegzés során semmi esetre sem szeretnénk kizárólag a történelmileg kialakult intézmények leírására szorítkozni, hanem azok magyarázatát, a társadalom fejlődésében betöltött szerepüknek az értékelését is törekszünk megadni. Nem áll szándékunkban végső megállapításokat tenni a témában, hanem a magyar szakirodalom összegzésével kívánjuk kiegészíteni – és esetleg előbbre vinni – a magyar szerzői jog kialakulásával és működésével kapcsolatos magánjogi, jogtörténeti, de főleg a Kosztolányi Dezsővel kapcsolatos irodalomtudományi kutatásokat. Mivel a téma rendkívül szerteágazó tudományterületekre terjed ki (irodalom, történelem, jogtörténet, polgári jog, jogelmélet, jogbölcselet, alkotmányjog), fennáll a lehetősége, hogy szándékunk ellenére, miszerint az irodalom- és jogtörténet, valamint a magánjog területén kívánunk maradni, a jogtörténet mellett a jogelmélet és a jogbölcselet területére tévedünk. Szeretnénk azonban leszögezni, hogy jelen dolgozat magánjogi, jog- és irodalomtörténeti témájú, és ilyen megközelítésből kívánja feltárni a 19–20. század fordulóján hatályos szerzői jog gyakorlatát, érvényesülését és azok tapasztalatait Kosztolányi Dezső írásai kapcsán, egy esetleges további kutatás feladata pedig lehetne a jogbölcselet vagy más tudományterület módszereivel is elemezni a témát.

Elsőként a szerzői jog fogalmának tisztázása, majd kialakulásának elméleti és gyakorlati feltételei kerülnek áttekintésre, főként, de nem kizárólag a századforduló kiváló jogászaiknak (Alföldy Dezső,² Apáthy István,³ Balás P. Elemér,⁴ Kenedi Géza,⁵ Molnár Antal,⁶ Nizsalovszky Endre⁷) munkái alapján. Ezt követően a szerzői jog sajátosságait és szerepét mutatjuk be Kosztolányi Dezső munkásságában: azt, hogy miként szolgáltak ezek a sajátosságok a politikai és jogi gondolkodás keretében a szerző anyagi helyzetét illetően, milyen szerepet töltek be annak tudatos vagy esetleges alakításában.

A feldolgozás nyomán képet alkothatunk a korabeli magyar jogfejlődésről, és betekintést nyerhetünk a kor társadalmába, társadalmi szokásaiba, valamint adatokat kaphatunk a magyar történelemre, irodalomtörténetre vonatkozóan is.

SZERZŐI JOG A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A szellemi alkotások polgári jogi védelme alapvető szerepet játszik a modern társadalmakban, különösen a gazdasági, kulturális és technológiai fejlődés szempontjából. A szellemi alkotások körébe tartoznak a kreatív és innovatív tevékenységek eredményei, amelyeket az emberi szellem hoz létre, és amelyek külön jogi védelmet élveznek. Ezek közé tartozik többek között a szerzői jogi védelem alatt álló művészi alkotások, a szabadalmak, a védjegyek és a formatervezési minták köre. A polgári jogi szabályozás célja, hogy biztosítsa az alkotók és találmányok jogosultjai számára a jogok védelmét, és lehetővé tegye számukra a műveik felhasználásából származó előnyök realizálását.

A szellemi alkotások olyan nem anyagi természetű javak, amelyeknek az értéke nem a fizikai megjelenésükben, hanem az általuk hordozott szellemi tartalomban rejlik.⁸ A szellemi tulajdon két fő ágra osztható: az iparjogvédelem és a szerzői jog. Az iparjogvédelem alatt a találmányokat, védjegyeket, formatervezési mintákat, illetve az üzleti titkokat értjük, míg a szerzői jog az irodalmi, zenei és egyéb művészeti alkotások védelmére szolgál.

A szerzői jogok kialakulása szorosan összefügg az emberi alkotóképesség, a művészetek és a tudomány fejlődésével. Az emberiség történelme során szám-

talán szellemi termék született, és már az ókorban is léteztek bizonyos formái a szellemi tulajdon védelmének, de a modern szerzői jogi rendszer csupán a 18. században kezdett kialakulni. Jóllehet a római jogban is voltak már olyan „szerződések”, amelyek a szerző, valamint a könyvkereskedők között az irodalmi munkák többszörözésére jöttek létre, „és ennek keretében a kiadói jogot a kereskedő üzleti szokásai védték, azonban ezen ügyletek jogi védelemben nem részesültek, mert sem a jogforrások nem említik az írói művek többszörözésének jogát, sem kereset nem létezett, mellyel az esetleg fennálló igényt érvényesíteni lehetett volna”.⁹ A nyomdászat feltalálása és a művek tömeges terjesztésének lehetősége egy új jogi szabályozás igényét hozta felszínre, amely védelmet biztosít a szerzőknek, ugyanakkor lehetőséget teremt a közönség számára is a kulturális javakhoz való hozzáférésre.¹⁰ Ugyanakkor a korai időkben nem a szerzőnek művéhez való joga fejlődött ki előbb az általános jogból, hanem a könyvnyomtatónak (kiadó) védelme könyvkiadásának utánnomása ellen.¹¹ Tudniillik az utánnomás veszélyes helyzetbe sodorhatta a kiadót, mivel ha az utánnomásban kiadott könyv lett népszerű az olvasók körében, akkor nem térült meg a költségek fedezésére és az írói tiszteletdíjra fordított költsége. Mindezen kihívások ellenére szerencsére mindig maradtak a történelem során olyanok, akik nem hagytak fel a könyvnyomtatás művészi hivatásával.¹²

A szerzői jog történetének egyik legfontosabb mérföldköve az angliai *Statute of Anne* (1709/1710), amely a világ első hivatalos szerzői jogi törvényeként ismert. Ennek a törvénynek a jelentősége abban rejlik, hogy nem csupán a kiadók, hanem a szerzők jogait is elismerte, valamint a korábbi királyi privilégiumok helyét egy egész országra hatályos törvényi szintű szabályozás vette át.¹³ Korábban a nyomdászok és a kiadók birtokolták a művek feletti ellenőrzést, azonban ezzel a törvénnyel a szerzők kapták meg a kizárólagos jogot a művek másolására és terjesztésére, igaz, csak egy meghatározott időtartamra.¹⁴ Ez a korlátozott időtartam az alapja annak a modern elvnek, amely szerint a szerzői jogok lejártá után a művek közkincsbe kerülnek, így mindenki szabadon hozzáférhet azokhoz. A szerzői jogok fejlődése Európában és más országokban a 19. század folyamán gyorsult fel, különösen a technológiai fejlődés, például a nyomtatott könyvek, újságok és egyéb kiadványok terjedésének következtében. Az ipari forradalom megteremtette annak lehetőségét, hogy a szellemi termékek széles közönséghez jussanak el, így egyre inkább szükségessé vált a szerzők jogainak nemzetközi védelme. Ezen igény kielégítésére született meg a Berni Egyezmény 1886-ban, amely a szerzői jogok nemzetközi védelmét biztosította. A Berni Egyezmény célja az volt, hogy a szerzők ne csupán saját hazájukban, hanem más országokban is védelmet élvezzenek. Az egyezmény a szerzői jogi védelem minimális szabályait határozta meg, és egy olyan nemzetközi rendszert hozott létre, amely azóta is alapvető szerepet játszik a szerzői jogi törvények nemzetközi harmonizálásában.

A 20. században a szerzői jogi védelem kiterjedt a különböző művészeti ágakra, beleértve a zenét, a filmeket, a fotókat, valamint a rádió és televízió műsorait is. A technológiai fejlődés, különösen a digitális technológiák megjelenése jelentős változásokat hozott a szerzői jogok területén. Ennek eredményeként a jogalkotók folyamatosan dolgoznak olyan új szabályozások bevezetésén, amelyek megfelelő védelmet biztosítanak a folyamatosan változó környezetben is.

A szerzői jogok fejlődése szoros összefüggésben áll a technológia modernizálásával, valamint a közösség és az alkotók érdekeinek kiegyensúlyozásával. A modern szerzői jogi rendszerek törekszenek arra, hogy egyensúlyt te-

remtsenek a művekhez való széles körű hozzáférés biztosítása és az alkotók jogainak védelme között. Az alkotók számára az anyagi elismerés és a szellemi tulajdon védelme elengedhetetlen, azonban a társadalom érdeke is, hogy a kulturális és tudományos alkotások ne korlátozódjanak túlságosan a magántulajdon keretei közé. A szellemi alkotások polgári jogi védelme elengedhetetlen az innováció, a kreativitás és a gazdasági fejlődés fenntartása érdekében. Az alkotók és találmányok jogosultjai a jogi védelem révén biztosítják, hogy szellemi termékeik hasznosítása kizárólag az ő engedélyükkel történjen, és ezáltal anyagi haszonhoz jussanak. A polgári jogi szabályozás nemcsak az alkotók érdekeit szolgálja, hanem elősegíti a társadalmi és gazdasági fejlődést is azáltal, hogy ösztönzi az új találmányok, művészeti alkotások és technológiai innovációk létrehozását.

A szerzői jog védelme Magyarországon több évszázados múltra tekint vissza, amely szorosan kapcsolódik az európai szerzői jogi szabályozások fejlődéséhez. Az első modern szerzői jogi törvények, ahogy fentebb már említettük, a 18. században jelentek meg Nyugat-Európában, és Magyarország is viszonylag korán elkezdte a jogi keretek kidolgozását a szellemi alkotások védelmére. Az alábbiakban áttekintjük a szerzői jog magyarországi történetének főbb állomásait és jogfejlődését.

A modern értelemben vett szerzői jog előtti időszakban Magyarországon a szellemi alkotások védelmének szükségessége még nem fogalmazódott meg teljeskörűen. Azonban a nyomtatott könyvek terjedése és a kulturális élet fejlődése már a 18. század végén megteremtette annak alapjait, hogy jogi kereteket alakítsanak ki a szerzők és kiadók védelmére.

A Habsburg Birodalomban és az örökös tartományokban viszonylag hosszú időre volt szükség a szerzői jog törvényi megszületéséhez. Az osztrák örökös tartományokban egy 1775-ös rendelet tiltotta a belföldi kiadóhoz tartozó kiadványok utánnyomását, mivel azt a tudományok, a könyvnyomtatók és a kereskedelem számára is egyaránt károsnak ítélték. Ez a rendelet a belföldi kiadványok újbóli kiadását csak a példányok elfogyása vagy túlzott ára esetén tette lehetővé. Mind-ebből az is következett, hogy a külföldi műveket szabadon (az eredeti szerző és kiadó engedélye nélkül) lehetett kiadni. Ausztria 1812-től törvényben szabályozta a kiadói szerződés szabályait, majd 1846-ban fogadta el saját szerzői jogi törvényét. Magyarországon az 1775-ös osztrák rendelet 1793-tól, az 1846-os törvény pedig 1853 és 1861 között érvényesült. Az első jelentős előrelépés ezen a téren az 1840-es években történt, amikor a magyar politikai élet és jogalkotás is foglalkozni kezdett a szerzői jogok kérdésével.¹⁵ Az 1844-es nyomdai törvény volt az első, amely bizonyos jogi védelmet nyújtott a szerzők számára, de még főleg a kiadók érdekeit védte. Ez a törvény inkább a nyomdászok és kiadók számára biztosított jogokat, mivel a kiadókkal kötött szerződések révén a művek feletti jogok nagy része hozzájuk került. Ugyanakkor ez a szabályozás fontos lépés volt abban az irányban, hogy a szerzői jogok jogi védelme megjelenjen Magyarországon. A viharos osztrák–magyar viszony miatt a saját szerzői jogi szabályozásunk alapjaként – többnyire dacból – a porosz–német mintát tartottuk követendőnek. Az 1840-es évektől valamennyi magyar törvényjavaslat az 1837-es porosz vagy a későbbi német szerzői jogi törvények lefordításával (pl. az 1870-es Urheberrechten)¹⁶ és azok bizonyos mértékű módosításával készült.¹⁷ A kodifikációs időszakban az első lépést az 1875. évi XXXVII. tc. II. rész 8. címében a kiadói ügylet szabályozásával tette meg a magyar törvényhozás a honi kiadói és szerzői jog törvényes szabályozása felé.¹⁸

A MODERN KÖLTŐK ELSŐ ÉS MÁSODIK KIADÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Jelen fejezet a *Modern Költők* című antológia két kiadása (1914–1921) közötti életrajzi, történelmi és jogi változásokat kívánja feltárni, amelyek a második kiadásra nagy hatással voltak. Ehhez a költő levelezése, felesége, Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona visszaemlékezései, valamint a kiadók fennmaradt dokumentumai szolgálnak alapul. Bár mindkét kiadásra a Kosztolányi idejében Magyarországon addigra már kiforrott szerzői jogi szabályozás volt hatályos, de az 1921-es új szerzői jogi törvény is érvényesül Kosztolányi későbbi jogvitáiban, amelyeket a kiadóival (pl. Tevan Andor) folytatott,¹⁹ ez azonban már nem képezi jelen tanulmány tárgyát. Az 1884. évi XVI. törvénycikk – Magyarország első szerzői jogi törvénye – jogi keretet biztosított az irodalmi és művészeti alkotások védelmére, ami jelentős előrelépés volt a korábbi szabályozásokhoz képest. Az egyik legfőbb kérdés az új törvényi szabályozás kapcsán a Kosztolányi-kiadásokat illetően, hogy vajon tulajdonjoggal bírtak-e a szerzők produktumaik tekintetében.²⁰ Ez a törvény lehetővé tette, hogy az írók, költők, zeneszerzők és más művészek kizárólagos joggal rendelkezzenek műveik felett, illetve biztosította számukra, hogy műveik hasznosítása révén anyagi juttatásokban részesüljenek. Jogilag az egyik legkomolyabb kritika a törvényi szabályozással szemben az volt, hogy a kiadó a személyhez fűződő jogokat nem képes megszerezni. Ugyanakkor itt kifejezetten a szerzőt megillető vagyoni jogok képezik a forgalom tárgyát, ahogy erre korábban Mezei Péter is rámutatott,²¹ vagyis a szerzői jog „a személyiségnek dologi joga”, ahogy azt Balás P. Elemér híressé vált paradoxonja is megfogalmazza. A 20. század elején a szerzői jog különösen fontos szerepet játszott a művészi szabadság és az alkotók függetlenségének biztosításában. Az irodalmi és művészeti élet ekkor vált igazán professzionálissá Magyarországon, és a szerzői jogi védelem segítette az írókat abban, hogy munkájukat megélhetésük alapjává tegyék. Kosztolányi számára, aki nemcsak költőként, de fordítóként, novellistaként és újságíróként is aktívan dolgozott, a szerzői jogok gyakorlati jelentősége különösen fontos volt. Az 1884. évi első valódi szerzői jogi törvény már a szerzők érdekeit helyezte előtérbe. Ez a törvénycikk a szerzői jogokat egyéni alkotói jogként ismerte el, és biztosította a szerzők számára a művek hasznosításának kizárólagos jogát. Ez a későbbiekben Kosztolányi legfőbb konfliktusforrása lesz a kiadóival, különösen a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársasággal, korábbi kiadójának, az Élet Irodalmi és Nyomda Részvénytársaságnak a bizományosával vívott harcában. Legszenbetűnőbben a jelen tanulmány tárgyát képező *Modern Költők* antológia első kiadása kapcsán merült fel a szerzői jog körüli csatározás a költő és az Élet kiadói jogait bizományosként érvényesítő Révai Testvérek között. Kosztolányi Tevan Andornak címzett, 1920. november 14-én kelt levelében azt írja, hogy „...Révaiékkal mai napig tárgyaltam, s most megkaptam a döntést, mely tagadó: semmi esetre sem engednek ki a kötelezettségből, noha az *Élet* könyvkiadó cégnek adtam el a könyvem, ez a könyvkiadó cég pedig azóta megszűnt [kiemelés a kötet szerint], s tudtom nélkül rájuk ruházta összes jogait. Mit tegyek? Ők pörrel fenyegetődnek, ha megjelentetem, holott anyagi károm könyvem paragon heverése.”²² Az idézett levélben olvasható megszűnésre hosszas kutatás után sem találtunk utalást, az Élet Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság 1949-ben, az államosítással szűnt csak meg.²³ Ráadásul Kosztolányi feltehetően tévedésben volt a szerzői jogainak érvényesíthetőségét illetően, mivel nem jogutódlásról van szó az Élet és a Révai Testvérek között, hanem egy bizományi szerződésről, melynek értelmében a Révai Testvérek bizományosként szerződ-

hetnek az Élet Kiadó mint megbízó javára. A bizományosi szerződés értelmében a terjesztő, vagyis a Révai Testvérek nem vásárolták meg a kiadványokat, hanem bizományban tartották, és csak a ténylegesen eladott példányok után fizettek. Ez csökkentette a Révai Testvérek anyagi kockázatát, viszont az Élet számára hosszabb távú bevételi bizonytalanságot eredményezett, ugyanakkor a szerződés viszonylag előnyös volt az Élet számára a terjesztési lehetőségek bővítése szempontjából, mivel így több vidéki településre is el tudták juttatni produktumaikat. Ez a bizományosi státusz feltüntetésre is került a kiadott kötetekben „Révai-Bizomány” néven. Csak később, az antológia második, 1921-es kötetében olvashatjuk kiadóként a „Révai-Kiadás”-t.

A törvény jelentőségét az is növeli, hogy Magyarország a nemzetközi tendenciákhoz igazodva a szerzői jogi védelem korszerű rendszerét kezdte alkalmazni. Meghatározta, hogy a szerzői jog milyen típusú művekre terjed ki, ideértve az irodalmi, művészeti, zenei és tudományos alkotásokat. A jogszabály kifejezetten rendelkezett arról is, hogy a szerzői jog a szerző halála után is fennmarad egy bizonyos ideig (eredetileg ötven évig). Ez fontos lépés volt a szerzők és utódaik érdekeinek védelme érdekében, mivel lehetővé tette, hogy a szerzők jogutódai is élvezhessék az alkotások gazdasági hasznát.

A MODERN KÖLTŐK SZERZŐI JOGI HÁTTERE ÉS KIADÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Kosztolányi Dezső a világháború idején Trianonig bezárólag számos kötetet adott ki, amelynek oka a költői önkifejezés mellett a háború okozta nehéz anyagi megélhetés volt. Sok információt tudunk a háború kapcsán átélt küzdelmeiről, majd a trianoni békeszerződés okozta traumákról,²⁴ amelyek miatt anyagi gondokkal küzdhetett a Kosztolányi család. Felesége, Kosztolányi Dezsőné visszaemlékezésében külön fejezetet szánt a háborús évek felidézésére,²⁵ ahol arról írt, miként hatalmasodik el Kosztolányin a félelem, hogy háború közeleg, aminek következtében „A mi életünknek már vége. A költészetnek vége. Az európai műveltségnek vége.”²⁶ Félelmei egy rosszabb korszakról beigazolódtak: „A lapnál, ahol dolgozik, fizetését felére csökkentik. Eddig az írás csak játék volt, boldog játék, most rengeteget kell dolgoznia, hogy megéljünk.”²⁷ Erről maga Kosztolányi is ír egy 1915-ös levelében: „A háborús újságírás rendkívüli feladatokat ró ránk. Éjjel-nappal talpon kell lennünk. Csak éppen aludni és enni tudunk a munkánkon kívül.”²⁸

Mentális állapota is hanyatlik, üldözési mániában szenved, felesége állítása szerint kerülő utakon jár haza, kapuk alá bújjik meg, de vannak napok, hogy az utcára sem mer lépni.²⁹ A visszaemlékezés egy meghatározó darabja a Kun Bélánál töltött látogatás, amire ekképp emlékezik vissza: „Reád semmi szükség a proletárállamban. Versek nem kellene. Majd tanulsz valami mesterséget. Ha okoskods, ki fogunk végezni.”³⁰

A nehéz anyagi helyzetben lévő költő pénzszerzési lehetőségeiről is olvashatunk Kosztolányinénál: „A legsajátosabb pénzforrások fakadnak ebben az időben.”³¹ Az idézett írásban olvashatunk egy érdekes anekdotát is, amely szerint Kosztolányi még egy reménytelen színdarab feljavítását is vállalta, csak hogy pénzhez jusson. A megállapodás szerint a költőnek egy H. R. monogramú műkedvelő „színműíró” meg nem nevezett darabját barátjával, Horváth Henrikkel kellett átdolgoznia, amit Kosztolányiné „mókás pénzszerző játéknak” nevez.³² Emellett a pénzszerző játék egyéb módjaihoz is folyamodott, így például egyik kedvelt időtöltését, a kártyajátékot is folyamatosan űzte, inkább kevesebb, mint több sikerrel.

A *Modern Költők* kiadási körülményeit is ez a bizonytalan, a háborútól való félelemmel terhelt légkör határozza meg. A levelezéséből fennmaradt első, általunk ismert adat az antológiával kapcsolatban egy 1914 elejéről datált leveléből van, amelyből az derül ki, hogy Kosztolányi arra kéri kiadóját, Tevan Andort, hogy *A szegény kisgyermek panasza* című kötetének újrakiadásával még ne jöjjön ki, mivel más kötetek megjelenésével, így a *Modern Költők* című antológiával „ostromoljuk a közönséget”.³³ Az 1914-es kiadás az Élet Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság gondozásában jelent meg, az „Élet” könyvei (Bibliotheca vitae) című könyvsorozat 10. darabjaként. Mivel Kosztolányi akkoriban az Élet belső munkatársa volt,³⁴ és a kiadó már korábban is adott ki önálló alkotásokat a költőtől, feltehetően ez a munkakapcsolat vezetett oda, hogy a kötet is az ő nyomdájukban készült el. Az 1914-es könyvről Kosztolányiné csak annyit jegyzett fel, hogy férje nagyon szeret fordítani, és naponta fordít egy-két versszakot, valamint hogy 1914-ben melyik kiadó adta ki ezt a kötetet. Habár felesége a következőket írta ezen időszak könyvkiadásai kapcsán: „Egészen senkinek sem adja oda magát, kiadónak sem. Valamennyivel nyájas, udvarias barátságot tart, mindenkié, de senkié sem egészen”,³⁵ mégis, ha sorra vesszük a háború kitörésétől megjelent köteteket, azt látjuk, hogy nagy számban Tevan Andorral, a Tevan Nyomda alapítójával adatott ki több könyvet is: *Mágia. Kosztolányi Dezső verseskönyve* (1912), *A szegény kisgyermek panasza* második kiadás (1913), *Mécs* (1913), *Lánc, lánc, eszterlánc... Kosztolányi Dezső új versei* (1914), *Öcsém* (1914), *Mák. Kosztolányi Dezső új versei* (1916), *Kenyér és bor* (1920).

Ahhoz, hogy megértsük az 1914-es első kötet és az 1921-es második kiadás körülményeit, át kell tekintenünk Kosztolányi és Tevan Andor együttműködését. Jóllehet az első kiadás évében nagyon intenzív munkakapcsolatban álltak, mégsem az ő nyomdája adta ki a *Modern Költőket*, addig a második kiadás esetében Kosztolányi már mindenképpen nála szerette volna megjelentetni a kötetet, de az Élettel érvényben lévő szerződése megghiúsította szándékát. A szerződésre érvényes volt az 1875. évi XXXVII. törvénycikkben foglalt kereskedelmi törvény kiadói ügyleteket szabályozó 517. §-a, amely kimondja, hogy „míg a többszörözés végett átengedett munkáknak azon példányai, melyeknek forgalomba helyezésére a kiadó jogot nyert, el nem keltek, a szerző munkájával oly intézkedéseket nem tehet, melyek a kiadó kárára lehetnének”.³⁶ Ez vonatkozik – hacsak nem létezik erre valamilyen külön megállapodás – a már megjelent művek újrakiadására, a megjelent művekre vonatkozó kiadás jogának másoknak való átengedésére, de ugyanúgy az életműkiadásokra vagy a már megjelent művek „valamely gyűjteménybe” való felvételére is.³⁷

A vele folytatott, nagy számban fennmaradt levelezésből a kötetek megjelenésével kapcsolatban nagyon sok körülmény kiderül, többek között az is, hogy a költő pénzhiányban szenvedett, ami a háború előtti és alatti szűkös anyagi lehetőségek okaként is értelmezhető, ezért is próbál minél több kötetet megjelentetni. Közvetlenül a *Mágia* című kötet megjelenése előttől azt írja: „Postafordultával kérem vissza a nyilatkozatot, mert csak erre kapok pénzt. (Nagy pénzzavarban vagyok!)”³⁸ További levélváltásai is főleg pénzügyi gondokról szólnak, valamint Tevan Andor kevésbé precíz, határidőket kevésbé betartó munkásságáról. Kosztolányi olykor az enyhe fenyegetés, kisebb lelki nyomás eszközéhez nyúl, és azt írja, hogy máshova viszi a munkáját: „Fel akartam ajánlani a Tevan könyvtárnak (amely ízléses és első rangú) egy füzetke novellát. [...] (Postafordultával, mert különben máshol kopogok. Igen kell a pénz.)”³⁹ A kettőjük közötti levelezésből az is kiderül, hogy a kiadások sokszor késnek, amit a költő jogosan sérelmez is

Tevannak: „a karácsonyra hirdetett könyvem még most se jelent meg. Ez itten kínos feltűnést keltett, amely nemcsak nekem árt, de önnek is”.⁴⁰ További, Tevannak írott leveleiben Kosztolányi számonkérően ír a kiadónak, hogy az nem válaszol neki a többszöri megkeresés ellenére sem. Minden levélben azt írja az anyagiakról, hogy sürgősen szüksége van pénzre – amit azonnali hatállyal kérelmez is –,⁴¹ de hogy valóban így volt-e, vagy csak így szeretne volna ösztönözni a kiadót, hogy a honoráriumához jusson, kérdéses. Mindezek ellenére a költőnek nagy bizalma alakult ki Tevan irányába, ami a második kötet megjelentetése okán válik fontossá. Az, hogy miért ragaszkodott ennyire hozzá, szintén kérdéses. A költő munkamorálját is ezen levelekből ismerhetjük meg a legjobban: pontos kéréseket fogalmaz meg, egyértelműek az elképzelései, hogy mit szeretne látni, olvasni. Nagyon ügyel a részletekre, maximalista: „Azonkívül, mielőtt megjelenik bármelyik kötetem, nyomás előtt még egyszer látni akarom a teljes korrektúrát együtt, nehogy véletlenül akár a legcsekélyebb hiba is becsússzon a könyvbe.”⁴²

A *Modern Költők* újrakiadásának gondolata először egy 1918-ban Tevan Andornak címzett levélben merült fel: „...a Révai Testvérek által kiadott külföldi antológiám⁴³ igazán nagy könyvsikerén felbuzdulva azzal a gondolattal foglalkozom, hogy összegyűjtöm azóta megjelent műfordításaimat, melyek máris számos kötetet tennének ki [...] Ezt a tervemet közzölöm önnel, s kérdezem, van-e kedve a kötet kiadására vállalkozni? Abból se csinállok természetesen titkot, hogy munkámat, ma, mikor a százasnak s hovatovább az ezresnek sincs semmi értéke,⁴⁴ szeretném jól megfizettetni.”⁴⁵ Egy másik, 1919-es levél is ezt a szándékát erősíti: „A Révai Testvéreknél kiadott *Modern Költők* szintén elfogytak, ami arra a gondolatra serkent, hogy a könyvet újra kiadjam, mégpedig megszerezve [sic!] azokkal a műfordításokkal, melyek azóta készültek. Így a könyv még vonzóbb, vastagabb és érdekesebb lenne. Felteszem tehát Önnek a kérdést, hajlandó-e a *Modern költőket* kiadni, akár bővített formában, akár pedig csak azokat az újabb műfordításokat, amelyek azóta összegyűltek?”⁴⁶

Kosztolányi egy másik, ugyanezen év március elsején keltezett levele azt igazolja, hogy Tevan vevő lett volna erre, hiszen egy válaszlevélben a költő már az anyagi oldalról is írt. A *Modern Költők*ért 6000 koronát kért, amiért korábban (a még bővítetlen első kiadásért) az Élettől, illetve a Révai Testvérektől 2000 koronát kapott.⁴⁷

Valószínűleg a pénzben is megegyeztek volna, hiszen egy 1920. október 15-én kelt levél már azokról a részletekről ad információt,⁴⁸ hogy Kosztolányi kutatja az azóta megjelent verseit a folyóiratokban; eddig 150 vers állt rendelkezésre, de több a ki nem adott kéziratban lévő. Kifejezetten szeretné, ha a kötet karácsonykor jelenne meg ajándékkönyv gyanánt, valamint hogy a könyv értékét növelje, számozott példányban, luxuspapíron kívánja kiadatni, de a fentebb már említett bizományi szerződés miatt a Révai Testvérek kiadó nem engedi őt a kötelemből. Kétségek közt kérdi Tevan Andortól, mit tegyen, mert Révaiék perrel fenyegetik, neki viszont anyagi kára keletkezik, hogy nem adják ki újra, és ő sem adhatja ki máshol. Az antológia újabb kiadásának lehetőségét abban látja, hogy Tevan a második könyvet adja csak ki, azokkal az új fordításokkal, melyek az első 1914-es kötetben még nem szerepelnek, mivel azok kiadására az Élet és annak bizománya, a Révai Testvérek jogosultak csak. Megemlíti továbbá azt is, hogy az első kiadás utánnyomását a Révai Testvérek akkor tudják majd vállalni, ha a világháború okozta nyersanyaghiány már nem akadályozza őket a papír beszerzésében. A válasz sokáig váratott magára, türelmetlenségét a november 23-án és 25-én kelt levelei is mutatják, amelyekben Tevan álláspontja után érdeklődött. Az álta-

lunk vizsgált utolsó levélből az derül ki,⁴⁹ hogy Tevan megoldási javaslattal állt elő: „Ön összeállítja az új Anthológiát, s ebbe beleveszi a jobbkat és népszerűbbeket a régi anthológiából [sic!] ebben az esetben a könyv nem az, amit Ön az Életnek adott el, viszont a publikum szempontjából éppen [sic!] azt a célt fogja szolgálni, mint az eredeti kötet. [...] Ha például ezt és ehhez [sic!] hasonló verseket behelyez a kötetbe, úgy belemegyek abba, hogy új Anthológiát jelentessünk meg. Ez esetben kérem haladéktalanul összeállítani az anyagot s hozzám postán elküldeni, az érte járó honoráriumot a kézirat vétele után küldöm.”⁵⁰ Ennek hatására Kosztolányi felkereste Révaiékat, akik ismét elutasítóan álltak hozzá, perrel és a példányok lefoglalásával fenyegetőztek, amennyiben a költő mással adta ki a kötetet. Kosztolányi ugyanakkor nem csupán azért nem adhatta el a *Modern Költők* második kiadásának jogát Tevannak, mert ezzel sértette volna a Révai Testvérek üzleti érdekeit, hanem mert egyúttal megvalósította volna az 1884-es tv. XVI. törvénycikkének a szerzői jog bitorlásáról (az írói mű többszörözése a jogosult beleegyezése nélkül) szóló 6. §-ának 3. bekezdésében foglalt vétséget egy olyan kiadással, amelyet „a szerző vagy kiadó, a köztük fennálló szerződés vagy a törvény ellenére eszközöl”. Ezenkívül mivel a büntetőjogi következmények az ilyen kiadást létrehozó kiadót ugyanúgy, vagy még jobban terhelték, mint magát a szerzőt, hiszen a jogos tulajdonosnak fizetendő kártérítésen túl az ilyen kiadó akár 1000 Ft-ig terjedő pénzbüntetéssel is sújtható volt, és még a raktáron lévő példányokat, valamint az ehhez felhasznált nyomdai eszközöket is elkobozhatta és megsemmisíthette az illetékes bíróság. Így Tevan Andor számára sem lehetett volna kockázatmentes ez a vállalkozás, jóllehet kettejük korábbi munkakapcsolata során is volt már példa arra, hogy Tevan egy kötet második kiadását megjelentesse (így volt ez a *Négy fal között* című kötet esetében is), és akkor sem volt semmi problémája ezzel (sem jogi, sem egyéb), pedig a kiadói jogok a Pallas Kiadó kezében voltak.⁵¹ Megállapítható azonban, hogy egy mű újbóli megjelentése a fennálló rendelkezések ismeretében akkor is komoly veszélyeket rejtett magában, ha a szerző egyébként minden erre vonatkozó megállapodást gondosan betartott; ráadásul a fentebb említett levelekből azt is tudjuk, hogy Kosztolányi erre nem mindig törekedett, mivel a pénzszerzést mindenek fölé helyezte. Végül azonban mégis arra kényszerült, hogy a törvényi szabályozás betartásával Révaiéknál jelentesse meg a második, 1921-es kiadást.

KOSZTOLÁNYI KAPCSOLATA TOVÁBBI KIADÓKKAL 1914 ÉS 1921 KÖZÖTT

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a *Modern Költők* első és második kiadásával párhuzamosan, illetve a két kiadás között eltelt időben mely kiadókkal állt még kapcsolatban a költő a Tevan és a Révai kiadókon kívül, illetve hogy az említett kiadókkal fennálló kapcsolata – amit fentebb elemeztünk – tükröződik-e a többi kiadóval meglévő viszonyában is. A vizsgálatot azokkal a kiadókkal tudjuk elvégezni, amelyekre vonatkozóan Kosztolányi levelezésében fennmaradt, releváns adatot találtunk. Így leginkább a Kner Nyomdával való kapcsolatát tudjuk összehasonlítani a Tevan és Révai kiadókkal. Nem ismert, hogy a Kner-féle vállalkozással hogyan került kapcsolatba, a Békés vármegyében fekvő Gyomán (ma Gyomaendrőd) található kiadó azonban szívesen vette a kezdeményezést. Tevanhoz hasonlóan Kneréknek is segített mindenféle irodalmi témájú tervükkel kapcsolatban, így a vállalkozás és annak termékeinek népszerűsítésében, kritikáírásban, sőt még a tulajdonosok által írt cikkeket is megpróbálta megjelentetni budapesti

lapokban, továbbá Kner Izidor aforizmagyűjteményének címadásában és szerkezetének kialakításában is tanácsot adott.⁵² Ebből kisebb kellemetlensége is adódott, ugyanis Osvát a Nyugatban nem akarta közzétenni Kner Imre *A magyar könyv jelenéről és jövőjéről* című cikkét.⁵³ 1915 áprilisában olvashatunk először arról, hogy készülöben van a *Tinta* című kötet, majd egy évvel később jelezte a kiadó felé, hogy időszerűnek tartja a megjelenést is, mivel munkáit kelendőnek látja. Hasonló dinamikájú munkakapcsolat rajzolódik ki a levelezésből,⁵⁴ mint azt korábban a Tevan Andorral folytatott közös munkában is láttuk,⁵⁵ határozott „megrendelői” attitűdje mutatkozik meg a precíz, mindenre kiterjedő, már-már akkurátus leírásban a kötet megjelenését illetően. Ám ez a Kner-féle kiadási folyamat gördülékenyebbnek látszik, amit az is igazol, hogy Kosztolányi elfogadta a kötet kiadására vonatkozó szerződést, hiszen abban „minden igen jó és helyes”.⁵⁶ A levelezésükből azt is megállapíthatjuk, hogy Kosztolányi kissé körülményes, a rendre kínosan ügyelő habitusa ellenére kevesebb a konfliktus, mint Tevannal. Érdekes jelenség, hogy egyedülálló ajánlatként kínálja fel *Káin* című kötetének második kiadását mind Kner, mind Tevan számára. Tevannak címzett 782. számú levélben azt írja 1921-ben, hogy: „Mindenesetre közlöm önnel, hogy a Pallas kiadásában megjelent Káin c. novelláskönyvem első kiadása elfogyott, a másikkal magam rendelkezem, és önnel is szívesen tárgyalok a kiadásra vonatkozóan.” Majd ugyanezt megismétli szinte szó szerint ugyanaznap kelt, Kner Imrének szóló levelében: „Itt említtem meg, hogy a Pallas kiadásában megjelent Káin című kötetem elfogyott, a második kiadással magam rendelkezem, és szívesen följajnlom Önnek.”⁵⁷ 1919 után a Knerrel folytatott közös munka megszűnt, mivel Gyoma román megszállás alá került.⁵⁸ Talán ennek is köszönhető, hogy végül egy harmadik kiadóval, a Légrády Testvérekkel jelentette meg a *Káin* második kiadását. Ezzel a kiadóval a Pesti Hírlap által került kapcsolatba, mivel ők voltak a lap kiadói, Kosztolányi írásai pedig ennek irodalmi rovatában is megjelentek. Érdekesség, hogy a *Modern Költők* kötetben szereplő versek közül majd csak 1926-tól kezdődően a Pesti Hírlap évenként megjelenő *Nagy Naptárában* és *Kincsesházában* kerültek kiadásra versfordítások. A Légrády testvérek és a költő kapcsolata a 20. század eleji magyar sajtó- és könyvkiadás kontextusában értelmezhető. Kosztolányi Dezső írásai, különösen tárcái, esszéi és kisebb irodalmi alkotásai megjelentek a Pesti Hírlap hasábjain. A lap széles olvasóközönsége fontos fórumot jelentett számára, hogy gondolatait és műveit eljuttassa az irodalom iránt érdeklődő polgári réteghez. A Légrády testvérek által fenntartott irodalmi közeg – különösen a Pesti Hírlap irodalmi rovata – támogatta Kosztolányi és más kortárs írók munkásságát. A lap lehetőséget adott arra, hogy Kosztolányi publicisztikai tevékenységét kibontakoztassa, ami jelentős szerepet játszott hírnevének építésében. A Légrády testvérek által biztosított publikációs lehetőségek Kosztolányi számára nemcsak anyagi, hanem erkölcsi támogatást is jelentettek. Az, hogy a Pesti Hírlaphoz kötődött, megerősítette pozícióját a magyar irodalmi életben. Noha a kapcsolat alapvetően gyümölcsöző volt, nem zárható ki, hogy a Légrády testvérek által irányított lap politikai vagy szerkesztési irányvonala időnként feszültséget okozott Kosztolányi és a kiadó között. Ez azonban nem volt szokatlan a korszak magyar sajtójában. A Pesti Hírlap hasábjain lehetőséget kapott még revíziós gondolatainak kifejezésére is, ami sarkalatos pont volt Kosztolányi életében, hiszen személyes érintettsége is volt a trianoni diktátum kapcsán. Nemcsak érző magyarként, hanem a családi kapcsolatait a határok megváltoztatásával részben elvesztő emberként fejezi ki fájdalmát például a Pallasnál 1921-ben megjelenő *Vérző Magyarországnak*, amit az első magyar irredenta könyvnek ne-

vezett a költő. Emellett további kötetei is jelentek meg a Pallasnál, így a már korábban említett *Káin* is (1918), valamint *A rossz orvos* című, 1921-es keltezésű kisregény. Tevan Andornak címzett 1921. szeptember 17-én kelt levelében arról tájékoztatja kiadó barátját, hogy „a Pallas-szal minden összekötötést megszakítottam”.⁵⁹ Ennek okairól csak feltételezések vannak, mivel nem tudunk olyan dokumentumról, amelyben ezt részletezné a költő. Meglátásunk szerint több ok is vezethetett a szakításhoz. Ezek közül elsősorban arra gondolunk, hogy a 20. század eleji magyar könyvkiadásban gyakran előfordultak viták szerzők és kiadók között a honoráriumok, a szerzői jogok és a kiadási feltételek körül. Nem kizárt, hogy Kosztolányi és a Pallas között is adódott ilyen jellegű konfliktus, ami hozzájárulhatott a kapcsolat megszakadásához. Másik feltevésünk, hogy a Pallas Könyvkiadó az 1920-as években fokozatosan elvesztette jelentőségét a magyar könyvkiadói piacon. Az újabb, dinamikusabb kiadók, mint például az Athenaeum, a Singer és Wolfner, vagy éppen a Nyugat kiadói tevékenysége egyre inkább háttérbe szorította a Pallast. Ez a kiadó hanyatlásával együtt természetes módon vezethetett ahhoz, hogy Kosztolányi is eltávolodott tőlük. A további kiadói közül az Athenaeum és a Genius Kiadó azok közé tartoztak, akikkel gyümölcsöző volt a költő kapcsolata. Több híres írását is ezek a kiadók jelentették meg, így például 1921-ben *A véres költőt*, 1924-ben *A bús férfi panasza* című kötetet, továbbá 1926-ban az *Édes Annát* a Genius, míg az Athenaeum 1924-ben a *Pacsirtát*.

Írásunkban arra tettünk kísérletet, hogy bemutassuk Kosztolányi kapcsolatának sajátosságait a kiadóival, és hogy ezek a „kapcsolatok” milyen stratégiákkal reagáltak a különféle válsághelyzetekre. Záró gondolatként azt a megállapítást tehetjük, hogy Kosztolányi kiadói közvetlen versenytársaivá váltak egymásnak, amellyel nemcsak nehezítették az értékesítést, de a meglévő munkáik egy részét is elorozták.⁶⁰ Ráadásul a világpiacon is egy kisebb gazdasági visszaesés vette ekkor kezdetét, amely sok szektorra nyomta rá bélyegét (például a nemzetközi áruszállításra), ezáltal a hazai nyomdaipar is veszélybe került. A háború utáni időszak újfent nehézségeket hozott az egyes vállalatok életében. Egyrészt az ország gazdaságilag is nehéz helyzetbe került, másrészt a lakosság is folyamatos megélhetési gondokkal küzdött, miközben az alapanyagellátás is ingadozott.⁶¹ Mindezeket egybevetve megállapítható, hogy Kosztolányi sok vasat tartott egyszerre a tűzben, ami egyébként a kortársaira is jellemző volt, azonban a forrásokból jól kirajzolódik, mennyire tudatosan alakította ki határozott elképzeléseit a kiadásokat illetően. Akár a konfliktusokat is felvállalva kereste kötetei kiadásaihoz a legoptimálisabb megoldást.

JEGYZETEK

¹ *Egyetemes jogtörténet*, I., szerk. GÖNCZI Katalin, HORVÁTH P., RÉVÉSZ T., STIPTA I., ZLINSZKY J., Budapest, 2009, 13.

² ALFÖLDY Dezső, *A magyar szerzői jog*, Grill, Budapest, 1936.

³ APÁTHY István, *A szerzői jogról szóló törvény. Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*, 8., MTA, Budapest, 1887, 1–32.

⁴ BALÁS P. Elemér, *Szerzői jog* = SZLADITS Károly, *Magyar Magánjog*, I., Grill, Budapest, 1941, 664–694.

⁵ KENEDI Géza, *A magyar szerzői jog*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1908.

⁶ MOLNÁR Antal, *Az irodalmi szerzőjog*, Magyar Igazságügy, 1874/I. kötet, ZILAHY Sámuel, Budapest, 222–227.

⁷ NIZSALOVSZKY Endre, *Fogalomkutató és érdekkutató jogtudomány, a szabadjogi iskola és a tiszta jogtan – Tanulmányok a jogról*, Akadémiai, Budapest, 1984, 11–39.

⁸ *Uo.*, 15.

- ⁹ MEZEI Péter, *A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.)*, Jogelméleti Szemle, 2004/3, 19.
- ¹⁰ *Szerzői jog mindenkinek*, szerk. LEGEZA Dénes, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, 2017, 33.
- ¹¹ KENEDI, *i. m.*, 9.
- ¹² MOLNÁR, *i. m.*, 223–224.
- ¹³ MEZEI, *i. m.*, 20.
- ¹⁴ *Szerzői jog mindenkinek, i. m.*, 33.
- ¹⁵ *Uo.*, 33.
- ¹⁶ KENEDI, *i. m.*, 7.
- ¹⁷ *Szerzői jog mindenkinek, i. m.*, 35.
- ¹⁸ KENEDI, *i. m.*, 15.
- ¹⁹ 801. számú levél = *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Osiris, 1996, 469.
- ²⁰ A kor neves jogásza, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Kovács Gyula az 1879-ben megjelent *Az írói és művészi tulajdonjog* című írásában úgy vélekedett, hogy mivel a szerzői jog nem vagyoni jog, abban a személyi motívumok dominálnak, ezért nem is tulajdonjog, de a kötelmi jogból is kizárta, mivel arra a relatív szerkezetű jogviszonyok a jellemzők, a szerzők joga műveik védelmére viszont abszolút szerkezetű, vagyis mindenkivel szemben fennáll. A kiadói jogügylet pedig nem egy tipikus kötelelem, jóllehet itt is van egyfajta *traditio*, de a legfontosabbat, a személyhez fűződő jogokat nem szerezhetheti meg a kiadó.
- ²¹ MEZEI, *i. m.*, 36.
- ²² 753. számú levél = *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 446.
- ²³ <https://lexikon.katolikus.hu/E/%C3%89let%20Irodalmi%20%C3%A9s%20Nyomdai%20R%C3%A9szv%C3%A9nyt%C3%A1rsas%C3%A1g.html> – utolsó megtekintés: 2024. 10. 13.
- ²⁴ Lásd SZÉNÁSI Zoltán, *Veszteség, nagyság, egység: a textuális tér elfoglalása a Vértő Magyarországnak című antológiában*, *Literatura*, 2019/4, 382–391.; KOZEK Bianka, *Élet, művészet és irodalom Trianon árnyékában – Kosztolányi Dezső és a trianoni békeszerződés = Trianon Doktorandusz Konferenciasorozat. Tanulmánykötet*, szerk. MOLNÁR Dániel, MOLNÁR Dóra, Budapest, 2023, 88–94.; CSÍKY Balázs, *Trianon kérdésköre Kosztolányi Dezső életművében*, *Sic Itur Ad Astra*, 2003/2–3, 271–292.
- ²⁵ A visszaemlékezést, habár fontos irodalmi lenyomat, érdemes kritikával kezelni, mivel Kosztolányiné ezeket az emlékeit évekkal később jegyezte le.
- ²⁶ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Aspy, Budapest, 2004, 214.
- ²⁷ *Uo.*, 216.
- ²⁸ *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 282., 432.
- ²⁹ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *i. m.*, 215.
- ³⁰ *Uo.*, 236.
- ³¹ *Uo.*, 226.
- ³² *Uo.*
- ³³ *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 263.
- ³⁴ ARANY Zsuzsanna, *Kosztolányi Dezső élete*, Osiris, Budapest, 2017, 169.
- ³⁵ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *i. m.*, 224.
- ³⁶ *Magyar törvénytár. 1875–1876. évi törvénycikkek*, szerk. dr. MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat, Budapest, 1896, 201.
- ³⁷ ZÁKÁNY TÓTH Péter, „Minden perc, minden papír pénz.” *A jogi és gazdasági diskurzus összjátéka Kosztolányi Dezső első kötetének alakulásában*, *Studia Litteraria*, 2018/1–2, 167.
- ³⁸ 316. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 228.
- ³⁹ 334. számú levél. *Uo.*, 237–238.
- ⁴⁰ 382. számú levél. *Uo.*, 261.
- ⁴¹ Lásd *uo.*, 401., 403., 404., 405., 409. számú levelek.
- ⁴² 373. számú levél. *Uo.*, 256., 373., lásd továbbá a 323., 373., 369., 365., 747., 748. számú leveleket.
- ⁴³ Feltehetően 1916-ban megjelent egy utánnyomás a Révai Testvéreknél, amelyben már feltűntetésre került a kiadás bizományi jellege is. Ezt a kiadást Arany Zsuzsanna *Kosztolányi Dezső élete* című monográfiájában említi. ARANY, *i. m.*, 535.)
- ⁴⁴ Trianon előtt tíz év alatt közel századára csökkent a korona értéke. 1910-ben mai értéken számítva 1 korona 2443 forintot ért, a világháború végére 588-at, a tanácsköztársaság alatt 131 forintot, Trianon után már csak 21,8-at. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> – utoljára megtekintve 2024. 10. 13.
- ⁴⁵ 691. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*, 413–414.
- ⁴⁶ 716. számú levél *Uo.*, 428.
- ⁴⁷ 719. számú levél *Uo.*, 429–430.
- ⁴⁸ 750. számú levél *Uo.*, 444.
- ⁴⁹ 759. számú levél *Uo.*, 449., 759.
- ⁵⁰ *Tevan Andor – Kosztolányi Dezsőnek* [Békéscsaba, 19]20. november 30., MtaK Ms 10.420/180.; 1r., lásd TAL, 180.
- ⁵¹ ZÁKÁNY TÓTH, *i. m.*, 168.
- ⁵² 433., 570. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek-Naplók, i. m.*

⁵³ ARANY, *i. m.*, 174. Lásd továbbá a 628. és 629. számú leveleket. 570. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek–Naplók, i. m.*

⁵⁴ 570. számú levél. *Uo.*, 354.

⁵⁵ Lásd a 373., 369., 365., 747., 748. számú leveleket, *uo.*

⁵⁶ 570. számú levél. *Uo.*, 354.

⁵⁷ 783. számú levél. *Uo.*, 461.

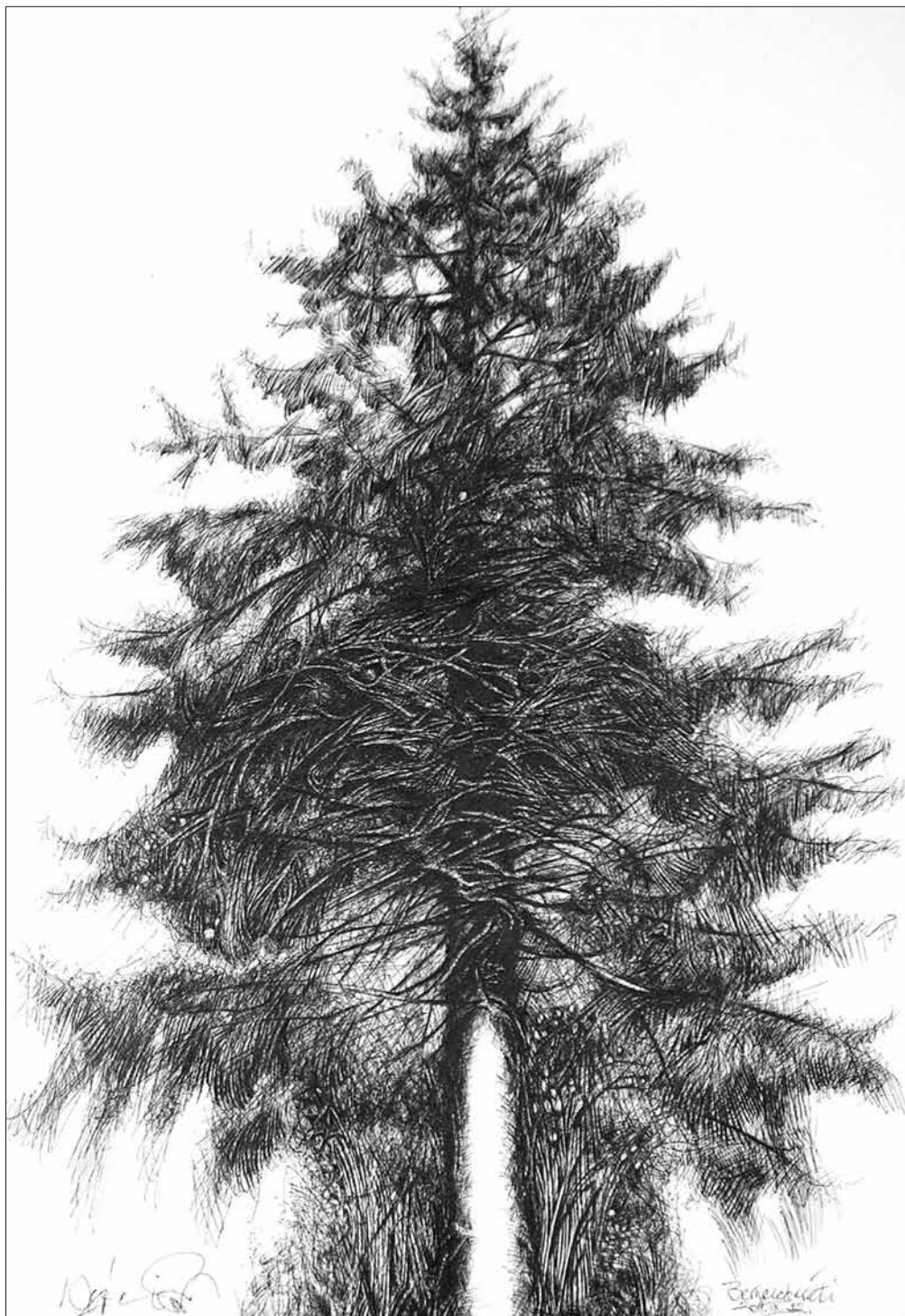
⁵⁸ ARANY, *i. m.*, 174.

⁵⁹ 782. számú levél. *Kosztolányi Dezső Levelek–Naplók, i. m.*, 460.

⁶⁰ <https://tozsdemuzeum.hu/kibocsato/pallas-irodalmi-es-nyomdai-reszvenytarsasag/> – utoljára megtekintve 2025. 01. 02.

⁶¹ *Uo.*

KOPÓCS TIBOR, A fenyő – Bernecebaráti alkotótelep, 2011, golyóstoll, papír, 60x42 cm

STURM LÁSZLÓ

Elvek és szavak próbája

Beszélgetés Nyilasy Balázssal új könyve alkalmából

▼ Természetesen legújabb, most megjelent (a publikációs sorban tizenharmadik) könyveddel kapcsolatban kérdezek. Mit tudnál mondani az *Elvek és szavak próbája* tanulmányainak megszületéséről, egymáshoz tartozásáról, a gyűjtemény összerendezéséről, műfajáról?

✓ Könyvem nem monográfia, de talán nem is egyszerű, vegyes tanulmánygyűjtemény. Amint a kötetben is nemegyszer jelzem, az egyes írások egymásra utalnak, a problémahorizontokat mind több oldalról, mind teljesebben igyekeznek kirajzolni. A kapcsolódás már csak azért is természetes, mert elemzéseimben – meg kell vallanom, némileg monomániásan – az engem már hosszú évek óta foglalkoztató problémagubanc szálait bontogatom. Az *Elvek és szavak próbája* mintegy harmada az elméleti gondolkozás lehetőségeit firtatja, a modern irodalmi teóriát veszi górcső alá, és a hetvenes–nyolcvanas évektől kezdődő nagy hazai teoretikus térnyerés hogyanjára-mikéntjére (értelmére és értelmetlenségeire) kérdez rá. A látélet sokféle negatívumot fed fel, és a második ciklusban helyet foglaló tanulmányok együttese a korábban kritika alá vont elvek gyakorlati korrekciójaként, kiigazításaként is felfogható. Petőfi, Jókai, Madách, Gárdonyi, Petri György műveit boncolgatva, a Nyugat folyóiratról és a nemzeti klasszicizmusról, a magyar költészet „társadalmi lelkéről” és a nyugat-európai irodalom társadalmi hivatástudatáról töprenkedve azt kívántam szemléltetni, hogy valóságos megértésre törekedve jobb, ha az ezredfordulóra hegemon helyzetbe került elméletiségkínálatot megkérdőjelezzük, preferenciáit, kanonikus fogalmait, presztízs-adományozási rendjét félretesszük, s a megértést más emberi és irodalmi meggyőződésformák segítségével kíséreljük meg.

▼ „Nagy dolgokat mondsz, szédülök belé” – mondhatnám Ádámmal és Madách Imrével. Ironikus megjegyzésemem ne lepődj meg. Könyved megjelenése jó alkalmat ad arra, hogy ezt a te – standard mintáktól kétségkívül eltérő – gondolkozásmódot néhány fontos ponton „bevizsgáljuk”. E bevizsgáláshoz azonban az ördög ügyvédjére van szükségünk. Problémalátásodat bemutathatod és igazolhatod, ha tudod, én viszont rendszeresen ellenkezni fogok, megállapításaidat gyengíteni igyekszem, kételykérdéseket teszek fel, és a tiédde ellentétes meggyőzésekre utalok.

Kezdjük is meg! Gondolkozásmódot szuverén kritikai jellegét már eddigi szavaiddal is hangsúlyoztad. De vajon nem esel túlzásokba? Kiterjedt bíráló ethozod nem túlságosan egyoldalú? A „hegemon helyzetbe került” elméletiség és az újszerű „kanonizált fogalmak” valóban rászolgálnak a fenti sarkos elutasításra? Hiszen a nagy hazai teoretikus térnyerés – te is tudod – a kommunista szemléletből való kibontakozást és a modern elmélet tanulságainak hasznosítását jelentette. Talán bizony a nyugati gondolkozás sok-sok vívmányát a magyar irodalomértésbe beemelve nem az elviselhetetlenül szűk láthatárt nyitottuk ki? Vagy tán az avított irodalomértést nehezményező, másféle megértési módszertant ajánló nagy 20. századi kísérletekkel is bajod volna? Sklovszkijék formalizmusát, a jaussi recepcióesztétikát, a francia, amerikai dekonstrukciót, az

ismeretelméleti, hermeneutikai szempontokat megnyitó műszemléletet, a feminista kritikát és társaikat te nem tartanád tartalmasnak, termékenynek? A narratológia sokrétű, látóhatár-tágító vívmányát, az elvárás horizontok vizsgálatát, a stabil jelentéstulajdonítások problematikusságaira figyelmeztető felszabadító gondolatokat alkalmatlannak ítélnéd? A „nagy elméleti bumm” kopernikuszi fordulót megtagadva a múltat ajánlanád, visszalépnél a művek irodalmi lelkét oly gyakran elsikkasztó biográfiai, történelmi, környezetrajzi meseáradat felé?

✓ Kedves ördög ügyvédje! Jó hogy vagy, de sokat kérdeztél egy lélegzetre; a válszadást csak részenként, lépésről lépésre haladva kísérlelhetem meg. Először is: a „kopernikuszi fordulót” elindító paradigmaváltás indokoltságához sem korábban, sem mostani könyvemben nem fűztem semmiféle kételyt. Sőt, az *Elvek és szavak próbája* ökokritikának szentelt írásában – emlékezhetsz rá – a modern irodalomelmélet legfontosabb stációit számba véve újító pozitívumok sorára hívtam fel a figyelmet. A változássort elindító pétervári iskola teljesítményéről különösen elismerően nyilatkoztam. Az orosz formalisták karakteres, újító attitűdjét: anyagszerűséget vizsgáló, *irodalmiságra koncentráló* eltökéltségét jómagam is teljességgel indokoltan tartom. Az „irodalmi” vizsgálódások zöme több száz éven keresztül valóban sok minden volt, csak irodalmi nem. A bölcseleők, esztéták, kritikusok sokasága műelemzés, szövegvizsgálat helyett többnyire morálról, erkölcsi haszonról, életútról, történeti, művelődési körülményekről beszélt, és a filozófiai esztétika a fennkölt általánosítások szférájában mozgott. A speciális irodalmiság keresése a 20. század elején már nagyon időszerű volt, és sok tekintetben időszerű ma is. Az sem vitás, hogy a fiatal orosz tudósok brosúráit, tanulmányait böngészve ötletgazdag, kivételesen találékony, színes kínálattal találkozunk. Az elbeszélés-poétika, a műfajtörténet, a verstan újragondolásához Sklovszkijék sok-sok perspektívaadó megközelítést szolgáltatottak, és számos szellemes új fogalmat teremtettek. Az osztranyenyije terminusa köré érdekes irodalomantropológia épült, a verselméleti, verstani vizsgálatok az eltökélt anyagszerűség jegyében helyeződtek új alapokra, a fabula, szűzsé, prijom segítségével az *epikai szervezettség* vált nyilvánvalóvá. (Az osztranyenyije lefordíthatatlan szóalkotás. Annak a szemléltetésére hivatott, hogy a művészet lényege a mindennapias érzékelés „eltorzításában”, megváltoztatásában keresendő.)

Az orosz formalisták kritikai eltökéltségének és innovatív sokoldalúságának köszönhetően, ismétlem, sok fontos tapasztalattal gazdagodtunk. De – és ez a *de* a mi disputánk szempontjából nélkülözhetetlen – az elméleti gondolkodásra leselkedő veszélyforrásokat ők sem kerülhették el. Az újító tudósok az intern látásmódhoz ragaszkodva rendre olyan premisszarendszeret, következtetéssorozatokat produkáltak, olyan fogalmi látomásokat teremtettek, amelyek a belső konstitúció *egyedülvalóságát, kizárólagosságát* hangsúlyozták. Az igazság másik felének megjelenítésére, az irodalmi művek *kívülről származó és kifele irányuló* kapcsolati szálainak elismerésére elméletük szükségképpen alkalmatlan volt, s így igen gyakran születtek féligazságok, dogmatikus túlzások, a józan ész tapasztalatait tagadó értelmezések. Az irodalom zászlaja Viktor Boriszovics Sklovszkij szerint egyáltalán nem tükrözi a fellegvár fölött lobogó zászló színeit, a műelemek olyanok, mint a sakkbábuk, a speciális szabályokkal rendelkező játékba lépve minden külső vonatkozást elvesztenek. Jurij Tinyanov nagyszabású értelmezői látomásában a műfajtörténeti változások egyetlen és kizárólagos oka a belső viszonylatokban keresendő; a műfajok és a műfaji elemek idővel törvényszerűen automatizálódnak, és a dezautomatizáció jegyében más „prijomok” (műteremtő fogások), műfajok lépnek a helyükbe. A varázsmesét vizsgáló Vlagyimir Propp a cselekmé-

nyen belüli jelentés szempontjából különít el harmincegy funkciót és hét szerepkört, a funkciókat és szekvenciasorokat olyan formális, skolasztikus keretben tartva, amely a megalkotott strukturalista rendszert az individuális irodalmi művek elemzésére teljességgel alkalmatlanná teszi.

➤ **Az orosz formalizmussal példálózva, s a dicséretet kritikával jócskán vegyítve csak nem azt akarod mondani, hogy az irodalom elméletei az egyoldalúság, egyszempontúság veszélyzónáit törvénytörően nem tudják kikerülni?**

➤ Be kell vallanom, könyvem tanulmányaiban valóban ilyesféle helyzetértékelést vallok. A teoretikus észt ab ovo nem utasítanám el, de az elméletek eredendő korlátaira (korlátoltságaira) figyelmeztető feyerabendí, Roger Scruton-i helyzetértékelésekben sok igazságot látok, s Knapp és Michaels 1982-ben – a Critical Inquiry hasábjain – megjelent, élesen elméletellenes dolgozatának egyes téziseit sem látom alaptalannak. A dolgok sokrétűsége és a teória egyszerűsítő, szimplifikáló készsége között valóban feszültség van, és az elmélet mindig szegényíti; a szisztematizáció alacsony fokát nehezen viseli, a rendszeren kívüli gondolatokat leértékeli, detronizálja, nem engedi szóhoz jutni. Az egyszempontúság bizonyos helyzetekben talán nem mellőzhető, de az embertudományokhoz kapcsolódó megértési kísérletek módszertanát mégiscsak a következetes, körültekintő többféleség jegyében kellene megalkotnunk. Az irodalmi művekhez egyébként is jobb, ha nem a szubsztancializáló rögzítés magabiztos válaszaival, hanem intelligens kérdésekkel közelítünk, ahogyan ezt az elméleti gondolkozás új útjait kereső Poszler György 1983-as és 1988-as kitűnő könyveiben is ajánlja.

➤ **Ha jól sejtem, gondolatmeneted alapján az elmélettel kapcsolatos fenntartásokat az orosz formalizmust követő elméleti iskolákra is érdemes kiterjesztenünk. Netán ezek az irodalomértési trendek még több kritikára szolgáltak rá?**

➤ Rászolgáltak, bizony, hogy rászolgáltak. Az orosz formalizmust egyoldalúságai ellenére az irodalomelméleti iskolák legkreatívabb „őstípusaként” tartom számon, de a megújítási projekt különböző kínálatai a folytatásban túl sok zsákutcás elgondolást preferáltak. A francia strukturalizmus, az amerikai posztstrukturalizmus és társaik a teoretizmus anomáliáit radikálisan fölerősítve rossz irányokba fordultak, és hangzatos, de átgondolatlan szélsőségeket láttattak kanonikus igazságként. Sklovszkijék még ideológia- és metafizikamentes „pozitív” álláspontot képviseltek, az irodalmat irodalmi eszközökkel próbálták megérteni, utódaik azonban a társtudományok imperialista befolyásától reméltek hatékonyságot. A strukturalisták az irodalomértést a misztifikált szemiológiában és a nyelvészetben oldották fel, és (nevetségesen chiasztikus tudattal) innen vártak mindent megoldó megértési metódusokat. A filozófia (és a hermeneutikai perspektíva) elsőbbségi jogait a posztstrukturalisták evidenciaként kezelték; Paul de Man retorikai megközelítéseiben természetesnek tartotta, hogy a metaforát és a metonímiát az ismeretelméleti spekuláció felől kell megközelíteni. Az irodalmi vizsgálódások a világnézeti semlegességet feladva a nagy 20. századi Zeitgeisthez igazodtak, a korlátozatlan székszeis alapelvét jelenítették meg, ezt metaforizálták, írták körül sokféle (többnyire ötletszerű, zavaros) fogalommal. A kezdetben hasznos újdonságokat is tartalmazó művizsgálati módszertanok a végletes pesszimizmus követelményeinek engedve rendre zsákutcás szélsőségekbe jutottak. Stanley Fish a recepcióesztétikai felismeréseket a jelentéstulajdonítás teljes relativizmusába vezette át, Julia Kristeva a „nyelvi megelőzöttség” felismerését az emberi és társadalmi létezés zárjait megnyitó kulcsként gondolta el, Roland Barthes és Michel Foucault inkorrekt, történelmietlen okfejtésekben prezentálták „a szerző halálát”, s felismeréseiket mindahányan jelentős előrelépésként, értel-

mezési vívmányként, pozitív eredményként mutatták be. Tzvetan Todorov aligha véletlenül jellemezte a századvégi amerikai kulturális kondíciót és irodalomértést a dehumanizáció jegyében, Hayden White nem légből kapottan alkalmazta az „absurdist criticism” címkét Derridára és társaira, s René Wellek sem ok nélkül vélte úgy, hogy Barthes, Foucault, de Man és társaik átgondolatlan radikalizmusukkal tönkretenni készülnek mindazt a vívmányrendszert, amit a megértésre törekvő új elmélet a 20. században létrehozott. (Wellekéik kritikai véleményükkel egyébként egyáltalán nincsenek egyedül. M. H. Abrams, John Searle, Geoffrey Galt Harpham és társaik monografikus művekben és vaskos tanulmánygyűjteményekben sokoldalúan mutattak rá a posztstrukturalista radikalizmus meg nem gondolt gondolataira. Csak sajnálhatjuk, hogy hazai elméletészeink ezekről az állásfoglalásokról különös módon egyáltalán nem adtak hírt.)

► **Újfént nagyokat mondasz, és világhírű mestereket próbálsz lejártni. De biztos, hogy nem valamiféle megrekedt, múlt felé forduló konzervativizmus jegyében gondolkozol? René Welleket a hatvanas években talán még lehetett a földkerekség legelső irodalmárának nevezni, de a francia strukturalizmusból és posztstrukturalizmusból kiépülő amerikai irodalomtudomány a hetvenes években az ő jámbor megismerési elveit már a múltba utalta, naivnak és anakronisztikusnak minősítette.**

✓ Igazad van, a divatáradat sodrása nagyon erős volt. De ezt a divatérdeket soha semmiféle korrekt érvelés nem támasztotta alá. Wellek – ki merem mondani – az ezredfordulón guruként tisztelt francia, amerikai véleményvezéreknél sokkal műveltebb és átgondoltabb irodalmár. Gondolatai ma is időszerűek, inspirálók. Hatalmas, nyolckötetes kritikátörténete hitelesen mutatja meg, hogy az esztétikai, irodalomelméleti gondolatok sosem teljesen újak, és arra is megtanít: nem árt, ha a méltató ámulattal övezett nagy, kanonizált gondolkodókhoz is méltányos, de határozott kritikai analízissel közelítünk. Az *A History of Modern Criticism* nyolc kötete – ma sem kétséges – a 20. századi irodalomtudomány egyik legjelentősebb teljesítménye, és csak sajnálhatjuk, hogy mindmáig nem fordították le a mi nyelvünkre.

Hazai irodalomértésünk egyébként az 1949-ben megjelent, világhírű irodalomelmélet sok-sok tanulságát sem építette be a maga formálódó rendszerébe. Pedig ez az összefoglalás úgy tudott elméleti szintézist teremteni, hogy közben a teória veszélyzónáit mindegyre kikerülte. A Warrennel közösen írt könyvön vörös fonálként húzódik végig a *szubsztanciális rögzítések kiküszöbölésére, az egyszempontú szembeállítások meghaladására és a fogalmak ellenőrzésére, kritikájára* irányuló akarat. A cseh–amerikai tudós a konceptualizációt folyamatosan átvizsgálja, ellenőrzi. A tekintélyes, kanonizált kategóriák elvi értelmét és gyakorlati használhatóságát egyaránt számba veszi, és az alkalmazási nehézségeket rendre megvilágítja. A misztifikáció követése helyett fenntartásokat jelez, óvatosságra int. A konceptualizációkat vizsgáló analitikus ész a teoretikus tudat által kedvelt *egyérdekű kontroverziákat* is rendre korrigálja, relativizálja, kibővíti. A szubsztanciális szembeállítások problematikusságát világosan látja, és a relatív átmeneteket (az analitikus filozófiával és Ludwig Wittgensteinnel egybehangzóan) rendszeresen számításba veszi. Az ítéleti lehetőségek többszempontúsága evidencia nála; az egyérvű magyarázatok helyett több nézőpontot sorakoztat egymás mellé, és a lehetséges konklúziókat a szubsztanciális érvény helyett relatív, időhöz kötött, történeti kontextusokba állítja.

A Wellek–Warren-féle irodalomelméleti kézikönyv kivételes példa arra, hogy a teoretikus egyoldalúság meghaladható. Olyan rendszerrel, összefoglalással

van dolgunk, amelyben az elméleti ész, csodák csodája, nem válik szűkös, egyoldalú *teoretizmussá*. A par excellence elmélettel, a filozófiai esztétikák és a poszt-strukturalizmus egyoldalúan dedukciós elvével szemben Wellek általánosítás és tapasztalati ellenőrzés, elvonatkoztatás és konkretizálás összefonódását vallja és valósítja meg. A *Theory of Literature* szerzője szerint az összetartozás az irodalmi diszciplínákat illetően is vitathatatlan. Az irodalomelmélet, a kritika és az irodalomtörténet-írás elkülönítése bizonyos mértékig jogosult, de az így kijelölt módszereket nem lehet elszigetelten alkalmazni, mert teljességgel feltételezik egymást. Wellek a nyelvészeti, filozófiai, szemiotikai imperializmust is elutasítja. A formalizmus és az Új Kritika alapeszméit követve vallja, hogy a megértésre irányuló „literary scholarship” nem épülhet a természet- és társadalomtudományok módszerére, az *irodalmi kutatás módszertanát a literatúra sajátlagos természetének megfelelően kell kialakítanunk*.

➤ **Nem fogytál még ki a szuszából e hosszadalmas – és a te hiperkritikus ethoszodhoz nem is igen illő – Wellek-apológia során?**

✔ Nem bizony; sőt, még egy utolsó adalékkal is élnék. Felhívnam a figyelmet egy olyan figyelemre méltó sommázatra, amelyben a szerző a romboló divatokat elhárítva, az egyoldalú szélsőségeket elutasítva közvetlenül megfogalmazza a maga irodalomértési krédóját.

Az esztétikai megtapasztalás különbözik más tapasztalásoktól, fikcionalitása folytán más, mint az élet egyéb dolgai. Az irodalmi mű kétségkívül nyelvi konstrukció, de ez a nyelvi konstrukció utal a külső világra; nem írható le csupán lingvisztikai eszközökkel, jelentése az emberre, a természetre és a társadalomra referál. A teljes értelmezési relativizmus végül áthághatatlan akadályba ütközik, az irodalom kutatója a műalkotás képében objektív külső ténnyel szembesül. Ez a tény (bármilyen is az ontológiai státusa) megértést, interpretációt igényel, és teljes, korlátlan interpretációs szabadság nem létezik. Az analízis, az értelmezés és az értékelés szétszakíthatatlan, egymáshoz kapcsolódó műveletek. Az értékelés a megértésből természetszerűleg nő ki; a kritikus megtanulja, hogy különbséget tegyen művészet és nem művészet között, s bátorságot kell, hogy merítsen az eldöntő, határozott premisszákhöz, amiként a kulturális, szellemi, tudományos világ más képviselői, a jogászok, természettudósok, orvosok is folytonosan világos, határozott különbségtételekkel élnek.

A *Prospect and Retrospect* című írásban olvasható példaértékű sommázat, azt hiszem, értelmes kiindulópontokat jelöl ki. Wellek arányos, működőképes premisszáit megszívlevélve és továbbfejlesztve a kommunizmus zsákutcás esztétikai ideológiájából kibontakozni akaró magyar irodalomértés sokféle tetszetős, de alkalmatlan elvrendszert tudott volna elkerülni, sokféle zavaros bonyolultságot tudott volna leleplezni, és számtalan anomáliával szemben nyerhetett volna immunitást.

➤ **Azt látom, hogy Wellek dicséretéről nem tudsz lemondani. De vajon méltányos-e felrónunk, hogy a kommunista optimizmuskényszerbe és bombasztikus tükrözéselvbe belecsömörlött magyar irodalomértés nem ezt az „arányos” és „működőképes” krédót követte? Nem érthető-e valójában, hogy a kételyfilozófiákhoz vonzódott, s az ismeretelméleti és ontológiai bizonytalanságot preferálva Gadamer, Barthes, Derrida, de Man eszméit tartotta irányadónak?**

✔ Ami érthető, az nem föltétlenül *helyénvaló*. Az általad jelzett próbálkozásos – a mából ez már tisztán látszik – a sokféle megtévesztő látszat ellenére sem eredményezett működő és megértőképes szemléletet. Igaz, az ezredfordulóra teljességgel teret nyert gondolkozásmód hatékonyságához és presztízsteremtő

leleményéhez nem férhet kétség. Az átalakításban érdekelt véleményvezérek és közösségeik az irodalmi közelítés hiányát a filozófia és az ismeretelmélet tekintélyével leplezték, és a teoretikus beszédmód legitimációjához lenyűgöző homlokzatot teremtettek. De a homlokzat mögött üresség tátongott, és megoldatlanság lapult. Az elméleti igény örökös hangoztatása, az absztrakciók halmozása, a fogalmiság körültekintés, ellenőrzés nélküli csúcsra járatása, a nyelvi megelőzöttség és a disszemináció vezérfogalomként tétele a paradigmaváltó érdekeket igen jól szolgálta, és a tudományosság látszatát is sikeresen teremtette meg. Ez a beszédmód mindazonáltal egy cseppet sem volt tudományos, sőt, (amint könyvem tanulmányaiban is számos illusztratív példával szemléltetem) a korrekt érveléstechnika ösvényeiről is alaposan letért.

És doktriner elköteleződéseivel a mi irodalmunkat sem tudta megérteni. A posztmodernista, posztstrukturális gondolkodás jegyében fogant spekulációk a mindig is nyitott, többirányú magyar literatúrán a disszemináció, a heterogenitás nevében tettek erőszakot. Petőfi tájversei a végletesen szubjektív, voluntarista romantika kifejezői lettek, A Szondi két apródja a bizonytalanság versévé vált, Berend Iván héroszból krízisátélő, én és nem én között támoogó figurává lépett elő. Az *én falum* tanítója a Gárdonyi-kutató szerint a szövegen és nyelven kívül nem létezik, saját jelentéseit csak nyelvi jelentésként tudja megfogalmazni, a nagy tekintélyű véleményvezér a 20. századi magyar költészet centrumaként az „antropológiai válságot” érzékelő Szabó Lőrincet jelölte ki, s a legfeljebb ízlésítéletként felfogható döntéshez az értelmezői közösség másik fontos képviselője megteremtette a „dialogikus versmodell” áltudományos, zavaros fogalommagyarázattal ellátott terminusát.

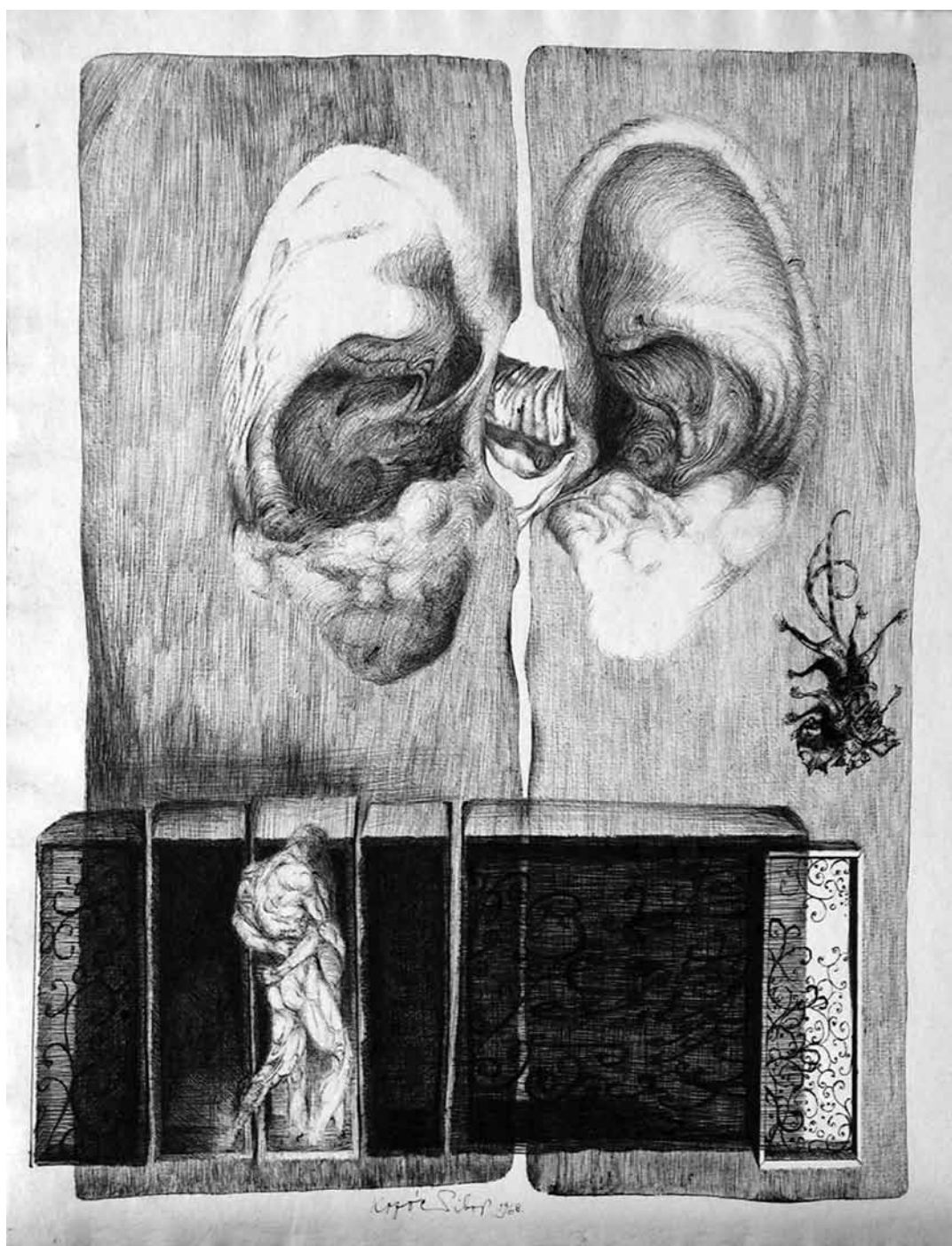
► **Látom, visszataláltál a kritikai hangvételhez. Észrevételeidben talán van is igazság, de hát a világ úgy működik, ahogy. A modernitás ingája hol az egyik, hol a másik irányba leng ki. (Ámbár azt is látom, e szélső kilengések szerinted több kárt okoznak, mint amennyi hasznot hoznak.)**

Beszélgetésünk vége felé azonban hadd lépek ki kissé az ördög ügyvédjének szerepéből, és hadd teszek fel egy személyesebb kérdést is. Arra lennék kíváncsi, miért éri meg neked az irodalomelmélet, az irodalomértés kérdéseivel ilyen vehemensen foglalkozni. Nem látod be, hogy korunkban ez a foglalatosság még csak szakmai közös ügyé sem tud válni? És hogy rendhagyó, anomáliákat feltáró buzgalmad, éles kritikai látásod (még ha sok mindenben igazad van is) nem a mi mai körülményeinkre való? A hetvenes–nyolcvanas években elkezdődött paradigmaváltás (*Tegnapelőtt* című írásodban részletesen írsz ezekről a kezdetekről) mára, úgy tűnik, befejeződött. A presztízselosztás végbement, a kanonizált fogalmak rendelkezésre állnak, az intézményesültség sáncai stabilak, szilárdak. Olyasféle helyzet ez vajon, amelyben a másik fél is meghallgattatik, és a szakma nyílt, korrekt vitákra törekszik? Miért volna időszerű mindannak az elvitatása, ami nemrég stabilizálódott, intézményesült?

✓ Kedves ördög ügyvédje – vagy talán Sturm László! Kételykérdéseidben sok igazság van. Az elvek kritikája ma valóban meglehetősen hatástalannak és szükségtelennek tűnik. De a szociologikus állapothoz kapcsolódó esélyek hogyanja, mikéntje cseppet sem változtat azon a tényen, hogy irodalomértésünket és ezen keresztül irodalomtörténeti vízióinkat végeredményben mégiscsak a mögöttes eszmei állványzat határozza meg. Rossz alapoktól pedig csak rossz következtetésekre lehet jutni. És ha az ember így látja, mégiscsak érez késztetést a helyzet megértésére és meggyőződése kimondására. Végül mégiscsak irodalmár vagyok, s – remélem, nem hangzik nagyon patetikusan – a „tisztos ipar” céhes tag-

jaként nekem is van felelősségem a cég ügyeiben. Még akkor is, ha nemigen remélhetem, hogy írásaim „kommóciót” eredményeznek, s az irodalomról, erről a „fontos emberi lomról” viták indulnak, korrekciós szükségeket tudatosító, új alternatívákat felvázoló disputák kerekednek.

És egyébként se legyünk telhetetlenek. A gondolatmunka saját jogán is legitim lehet. Nagy hatalmú kánonokról leválni, tetszetős fogalmak silányságát megérteni és leleplezni, vitathatlannak látszó előfeltevések igazságára rákérdezni, tágabb szempontokat, alkalmasabbnak tetsző terminusokat keresni önmagában sem a legrosszabb időtöltés. Erőfeszítéseket kíván, és szabadságérzetet ad.

KÓPÓCS TIBOR, Pandan (Hasonulás), 1968, golyóstoll, papír, 38,5x30 cm

PÉNTEK IMRE

A klasszicitás rejtett ösvényei

Béres János szobrászi világa

Wehner Tibor *Modern magyar szobrászat (1945–2010)* című áttekintő tanulmánya a szobrok állításával és eltüntetésével veszi kezdetét. Szerintem ez a politikum része. A szobrászat, főként a köztéri szobrászat mindig is egy többszoros rendszer eredményeként jött, jön létre. A különböző adminisztratív beavatkozások, jogszabályok, határozatok s egyéb hivatali procedurák nem tudják leírni és megragadni a művek köztérre kerülésének folyamatát. A spontán elemek, egyéni kezdeményezések, a véletlenek éppúgy részei a társadalmi „összjátéknak”, mint a kollektív emlékezet hullámzása. A le nem írt hagyomány éppoly alakító, mint a tudatos, szervezett, hivatali rendelkezések. Szerintem a kiváló művészettörténész túl sterilen tekint a területre, tapasztalatait, információit főként az állami beavatkozás irányából szerezve. Ha a végeredményt tekintjük, a magyar szobrászat alakulására igazán a klasszicizmus és a historizmus hatott, s talán ennek motívumai járták át az alakulások napjainkig ívelő vonulatát. A fő kérdés az identitás volt. Egy közösség, város, nemzet képes-e önmagát megjeleníteni a térben, hogy kommunikálja a világgal létét, sajátosságait, nos, ez volt a feladat sok száz éven át, amit meg kellett oldani. S ami megmaradt, túlélte a századokat, ennek az igénynek felelt meg. Zala György jó harminc évig dolgozott a Millenniumi emlékművön, sok mindent kénytelen volt feladni a megvalósítás érdekében. Az apróbb változások – királyok és egyéb politikusok cseréje – nem tette félreszoríthatóvá a mű egészét és döntő figuráit. Klasszicizmusa áttört a korokon, a magyarság megjelenítésének kitörölhetetlen jelzését adta és adja ma is. Méltóságteljes realizmusa és eleven historizmusa nem szenvedett csorbát, a koronázási szimbólumokat magasba emelő angyal az európai történet magasába emeli a magyarság sorsát, küldetését, rendeltetését. Hegyi Lóránd *Az élmény és fikció* kötetében a következőket írja: „A Worringer által »örök klasszikának« nevezett művészeti magatartás a teljesség megragadásának igényéből fakadóan hozza létre a zárt, szemléletileg lekerekít-

tett, az érzéki konkrét alakban egy átélhető teljesség-élményt vizualizáló műalkotást.”

Az „örök klasszika” nem leváltható. Újra és újra, különböző korokban felfedezik ezt az átélhető teljességet. Nálunk a hatvanas évektől kezdve jött el az idő, amikor a művészi gondolkodás újra áttörte az ideologikusság falait. Ez a szellem nagy köztéri műveket is létrehozott – mint Somogyi József *Martinásza* vagy Melocco *Aratókja* –, még a szocreál stílus manírjai közt is akadtak remekművek. A klasszikus realizmus visszatért a művészetbe, mint Borsos Miklósnál vagy Schaár Erzsébetnél és Vígh Tamásnál, a stilizáló játékok nem érvénytelenítettek az „örök klasszika” törvényeit, a hetvenes évektől ismét felerősödtek a figuratív tendenciák. Kő Pál néha szimbólumokban fogalmazó elevensége képes volt hiteles műveket alkotni a hamisságok útvesztőiben. András Gábor *A magyar képzőművészet a 20. században* című kötete *A nyolcvanas évek. „Az avantgárd halott”* fejezetében azt írja: „A nyolcvanas évek elején érte el Magyarországot az az egyetemes művészetben lejajlott paradigmaváltás, amely a 20. századi izmusok fejlődéstörténetét, az egymásnak ellentmondó, egymást inspiráló tendenciák egyre felgyorsuló ütemét, a folytonos – mind stílárís, mind elméleti – újra törekvést merőben más optikán láttatta. A *posztmodern fordulat* tudatosította a modernizmus önfelszámoló paradoxonát...”

A nagy nevek, a kivételes teljesítmények már a hatvanas évektől megmaradtak a hagyomány keretében, az identitás és az örök klasszika megfogalmazóivá váltak. Azonban volt egy érdekes vonulata a magyar szobrászatnak. A követők, a tanítványok sora, akik többnyire az amatőrség valamilyen válfajából törtek az ismertségbe, s nem is eredménytelenül. Wehner Tibor szobrászati monográfiájában az ilyen esetekben egy rövid, velős mondattal nyit: „Autodidakta művész.” Tudnék sorolni itt neveket: Bocskai Gyula, Bogdándy Szultán, Budahelyi Tibor, Bukta Imre, ef Zámbo István, feLugossy László és mások. Mindegyikük életében domináns elem volt a ragaszkodás a szobrászati kifejezőmóddhoz, az élet

fordulataiban mindig megtalálták azt a kis (vagy nagy) kaput, amely őket ebbe az irányba vezette. Nekem is volt szerencsém ismerni néhány ilyen alkotót, akik egy bizonyos idő után, teljesítményük szerint elérték a profi, a hivatásos szintet, a szervezeti visszaigazolást, s megkapták a nekik járó díjakat.

Egyikükkel a hetvenes években találkoztam Zalaegerszegen, akivel különböző kiállításokon botlottunk egymásba, Dús László festőművész körében rajzolni tanult, de az ő távozása után Szabolcs Péter szobrász műtermében végzett kisegítő munkát. Bevallom, az akkori szorgos igyekvőben, máskacs pályakezdőben én sem ismertem fel a későbbi mestert, a klasszicitás hiteles kivitelezőjét. Csak egyet láttam: a végtelen türelmet és önfeladó alázatot, amivel Béres János – mert ő volt az – elsajátította a mesterség csinyját-binyját. Itt évtizedekről volt szó, nehéz volt tudomásul venni, lassan a tanulóól önálló alkotó lett, aki maga is remek plasztikákkal képes jelentkezni. Emlékszem, Wehner Tibor éppen Zalaegerszegen járt – a *Modern magyar szobrászat* kötetét hozta el egy-két alkotónak –, amikor találkoztunk Fischer Györgynél, s nekem is jutott egy példány.

Örömmel láttam, hogy Béres János is bekerült a kötetbe, bár a biográfia és a tartalmi ismertetés lehetett volna bővebb, de a művek sorolása – igaz, fotó nélkül – így is elég terjedelmes listát tett ki. 2010-et írtunk ekkor. Ebben az időben már Béres túl volt több nagyobb szabású (és sikeres) munkán, mint a Hevesi Sándor-büsztt a zalaegerszegi színházban, Széchenyi István-dombormű a zalaegerszegi volt megyeházán, Szent István-émlékmű, Kossuth-szobor, Gábor Miklós-síremlék szintén Zalaegerszegen, illetve Budapesten. Az alkotó Budapesten született, Tihanyban gyerekeskedett, Szentgyörgyvölgyön és Zalaegerszegen élte ifjúkorát, és Szigligetre nősült. Ez a hármasság ma is meghatározza az életét. Olykor hónapokra elvonul Szentgyörgyvölgyre, a volt családi házba, ahol a magányos alkotó aszketikus napjait éli. De mégis mindig ott van, ahol történik valami. Felesége, Ibolya, valamikor könyvtárosként élve napjait, sokat segített neki. És segít ma is, nyugdíjasként.

Béres János pályájának van egy különös vonulata. Ez a színház iránti vonzalma. Nem véletlen, hogy egyik első munkája, a Hevesi Sándor-mellszobor 1986-ban a színház előterébe került. Ennek a különleges kapcsolatnak a forrása Ruszt Józsefhez,

majd később Bereményi Gézához kötődik. Barátságuk többek között abban jelent meg, hogy a szobrász különböző vállalkozásai a színházban valósultak meg. De nem is akárhogyan. Egyik zalaegerszegi vállalkozó, Siklósi Vilmos több műalkotást ajánlódokozott a színháznak, Béres János alkotásait. Az egyik legérdekesebb ilyen ajándék az örökös tagok domborműve a színház bejáratánál. Ruszt József (a színház első igazgatója), Egervári Klára színművész, Bereményi Géza író, a színház munkatársa és a színház titkára, Boncz Barnabás lettek megörökítve a négyes portrén. S később Gábor Miklós zalaegerszegi szülőháza számára készített egy nagyméretű domborművet, és a felesége felkérésére ő alkotta meg – a művész rajzai alapján – a farkasréti, rendkívül kifejező síremléket. És Ruszt József rendező mellszobra is ebbe az arcképcsarnokba került a színház felső társalgójában.

Ha Béres János szobrászatának jellemzéséről szólunk, nem lehet kihagyni a szobrász rendkívüli mintázókésztségét, az arcok karakterének élethű, de mégis stilizált változatát megörökítő eredeti metódusát. Azt hiszem, sikerei egyik titka ebből fakadt, kezdettől fogva. A mozdulat, a gesztus, az egyéni vonások visszaadása mind-mind a Béres-szobrok jellemzői. Ez még a régi szobrok tekintetében is így van, amelyek fotók, grafikák, esetleg festmények alapján készültek. Emlékszem, éppen Kő Pál hívta fel a figyelmemet Béres Szent István egész alakos szobára a lenti templomkertben. Az alak ég felé tekintése olyan bensőséges, olyan megragadó, mint ha ez az égi kommunikáció mindennapos, természetes lenne.

Ha végigtekintünk köztéri munkáin, találunk olyan megrendeléseket, amelyekhez személyes kapcsolat kötötte, de sok olyan témával találkozott, amelyet a megrendelő hozott műhelyébe. A korai művek között találjuk az Olajipari Múzeum jeles férfait megörökítő munkákat, mint dr. Böck Hugó geológus, dr. Hága László vegyész mellszobrát, de például Máriáss József színészt ismerte, s az így született nagyméretű dombormű tisztelgés is volt a barát előtt. S persze ismertségének köszönhető, hogy nem maradtak el a közösségi jellegű köztéri munkák, emlékművek, síremlékek, emléktáblák, sőt utcanévtáblák sem, amelyek szintén elfogadottságát igazolták. Egyik szép és kifejező munkája a Széchenyi-dombormű a zalaegerszegi volt Vármegye Háza falán, mészkőből készült, melynek puhasága aprólékos megoldásokkal érzékeltette a po-

litikus finom belső rezdüléseit. Ahogy szakmai ismertsége nőtt, úgy a megyén kívül is akadtak munkái. Rotter Lajos pilóta mellszobra a Hármashatárhegyen nyert elhelyezést. De a történelmi alakok sem hagyták el: 1991-ben Murakeresztúron Zrínyi Miklósról formázott dekoratív domborművet, 1996-nan Lentiben pedig egészalakos Szent Istvánt, a szent királyt faragta meg. Lendván leróhatta kegyeletét Zala György előtt, amikor 1997-ben nagyméretű domborművet öntött bronzba róla. Egyik emlékezetes munkája készült Zalaegerszegen 1998-ban, amikor a Kossuth térre az ő munkája, egy Kossuth-mellszobor került. A politikus félfordulatos alakja méltóságot sugall, de nincs benne semmi pozórság, természetes, emberi módon simul rá atillája. 2000-ben készült el Zalakaroson egyik legjelentősebb műve: István és Gizella párja. Újszerűségét az jelentette, hogy míg a király egész alakja betölti a teret, addig a társ, a nő, Gizella királyné férje lábánál ül. A színházi vonulat sem maradt el: Gábor Miklós szülőházán 2004-ben nagyméretű bronz dombormű örökítette meg a színész alakját. És a művész rajzaitól ihletve egy jellegzetes bohócfigura került Gábor Miklós síremlékére a Farkasréti temetőben.

S végül a színházi nagymester, Ruszt József, e kis társaság középpontja is befejezte földi pályafutását: 2011-ben elkészült síremléke a zalaegerszegi temetőben, majd mellszobra is odakerült a színházi panteonba, az emlékekkel zsúfolt társalgóba, életrajzának dokumentációjával kísérvé.

Viszonylagos csend után egy tehetős badacsonyi vendéglős bízta meg kivételes munkával: egy márvány szoborcsoport elkészítésével. A szobrász művei a vendéglő északi oldalán rendeződnek el, egy különös társaságot idézve. Mint a mesében: a badacsonyi Szépkilátó Étterem körül hirtelen carrarai márványszobrok nőttek ki a földből. Szoborpark és vendéglátás. Nem gyakori együttes. Pedig már tábla is hirdeti az új kínálatot, majd fenn a hegyen, ahol a valamikori Hertelendy–Rékassy-pince volt, az új tulajdonos nyomán vált Szépkilátó borozóvá.

Miközben kanyarogtunk felfelé, eszembe jutottak az előzmények. Például az, hogy az alkotó, Béres János szobrászi pályájára nem volt ideálisnak mondható. Autodidaktaként kezdte a mesterséget tanulni, Zalaegerszegen. Egy helyi szobrász vállalta, hogy a jó rajzkészségű fiatal a műhelyében megtanítja a mintázás, a kőfaragás, a bronzöntés fortélyaira. Jó tíz év telt el így, amíg a tanítványból

mester lett. Olyan, akit Kő Pál is fiatalabb szobrásztársnak tekint.

Az utóbbi években mesélt nekem is a szoborparkról, aminek a darabjait Szentgyörgyvölgyön faragta. Márványszobrot faragni – ez igen, szobrásznak való munka. De lassan készül. Évek alatt. S hogy jött össze a milliomos mecénással, dr. Kovács János gyógyszerésszel, vendéglőssel, az legyen az ő titkuk. És végre megkaptuk a meghívót. Az avatásra. Az avató L. Simon László költő, író, országgyűlési képviselő feladata, mellesleg nekem is régi barátom.

De már meg is érkeztünk a Badacsony egy kiüntetett pontjára, ahonnan kivételesen remek panoráma nyílik a Magyar Tenger víztükrére. A kissé rossz út is jelzi, ez már a város széle.

És megpillantjuk a fehér szobrok sorát. Őrt állnak, átszellemülten, a vakító fehér napsütésben. A vendéglő klasszikus arányú épülete körül. A táj buja zöld környezetében. Reformkori személyiségekként vannak hirdelve, de csak egy részük az. Kisfaludy Sándor költő és felesége, Szegedy Róza is inkább az elő-reformkor hősei. A feleség háza ma Irodalmi és Bormúzeum, érdekes programokkal. Dérynéét aligha kell bemutatni. A fiatal Deák szívesen töltötte idejét Badacsonyban, főként szüret táján. Szerette a bort, de nem volt nagy ivó. Kisfaludy Károly, a színműíró és az Auróra szerkesztője, joggal kapott helyet e körben. Eötvös Károly író és jogász alakja sokunk előtt ismerős. *Az Utazás a Balaton körül* pedig olyan könyv, amibe – akár kíváncsiságból – mindannyian belelapoztunk. Pauler Tivadar. A neves oktatáspolitikus szinte véletlenül került Badacsonyba, de aztán nagyon megszerette a kapott birtokot. Lánya révén Egry József is kapcsolatba került a családdal, a festő első múzeuma is itt, a birtokon alakult ki. Ranolder János, a jótékonyágáról ismert veszprémi püspök emléke napjainkra elhalványult, de a Ranolder-kereszt, amit 1857-ben állított villája fölé, ma is a helyén van. Ramasatter Vince sümegi képfestő lévén is hozzátette a magáét a balatoni borkereskedelemhez, főként a kiegyezés táján. Pöltenberg Ernő hamvai – családja révén – a badacsonyi temetőben nyugszanak. Elmerenghetünk a nemes vonásokon, a hiteles kifejezéseken, az élénk tekinteteken. Őseink egy csoportja hozza a hírt az eltűnt időből.

Tíz szobor, ám ahogy számoltuk: tizenegy posztamens. S az egyiken Bereményi Géza verse:

*Músám! Dicsérd régi szüretének sorját,
Badacsonyban, midőn asztalokra hordák
Ételét, italát a nyélő Balatonnak,
Cultúrát újító nyomos magyaroknak.*

*Midőn még Tihanynak echósan szólt kedve,
Szellemalakokként tódultak a hegyre
Szívtetsző zenékre czifra táncot járni,
Tehátrum tervezni, poézist tsinálni.*

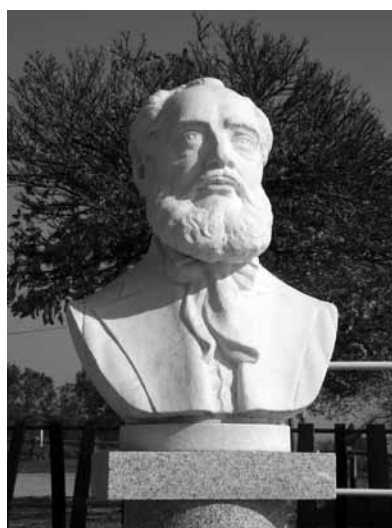
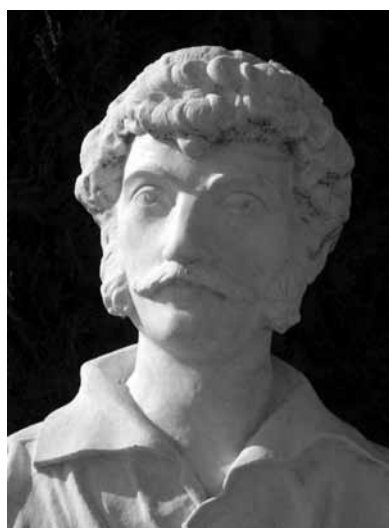
*Déryné szopránja, borvendég zsvivája,
Tükrös tó nympháit hívta Badacsonyba,
Gazdák és poéták, Thália papjai,
Gyültek ide hajdan szüretet tartani.*

*Mert hogy emelték a nemzeti lelket,
Mostani embertől szobrot érdemeltek,
Éljetek állandó tenyésző hűségben,
Egymást vigasztaló igaz szívességben.*

Szép nap volt, mindenképpen. L. Simon László – aki egyébként is a kortársi szoborállítás és -avatás felkentje – remek beszédet mondott.

A félig komoly, félig tréfás lírai biztatást komolyan is vehetjük. A badacsonyi Béres–Kovács-szoborpark még sok nemzedéknek adhat élményt és tudást, kíváncsiságot keltő visszatekintést. Hogy kis országunk ezen térsége is mennyi kincsre rejt magában.

Legutóbb Tihanyban, a kikötő bejáratánál készített Bujtor Istvánról szobrot. A rokon sors nyilvánvaló: ő is Budapestről került a Balaton vonzássába, ahogy Bujtor, s ez a vonzalom mindvégig megmaradt. Szigliget éppoly fontos számára, mint Szentgyörgyvölgy és Zalaegerszeg. Ebben a hármasságban teljesedett ki alkotói pályája, ma is ebben a háromszögben hozza létre újabb és újabb klasszicista plasztikáit.

Párbeszédék Leucóval

Cesare Pavese (1947)

Fordította és bevezette: Biernaczky Szilárd

BEVEZETÉS

1950. augusztus 18. Ezen a napon kerülnek az utolsó sorok a zöld fedelű füzetbe, amelyen ez áll piros ceruzával felírva:

Il Mestiere / di / Vivere / di / Cesare / Pavese /

„A legtökéletesebben félt dolog is mindig bekövetkezik.

Leírom: oh Te, köszörülj. És aztán?

Elég egy kis merészség.

Minél határozottabb és pontosabb a fájdalom, annál inkább kapálódzik az életöszön, és felmerül az öngyilkosság gondolata.

Könnyűnek tűnik, rágondolni. Hiszen gyenge nők is elkövették.

Alázatosságot kíván, nem büszkeséget.

Az egész undort kelt bennem.

Ne szavakat. Egy gesztust. Nem írok többé.”

Alig kilenc nappal később – néhány kétségbeesett „gesztus”, levél, telefonhívás után – egy torinói szállodában, 42 éves korában, az egy éve elnyert jelentős irodalmi díjjal (Premio Strega) a háta mögött, egy marék pirulától örökre elszázik Cesare Pavese, a 20. század második harmadának Elio Vittorini mellett méltán legkiemelkedőbb olasz írója.

Az emberileg csonkán maradt, az alkotói fejlődés szempontjából azonban az utolsó regény, *A hold és a máglyák* művészi teljességével lezárt életút irodalmi szenzációvá lett, a kortársak tehetetlenül álltak a látszólag érthetetlen „esemény”, az egyéni életpálya „balszerencséiből”, a különféle személyiségzavarokból szövődött és végül öngyilkosságba torkolló emberi dráma előtt. Ekkor kezdődött a Pavese-mítosz megfejtési kísérleteinek napjainkig húzódozó folyamata.

Az irodalmi érdeklődés középpontjába került alkotó utóéletének jelentős fordulópontja 1952 karácsonya. Ekkor adta közre az Einaudi könyvkiadó – néhány még élő személyt érintő megjegyzés, ill. túlzottan intim sor kihagyásával – az *Il mestiere di vivere* (Az „élni” mestersége) című életrajzi naplót, amely – kritikusan szerint – hideg zuhanyként zúdult az olvasókra. Sok száz feljegyzésében az önmegismerés nyers kegyetlenségével tárulnak fel a korábban neorealistaként számon tartott Pavese vég nélküli belső vívódásai, sajátos írói elképzelései, a mítoszok iránti vonzalma, az emberi élet ciklikusságáról vallott fájdalmas poétikus nézetei.

Az utóbb Alberto Moravia által dekandensnek minősített olasz író mindemellett belépett a világirodalomba. Népszerűsége, olvasottsága máig sem csökkent. Jellemző módon regényeinek legnagyobb része magyar nyelven is megjelent. Széles körű nemzetközi ismertségét mutatja, hogy például egyik regénye (*Barát-nők*, magyarul: Magvető, 1980) alapján alakították ki a *Szex és New York* című tévésorozat szereplőgárdáját (a négy színésznő karakterét). A harmincas években, mivel egy tüntetésen részt vett, néhány hónapot az isten háta mögötti Brancaleone

Calabrobán, egy kényszertáborban élt meg, ahová a Mussolini-rezsim száműzte, életre szóló lelki sebeket okozva számára (menyasszonya távollétében egy másik férfihez ment feleségül). Mindemellett hosszú éveken át szerkesztette a rangos torinói kiadó, az Einaudi nevezetes Viola sorozatát, amelyben a gondolkodásának és műveinek is forrásául szolgáló klasszikus etnológiai művek (pl. James George Frazer a primitív népek mágiáját taglaló *Aranyága*) kaptak helyet. Így az augusztusi tűzgyújtás Magyarországon is ismert rítusára épül már említett utolsó és talán legjobb regénye (*Hold és a máglyák*, magyarul: 1971, ford. Lontay László), miközben megkapta a legrangosabb olasz irodalmi díjat, a Premio Stregát az előző évben megjelent és *La bella estate* (*A szép nyár*, 1949) összefoglaló címmel megjelent három kisregényéért.

Mítoszok iránti vonzalma egyik legkülönösebb kötetében is könnyen nyomon követhető. A *Dialoghi con Leucò* (Párbeszédék Leucóval) nem más, mint huszonhét olyan néhány oldalnyi terjedelmű párbeszéd, amely fikatív vagy ismert antik szereplők között zajlik. Az ókori görög mitológia világát életre hívó kis remekművekben ugyanakkor lépten-nyomon tetten érhetők azok az áthallások, amelyek részben Pavese saját korára, a második világháború előtti és utáni évek összezavarodott olasz társadalmára, részben Pavese belső emberi vívódásaira utalnak. Így óhatatlanul rá kell ébrednünk, hogy az istenek új nemzedékének újra meg újra felvonultatása a Mussolini-diktatúrát sejteti.

Nem feledkezhetünk meg utalni arra, hogy e párbeszédék a sajátos közéleti áthallások mellett (vagy akár ellenére) egyedülálló archaizálások: ezek elsősorban azokban a nagyon finoman megnyilvánuló stílustörekvésekben érhetők tetten, ami elsősorban a rövid mondatfűzésben nyilvánul meg, és amelyet sosem terhelnek hosszabb, összetett mondatok, alárendelések. Aki ismeri, mondjuk, Longosz csodálatos szerelmi történetét, a *Daphnis és Kloét* vagy Heliodorosz *Sorsüldözött szerelmesek* című igen korainak számító regényét, az azonnal ráismer erre az ókorban művelt, egyszerűségében is élénk, igen jól követhető stílusformára. Pavese párbeszédeit ugyanakkor egy olyanfajta ethosz is körülengi, amely alapvetően költői alkatából táplálkozik. És amely az életművében döntő többséget jelentő prózai munkájának nagyobb részét is valamilyen sajátos módon átlengeti... És amelynek megítélésünk szerint egyik fő forrása éppen az a mítoszokhoz való vonzódás, amelyről röviden már szóltunk.

E szövegeket fordítva az elmondottaknak megfelelően legfőbb törekvésünk az volt, hogy minél inkább hasonulva az eredetihez, megőrizzük az egyszerűségében is oly kecses mondatfűzések halovány színekben pompázó csodáját, másrészt valamiképpen (magunknak sem megmagyarázható módon) törekedjünk érzékelhetővé tenni a párbeszédék líraisággal átítatott közlésformáját.

Eddig a huszonhét darabból hétnek a magyarításával készültünk el. Itt ízelítőül négy darabot adunk közre közülük, méghozzá magyarázatokkal szolgálva az igen gazdagon alkalmazott ókori utalásokra (személyek, földrajzi helyek, jelenségek, mitológiai motívumok).

MAGYARÁZATOK

A Kiméra

Bellerophon (Bellerofonte) = Hippolous apja // *Hippolous* (Ippoloco) = egy ijverseny kihívója // *Sarpedon* (Sarpedonte) = Ippoloco fia // *Solimo* (Sòlimi) = kisázsiai nép, amelyik a Zeusznak tulajdonított, de Ares istentől származó fiától, Solimótól veszi

eredetét // *Glaucus* (Glauco) = egy istenné lett halász, Poszeidon, a tenger istene és egy nimfa gyermeke // *Sziszüphosz* (Sisifo) = a görög mitológia egy alakja, az egykori Efira (ma: Korinthosz) város alapítója, az ismert sziszifoszi legenda hőse // *Khimaira* / *Kiméra* (Chimera) = nemcsak a görög, de a római és etruszk mitológiában is szerepet játszó mitikus szörny // *Amazonok* = legendás női harcosok az ókorban // *Lídia és Frígia* = ókori történelmi régiók, vaskorszakbeli királyságok, ma Törökországban // *Silenosz* (Sileno) = egy az erdők kisebb istenei közül, a kentaurok partnere // *Aracne* = fiatal lány, Lídia szülötte, Athénétől tanulta a művészetet, a római költészetben (Vergilius, Ovidius) is szerephez jutott // *Athéné* (Pallasz) = Zeusz gyermeke, a bölcsesség, az igazságos háború, a jog, az igazságosság, a művészetek, a kézművesség és a képzés istennője a görög mitológiában.

A vakok

Oidipusz (Edipo) = a vérfertőzésbe jutott, majd önmagát megvakító thébai görög király // *Teiresziasz* (Tiresia) = a vak jós, Héra büntetésből megvakította, Zeusz fájdalomdíjul látónoki képességeket kölcsönzött a számára // *Théba* (Tebe) = ókori görög város // *Asoposz* (Asopo) = régi görög város a peloponnészoszi félszigeten, négy folyó neve a régi Görögországban: istenük neve, Zeusz fia.

A lovak

Hermész (Ermete) = (a furfangos) az istenek hírnöke, a pásztorok, utazók, kereskedők, utak, súly- és hossz mértékek istene, az ékesszólás, az irodalom, az atlétika és a tolvajok védelmezője // *Kiron* (Chirone) = egy kentaur // *titánok* (titani) = a titánok vagy titaniszok Gaia és Uránosz tizenkét gyermeke, az istenek második nemzedéke // *Asclepiosz* (Asclepio) = hősalak, a gyógyítás istene, Apolló fia // *Hadesz* (Ade) = az alvilág a görög mitológiában // *Koronidész* (Coronide) = hercegisasszony, Flegias, a lapitik királyának lánya // *Messzesugárzó* (Radioso) = Zeusz // *Enodiosz* (Enodio) = a ktonikus Hermész megszólítása // *Didimosz* (Didimo) / *Peliosz* (Pelio) = helységnevek // *Larissza* (Larissa) = egy város és egyúttal egy nimfa neve // *Kronosz* (Crono) = az Olümposz előtti istennemzedék központi alakja, titán, a termékenység, az idő és a földművelés istene, Uranusz (az ég) és Gea vagy Gaia (a föld) fia // *thesszáliai istenek* = Thesszália a régi Görögország hagyományos vidéke, Achilles és Jason szülőházája, innen származnak a kentaurok és a lapitik, régi neve: Aelia, Homérosz is említi.

A virág

Erosz = a szerelem görög istene // *Tanatosz* (Thanatos) = a halál megtestesítője, kisebb istenalak a görög mitológiában // *Eurota* = egy folyó a Peloponnészoszi félszigeten, Dél-Görögországban // *Dafne* = Gea, a földistennő lánya és papja, Apolló szerelme, nimfa, legendájuk a lehetetlen szerelem jelképe // *Elino* = ? Eleno, trójai hős, a mitológia szerint lehetetlen kapcsolata támadt Cassandrával // *Aktaión* (Atteone) = Apolló fia, Ares és Aphrodite leszármazottja, akit Kiron kentaur nevelt fel // *Hüakinthosz* (Iacinto / Giacinto) = a mitológia szerint Spárta hercege, rendkívüli szépségű fiatalember, Apolló szerelme // *Khárisz(ok)* (Cariti) = a három grácia, a báj, kellem, jóság, kreativitás, termékenység istennői, Zeusz leányai, egyikük neve Kharisz, Homérosznál Hephaisztosz felesége // *Délosz* (Delo) = egy úszó sziget, Apolló mitológiai szülőhelye // *Amyclae* (Amicle) = egy önálló ógörög város(állam), utóbb Spárta része // *Aglai*a = számos mitológiai alak neve, többek között a három grácia egyikének is az elnevezése // *Eurinome* = óceanida és titanida, a vízi rétek és legelők istennője // *Auxó* (vagy: Auso) = a virágzás istennője

PÁRBESZÉDEK

A KIMÉRA

A görög fiatalok szívesen mentek keletre becsületet szerezni maguknak és meghalni. Ilyenkor az ő virtuóz önbizalmuk hajózott a mesés szörnyűségekkel teli tengeren, amelyekkel nem mindenki volt képes szembeszállni. Haszontalan volna neveket említeni. Egyébként a Keresztesek mindig többen voltak, mint heten. Arról a szomorúságról, amely a későbbi években vigasztalhatatlanná tette Kiméra gyilkosát, és unokaöccséről, Sarpedontéről, aki fiatalon meghalt Trója alatt, nem más tesz említést nekünk, több-kevesebb szóval, mint Homérosz az *Iliász* hatodik énekében.

(Ippoloco és Sarpedonte beszélget)

IPPOLOCO Ime itt vagy, te, fiú.

SARPEDONTE Láttam az apádat, Ippoloco. Nem akar tudni arról, hogy megtérjen. Járra szennyesen és nyakasan a vidéket, nem törődik az időjárás viszontagságaival, és nem mosakszik. Öreg és koldus, Ippoloco.

IPPOLOCO Mit mondanak róla a parasztok?

SARPEDONTE Aleio mezeje letarolt és kietlen, bácsi. Nincsenek ott csak nádasok és mocsarak. Xantóban, ahol kérdezősködtem felőle, nem látták napok óta.

IPPOLOCO És te mit mondasz róla?

SARPEDONTE Nem emlékszik sem ránk, sem a házakra. Amikor találkozik valakivel, Szolimoszról, Sziszifoszról, Glaukoszról és Kiméráról beszél neki. Amikor láttam őt, azt mondta nekem: „Te fiú, amikor én annyi éves lehettem, mint most te, már beugrottam a tengerbe.” De nem bántott egyetlen élő lelket sem. „Te fiú”, mondta nekem, „mértéktartó és irgalmas vagy, vess véget az életednek”.

IPPOLOCO Valóban így mormog és siránkozik?

SARPEDONTE Fenyegető és szörnyűséges dolgokról beszél. Hívogatja az isteneket, hogy méretessék meg magukat vele. Éjjel és nappal, csak megy tovább. De nem gyalázza, de nem is szánja a halottakat vagy az isteneket.

IPPOLOCO Glaukosz és Sziszifosz, azt mondtad?

SARPEDONTE Azt mondja, hogy megbüntették őket árulásért. Miért kellene arra várni, hogy megöregedjenek, aztán meg azon kapjuk őket, hogy szomorúak és esendők? „Bellerofonte”, mondja, „igaz és könyörületes volt, amíg csak vér folyt az ereiben. És hogy már öreg és egyedül van, éppen most hagyják el az istenek?”

IPPOLOCO Furcsa dolog, mindez meglep. Vádolni az isteneket azzal, hogy beavatkoznak minden ember életébe. De benne mi közös azokkal a halottakkal – ő mindig igaz volt?

SARPEDONTE Figyelj, Ippoloco. Én is megkérdeztem magamtól, látva ezeket az üres szemeket, ha beszéltem azzal a férfivel, aki egykor Bellerofonte volt. Valami megesett apáddal. Nem pusztán csak öreg. Nem pusztán csak szomorú és magányos. Apád számol a Kimérával.

IPPOLOCO Sarpedonte, te megőrültél?

SARPEDONTE Apád igazságtalansággal vádolja az isteneket, mert azt akarták, hogy megölje a Kimérát. „Attól a naptól kezdve”, ismétli, „hogy vörös lettem a szörny véréből, nincs többé igazi életem. Kerestem ellenfeleket, megszelídítettem az Amazonokat, legyilkoltam a Szolimokat, uralkodtam Liciben, és beültettem egy kertet – de mit jelent mindez? Hol van egy másik Kiméra? Hol van már a karok

ereje, amely megölte őt? Sziszifosz és Glaukosz, apám is fiatalok voltak és igazak – aztán mindketten megöregedtek, az istenek elárulták őket, hagyták őket elállatiasodni és meghalni. Aki egyszer szembeszállt a Kimérával, hogy lehet azt hagyni, hogy meghaljon?” Ezt mondja a te apád, akit egykor Bellerofonténak neveztek. IPPOLOCO Sziszifosztól kezdve, aki leláncolta a gyermek Tanatoszt, egészen Glaukoszig, aki élő emberekkel táplálta a lovakat, a mi törzsünk átlépte a határokat. De ezek régi emberek voltak, a szörnyek idejéből. A Kiméra volt az utolsó szörny, akit láttak. A mi földünk ma már igaz és könnyөрületes.

SARPEDONTE Azt hiszed? Azt hiszed, hogy elég megölni őt? Apánknak – azt hiszem, hívhatom őt így – tudnia kellett ezt. Éppen ezért szomorú, mint egy isten – mint egy gyámoltalan és megöszült isten, és átvág vidékeken és mocsarakon, miközben szölongatja azokat a halottakat.

IPPOLOCO De mi hiányzik neki, vajon mi?

SARPEDONTE Hiányzik neki az a kar, amelyik megölte a Kimérát. Hiányzik neki Glaukosz és Sziszifosz dölőfje, pontosan most, amikor apáik elérkeztek a határra, a véghez. Az ő merészségük gyötri őt. Tudja, hogy soha többé nem fog találkozni a sziklák között egy másik Kimérával. Hívja az isteneket, hogy mérkőzzenek meg vele.

IPPOLOCO Az ő fia vagyok, Sarpedonte, de nem értem ezeket a dolgokat. Az immár könnyөрületessé tett földön nyugalomban kellene megöregedni. Valamilyen fiatalban, egy gyerekben, mint amilyen te vagy, Sarpedonte, érzem a vér todulását. De csakis egy fiatalban. És csak ilyen tiszteletre méltó okoknál fogva. És ne fordulj az istenek ellen.

SARPEDONTE De ő tudja, mit jelent fiatalnak és mit jelent öregnek lenni. Megélt más napokat is. Látta az isteneket, aminthogy mi is látjuk őket. Rettenetes dolgokat mesél.

IPPOLOCO Móddobban állt meghallgatni őt?

SARPEDONTE Oh, Ippoloco, ki ne akarná meghallgatni őt? Bellerofonte olyan dolgokat látott, amelyek nem esnek meg túl gyakorta.

IPPOLOCO Tudom, Sarpedonte, jól tudom, de ez a világ elmúlt. Amikor gyerek voltam, elmesélte azokat nekem is.

SARPEDONTE Csakhogy akkor még nem beszélt a halottakkal. Abban az időben mesék voltak. Ma azonban a sorsok, amelyek, figyelj csak, érintik a tiédet is.

IPPOLOCO És mit mesél még?

SARPEDONTE Olyan tényekről, amelyekről tudsz. De nem tudsz arról a közömösségről, arról az üres tekintetről, mint amikor valaki nincs többé, de mindenről tud. Lidia és Frigia története ez, régi történetek, igazság és kegyelem nélkül. Ismered Silenosz történetét, aki egy isteni beugratás nyomán szenvedett vereséget a Celene hegyén, aztán az megölte, szétdarabolva, amint hogy a mészáros vágja le a kecskét? A barlangból most egy patak tör fel, mintha a vére volna. Vagy a megkövült, sziklává változtatott anyag történetét, aki egyfolytában sír, mert egy istennőnek úgy tetszett, hogy megölje a gyermekeit, egyiket a másik után, lenyilazva azokat? Vagy Aracne történetét, akit Athéné gyűlölete megriasztott, és békává változott? Olyan dolgok ezek, amelyek bizony megestek. Az istenek tették mindezeket.

IPPOLOCO Jól van. De mit számít? Nem segít, ha rágondolunk. E sorsokból nem maradt semmi.

SARPEDONTE Megmarad a patak, a szikla, a borzalom. Megmaradnak az álmok. Bellerofonte nem tud egyetlen lépést sem tenni anélkül, hogy ne botoljon egy holttestbe, egy gyűlölségbe, egy tócsa vérbe, azokból az időkben, amikor mindez

megegett, és még nem voltak álmok. Azokban az időkben karja ránehezedett a világra, és gyilkolt.

IPPOLOCO Ő is kegyetlen volt tehát.

SARPEDONTE Igaz volt, és könyörületes. Megölte Kimérát. És most, hogy már öreg és fáradt, elhagyják az istenek.

IPPOLOCO Ezért járja a vidékeket?

SARPEDONTE Glaukosz és Sziszifosz fiacskája ő. Féli az istenek szeszélyét és kegyetlenségét. Úgy érzi, hogy elállatiasodik, és nem akar meghalni. „Te, fiú”, mondja nekem, „ez rossz tréfa és áruslás: előbb megkapsz mindent erőt, aztán felháborodnak, ha te már kevésbé vagy férfi. Ha élni akarsz, hagyj fel azzal, hogy élsz...”

IPPOLOCO És miért nem lesz öngyilkos, ő, aki tud mindezekről a dolgokról?

SARPEDONTE Senki sem lesz öngyilkos. A halál a végzet. Nem lehet, hogy ezt kívánod neki, Ippoloco.

A VAKOK

Nem lehet szólni Théba esetéről anélkül, hogy ne lenne benne a vak jövődömondó, Tiresia. Ugyanis kevéssel e párbeszéd után kezdődnek az Edipóval bekövetkező balszerencsés események – ami azt jelenti, hogy kinyílik a szeme, és őneki magának hasad meg a szíve a borzalomtól.

(Edipo és Tiresia beszélget)

EDIPO Öreg Tiresia, azt kell hinnem, hogy itt Thébában beszélgetünk, ahol megvakítottak téged az istenek irigységük okán?

TIRESIA Ha igaz, hogy minden tőlük jön, akkor ezt kell elhinned.

EDIPO Mit mondasz?

TIRESIA Azt, hogy túl sok szó esik az istenekről. Vaknak lenni nem nagyobb nyomorúság, mint élőnek lenni. Mindig megláttam azokat az eseményeket, amelyek a maguk idején bekövetkeztek, ahol és amikor be kellett, hogy következzenek.

EDIPO De akkor mit tesznek az istenek?

TIRESIA A világ idősebb náluk. Már megtöltötte a teret, és vérzett, és örvendett, egyetlen isten volt – az idő még nem született meg. Ugyanezek a dolgok uralkodtak akkor. Megestek dolgok – ma az istenek útján minden adott, a szavak, a hamis remény, a fenyegető előjel. De az istenek kellemetlenségeket is okozhatnak, közelebb hozzák vagy eltávolítják a dolgokat. Ne nyújtsd a kezéd utánuk, és ne változtasd meg azokat. Az istenek túlságosan későn érkeztek.

EDIPO Éppen te, az istenek szolgája, mondasz ezt?

TIRESIA Ha nem tudnám legalább ezt, nem lehetnék az istenek szolgája. Vegyél egy fiút, aki megfürdik az Asoposzbán. Nyári reggel van. A fiú kilép a vízből, boldogan visszatér, lebukik, és újra lebukik. Rosszul lesz, és vízbe fullad. Hogyan kerülnek bele ebbe az istenek? Az isteneknek kell tulajdonítanunk a halálát, avagy az örömteli élvezetnek? Sem az egyiknek, sem a másiknak. Megegett valami – amely nem jó és nem rossz, csak valami, aminek nincs neve –, aztán az istenek nevet adnak neki.

EDIPO És nevet adni, megmagyarázni a dolgokat, úgy tűnik neked, hogy kevés, Tiresia?

TIRESIA Fiatal vagy még, Edipo, és amint az istenek, akik szintén fiatalok, te magad világítod meg a dolgokat, és néven nevezed azokat. Nem tudod még, hogy

a föld alatt szikla van, és a legkékebb ég a legüresebb. Annak, mint nekem, aki nem láthat, ezek a dolgok csupán egy beleütközést jelentenek, nem más.

EDIPO De csak megélted, hogy érintkeztél az istenekkel. Az évszakok, az élvezetek, az emberi nyomorúságok minduntalan elfoglaltságot adnak neked. Többet beszélnek rólad, mintha mese lennél, annyit, mintha isten volnál. Valami nagyon furcsa, nagyon szokatlan mese, aminek kell, hogy értelme legyen – olyasmi, mint ami a felhőknek van az égben.

TIRESIA Sok mindent megélttem. Többet megélttem, mint mindazokat a történeteket, amelyet meghallgatok, és úgy tűnnek, hogy az enyéme. Milyen értelmet adsz a felhőknek az égben?

EDIPO Jelenlétet az ürességen belül...

TIRESIA De melyik az a felhő, amelyik úgy hiszed, hogy értelemmel bírna?

EDIPO Mindig az voltál, ami vagy, öreg Tiresia?

TIRESIA Ah, értelek már. A kígyók története. Amikor asszony voltam hét éven át. Nosza, mit találsz ebben a történetben?

EDIPO Veled esett meg, és te tudod azt. De valamely isten nélkül ezek a dolgok nem esnek meg.

TIRESIA Azt hiszed? Minden megeshet a földön. Nincs benne semmi szokatlan. Abban az időben a nemiség utálatával találtam magam szemben – úgy tűnt számomra, hogy a szellem, az egészség, a jellemem nem gyengült meg. Amikor megláttam két kígyót élvezni és egymást harapdálni egy halomban, nem tudtam visszatartani a megvetésemet: bottal vertem szét őket. Kicsivel később asszony lettem – és a büszkeségem évekre kénytelen volt sérelmet szenvedni. A világ dolgait a szikla adja, Edipo.

EDIPO De valóban olyan gyáva a női nem?

TIRESIA Egyáltalán nem. Nincsenek gyáva dolgok, hacsak az istenek miatt nem. Léteznek kényelmetlenségek, utálatok, hamis remények, amelyek, érintkezve a sziklával, széteszlanak. Ekkor a szikla volt a nemiség ereje, mindenütt jelenvalósága és mindenben jelenlévősége minden formában és változásban. Férfitől asszonyig, és vissza (hét év után ismét megláttam két kígyót). Az pedig, hogy nem akartam elfogadni a dolgok szellemét, késztetett engem erőszakra vagy bujaságra, és én, méltatlan férfi és megalázott asszony, megszabadultam láncaimtól, mint egy asszony, és undorító voltam, mint egy férfi, és ismertem már a nemiség minden dolgát, elérve arra pontra, hogy a férfi férfiakat keres, az asszony pedig asszonyokat.

EDIPO Láthatod tehát, hogy egy isten is megtaníthat valamire.

TIRESIA Nincs isten nemiség nélkül. A szikla létezik, azt mondom neked. Minden isten vadállat, de a kígyó minden istenek között a legősibb. Amikor elrejtőzik a földben, íme, a nemiség képe. Benne az élet és a halál. Melyik isten képes megtestesíteni és megértetni azt ennyire?

EDIPO Hát te magad. Azt mondtam.

TIRESIA Tiresia öreg, és nem isten. Amikor fiatal volt, tudatlan volt. A nemiség kétértelmű, és mindig felemás. Valaminek a fele, amely egésznek tűnik. A férfi eljut odáig, hogy megtestesítse önmagát, hogy belül éljen, mint egy jó úszó a vízben, de közben megöregedett, megérintette a sziklát. Végül egy idea, egy hamis remény marad számára: hogy a másik nem megcsömörlötten lép ki belőle. Nos, ne hidd el: tudom, hogy mindenki számára hiábavaló fáradság.

EDIPO Nehéz megcáfolni azt, amit mondasz. Nemhiába a te történeted a kígyókkal kezdődik. De kezdődik a nemiség utálatával és kényelmetlenségével is. És mit mondanál te egy olyan érdemes férfinak, aki megesküdne, hogy nem ismeri az utálatot?

TIRESIA Aki nem érdemes férfi, hanem még gyerek.

EDIPO Nekem is, Tiresia, voltak találkozásaim, Théba utcáin. Az egyik ilyen találkozás során szó esett a férfiről – a gyermekkortól a halálig –, a sziklát mi is érintettük. Attól a naptól kezdve, hogy férj voltam és apa, Théba királya. Nincs semmi kétértelmű és hiábavaló napjaimban.

TIRESIA Nem te vagy az egyetlen, Edipo, aki hisz ebben. De a szikla nem érintkezik a szavakkal. Hogy az istenek védelmeznek téged. Én is beszélek hozzád, és öreg vagyok. Csak a vak ismeri a sötétséget. Úgy tűnik nekem, mintha az időn kívül élnék, mintha örökké élnék, és nem hiszek többé a napokban. De bennem is van valami, ami örvend, és ami vérzik.

EDIPO Azt mondtad, hogy ez a valami egy isten volt. Miért, jó Tiresia, nem próbálsz imádkozni érte?

TIRESIA Mindannyian könyörgünk valamely istenhez, de az, ami megesik, annak nincs neve. A nyári reggel vízbe fulladt fiú, mit tud ő az istenekről? Mi kellene neki ahhoz, hogy imádkozzon? Az élet minden napján ott egy kövér kígyó, és elrejtőzik, és nézelődik. Sosem kérdezted meg tőlem, Edipo, a boldogtalanok, amikor megöregszenek, miért vakulnak meg?

EDIPO Könyörgöm az istenekhez, hogy ez velem ne essék meg.

A LOVAK

Ermetéről, az élet és a halál, a nemiség és a szellem, a titánok és az olimposzi istenek között álló kettős természetű istenről nem volna értelme beszélni. De hogy mit jelent ez, Asclepiosz maga kilépett az állatias isteni metamorfózisok világából, megéri a fáradságot, hogy szóljunk róla.

(A ktonikus Ermete és a kentaur Chirone beszélget)

ERMETE Az Isten arra kér, hogy neveld fel ezt a fiúgyermeket, Chirone. Már tudsz a szép Koronidész haláláról. Az Isten a saját halhatatlan kezeivel ragadta ki a lángokból és az anyja öléből őt. Odahívtak engem a szomorú emberi testhez, amely már elégett – a haja ellobbant, mint a búzaszalma. De az árnya nem várt meg engem. Egy ugrással a tüskés szederbokorból a Hádeszbe tűnt.

CHIRONE A kancacsikó megtért a túlvilágra.

ERMETE Így gondolom. De a lángok és a ti sörényetek nagyon hasonlítanak. Nem győződtem meg róla időben. A gyermeket kellett megragadnom, hogy kihozzam onnan.

CHIRONE Kicsi gyermek, jobb lett volna, ha a tűzben maradsz. Nem tudsz te semmit anyádról, hacsak nem a szomorú emberi formáról. Te egy elhomályosult, de kegyetlen fény gyermekecskéje vagy, és egy véres és szorongásos árnyú, romlott húsú, sóhajokkal és lázakkal teli világban kell majd élned – mindezt a Messze-sugárzótól kaptad. Ugyanaz a fény, amely megteremtett, tűvé fogja tenni a kibékíthetetlen világot, és mindenütt megmutatja majd neked a szomorúságot, a szerencsétlenséget, a dolgok hitványságát. A kígyók örködnek majd feletted.

ERMETE Valóban, a tegnapi világ elmúlt, ha még a kígyók is a Fényre jöttek. De mondd, tudod, miért halt meg.

CHIRONE Enodiosz, sosem látjuk többé szökellni boldogan Didimosztól Pálioszig a nádasok és a szirtek között. Legyen ez elég. A szavak véresek.

ERMETE Chirone, elhíheted nekem, amikor azt mondom, hogy úgy síratom, mint

ahogy ti siratjátok őt. De esküszöm neked, nem tudom, az Isten miért ölte meg őt. Az én Larisszámban barlangokban és erdőkben megesett állati találkozásokról folyik a szóbeszéd...

CHIRONE Mit akarsz ezzel mondani? Azt, hogy állatiak vagyunk. Pontosan te, Enodiosz, aki Larisszában a bika heréje voltál, és az idők kezdetén összekapcsolódtál a mocsár sarában mindazzal, ami véres és formátlan volt a világban, valóban te lennél meglepve?

ERMETE Távol vannak már azok az idők, Chirone, és most a föld alatt vagy keresztutakon élek. Gyakorta látlak titeket, jöttök a hegyekből, mint keményfejűek, átugorjátok a pocsolyákat és a vízmosságokat, nyomotokba eredek, hívlak benneteket játszani. Értem, hogy patáitok vannak, értem a természeteteket, de nem mindig vagytok ilyenek. A karod és az emberi melled, hogy mondjak valamit, a széles emberi mosolyotok, és hogy megölték őt meg a szerelmet az Istennel, a társnők, akik most siratják – különféle dolgok. A te anyád is, ha nem tévedek, tetszett egy istennek.

CHIRONE Más idők voltak, valóban. Az öreg isten, hogy szeretkezhessen vele, csődörré változtatta magát. A hegy csúcsán.

ERMETE Akkor tehát mondd meg nekem, a szép Koronidesz miért volt oly aszszony, hogy sétálgatott a szőlőkben, hogy olyannyira játszott a Messzesugárázóval, aki aztán megölte őt, és elégette a testét?

CHIRONE Enodiosz, a te Larisszádból hányszor láttad szeles éjszakák után az Olimposz hegyét az égre felrajzolódni?

ERMETE Nemcsak látom, de néha én is felszálllok.

CHIRONE Egykor mi is vágóztunk odafent hegyoldalról hegyoldalra.

ERMETE Nos, meg kellene térnünk.

CHIRONE Barátom, Koronidész tért meg.

ERMETE Mit akarsz ezzel mondani?

CHIRONE Azt akarom mondani, hogy ő a halott. Itt vannak nekünk a gazdák. Nincsenek többé olyan gazdák, mint Kronosz, az öreg, vagy az ősapja, vagy mi magunk azokban a napokban, amikor megesett, hogy magunkra gondoltunk, és a vidámságunk nem ismert határokat, és ugrádoztunk a dolgok mint dolgok között úgy, ahogy voltak. Abban az időben az állat és a mocsár volt az emberek és az istenek találkozásának a földje. A hegy, a ló, a növények, a felhő, a hegyi patak – mind ott voltunk a nap alatt. Ki tudott meghalni abban az időben? Mi lett volna álatias, ha az állat bennünk volt mint az isten?

ERMETE Neked lányaid vannak, Chirone, asszonyok és kancacsikók tetszésed szerint. Miért panaszkodsz? Itt van nektek a hegy, itt a síkság, az évszakok. Nem hiányzik nektek, hogy örömtöket leljétek bennük, az emberi lakhelyek, a kunyhók és a falvak, a völgyek aljában, és az istállók, a tűzhelyek, ahol a szomorú halandók meséket mondanak rólatok, mindig készen arra, hogy vendégül lássanak benneteket. Nem úgy tűnik, a világ jobb, hogy azt az új gazdák tartják a kezükben?

CHIRONE Te közülük való vagy, és őket véded. Te, aki egy nap még here(zacskó) és szenvedély voltál, mára a véres árnyakat vezeted a föld alá. Mik a halandók, ha nem idő előtti árnyak? De élvezettel gondolok arra, hogy e csöppnyi gyermek anyja egymagában ugrádozott: ha mást nem, megtalálta önmagát a halálában.

ERMETE Most már értem, miért halt meg, ő, aki felment a hegyek lejtőire, és aszszony volt, és szerette az Isten őt a maga szerelmével, olyannyira, hogy abból lett e fiúgyermek. Te azt mondod, hogy az Isten kegyetlen volt. De mondanád azt, hogy ő, Koronidész az, aki maga mögött hagyta a hegyoldalon állati vágyát, alaktalan véres dühét, hogy e fiút megteremtse?

CHIRONE Biztos, hogy nem. És ezzel?

ERMETE Az új tesszáliai istenek sokat kacagnak, csak egyetlen dolgon nem tudnak nevetni: hidd el nekem, hogy láttam a végzetet. Minden alkalommal, amikor a káosz kiárad a fény felé, az ő fényük felé, kénytelenek döfni és pusztítani és újratemteni. Ezért halt meg Koronidész.

CHIRONE De nem tudják őt újra teremteni. Tehát igazam volt, hogy az Olimposz a halál.

ERMETE Nos, a Messzesugárzó megszerette őt. Elsirathatta volna, ha nem lett volna egy isten. E kicsi gyermeket nemzette vele. Örömmel bízom őt rád. Jól tudod, hogy te vagy képes csak igazi embert faragni belőle.

CHIRONE Mondtam már neked, hogy a sors, ami rá vár, az, ami a halandókat sújtja. Asclepiosz lesz ő, a testek ura, isten-ember. Romlott hús és sóhajok között fog élni. Neki kell őriznie az embereket, hogy el ne meneküljenek a sorsuk elől, és lekéssék, akár egy éjszakával vagy egy perccel is, a haldoklásukat. Élet és halál között fog járkalni e csöppnyi gyermek, amint te is, aki bika herezacskója voltál, és már nem vagy más, mint az árnyak vezetője. Ez az a sors, amelyet az olimposziak fabrikáltak az élőknek a földön.

ERMETE Nem lesz jobb a halandóknak így végezni, mint az ősi átok nyomán belekerülni az állatokba, a fádba, marhává változni, ami bőg, vagy kígyóvá, ami siklik, örök kővé, forrássá, ami sír?

CHIRONE Amíg az Olimposz lesz az ég, biztosan. De ezek a dolgok elmúlnak.

A VIRÁG

Hogy az az édes-kegyetlen tény, miszerint nem sikerülhet kiábrándulni egy olyan tavaszi istenből, mint a szép Apolló, a Fényes, akinek a leopardiánus Eros és Tanatos segítségére lehet, napnál világosabb bizonyosság.

(Eros és Tanatos beszélget)

EROS Te elvártad volna ezt a tényt, Tanatos.

TANATOS Mindent elvárok egy olimposzitól. De hogy bevégzi e világban, azt nem.

EROS Szerencsére a halandók szerencsétlenségnek fogják azt mondani.

TANATOS Nem az első és nem is az utolsó alkalom lesz.

EROS Közben lacinto meghalt. A nővérei már siratják. A vérével befröcskölt haszontalan virág telehinti immár Eurota minden völgyét. És a tavaszt, Tanatosz, a fiú már nem látja meg.

TANATOS Hová juthat egy halhatatlan, mindig e virágok vallanak róla. De más alkalommal, legalább, volt valami elszökés, valami kifogás, valami vétség. Ellenkeztek az istennel, vagy szentségtörést követtek el. Így esett meg ez Dafnéval, Elinóval, Atteonéval. Lacinto ellenben nem volt több, mint egy fiú. Élte napjait, imádva az ő urát. Játszott vele, ahogy játszani lehet egy kisfiúval. Megrázkódott és megdöbbsent. Te, Eros, tudod azt.

EROS Már a halandók is azt mondják, hogy szerencsétlenség volt. Senki sem gondol arra, hogy a Messzesugárzó nem szokta elvéteni a csapásait.

TANATOS Csak haragos mosolyánál voltam jelen, amellyel követte a diszkosz repülését, és nézte, ahogyan leesik. Felhajtotta a magasba a nap irányába, lacinto felemelte a szemét és a karját, és várta elkáprázva. A homlokára zuhant. Miért mindez, Eros? Te biztosan tudod azt.

EROS Mit mondhatnék neked, Tanatos? Nem tudok meghatódni egy szeszélytől. És te is tudod, amikor egy isten halandóhoz közelít, akkor mindig valami kegyetlen dolog következik. Te magad beszéltél Dafnéről és Atteonéről.

TANATOS Mi volt tehát, ezúttal?

EROS Mondtam neked, egy szeszély. A Messzesugárzó játszani akart. Leereszkedett az emberek közé, és meglátta lacintót. Hat napig Amicléban lakott, hat nap, hogy kicserélte lacintónak a szívét, és megújította a földet. Aztán amikor az úrnak arra támadt kedve, hogy továbbálljon, látta lacintót megriadni. Akkor aztán a diszkosz a szeme közé zuhant...

TANATOS Ki tudja... A Messzesugárzó talán nem akarta, hogy sírjon.

EROS Nem. Hogy valaki sírhatna, a Messzesugárzó azt nem tudja. Azt csak mi tudjuk, a többiek, istenek és démoni gyermekek, akik már életben voltunk akkor, amikor az Olimposz még nem volt több, mint egy csupasz hegy. Sok mindent megéltünk, láttuk sírni a hegyeket és a köveket. Az úr, az más. Számára hat nap és valakinek a léte nem jelent semmit. Senki sem tudta mindazt, amit lacinto.

TANATOS Azt hiszed, hogy lacinto megértette mindeme dolgokat? Lehetett más az úr az ő számára, mint valami modell, nagyobb társ, megbízható és imádott báty? Csak azt láttam, amikor a kezét a torkára tette – nem látszott más az arcán, mint bizalom és ámulat. Lacinto nem tudta, ki lehet a Szétsugárzó.

EROS Minden megeshet, Tanatos. Megeshet az is, hogy lacinto nem tudott Elinóról és Dafnéről. Hol végződik a rémület, és hol kezdődik a hit, nehéz megmondani. De biztosan eltöltött hat sóvárgó szenvedéllyel teli napot.

TANATOS Szerinted mi eshetett meg a szívében?

EROS Az, ami megeshet minden fiatalnál. De ezúttal a gondolatok és a cselekedetek tárgya kivételes volt eme fiú számára. A versenytéren, a szobákban, az Eurota vizei mentén beszélt a vendéggel, elkísérte és meghallgatta őt. Meghallgatta Delo, Delfi, Tifone, Tessaglia vagy Iperborei falu történetét. Az isten beszélt mosolyogva, nyugodtan, mint a vándor, akit halottnak hittek, aztán meg tapasztalatokkal megrakodva visszatért. Ami viszont biztos, az úr nem beszélt az Olimposzról, halhatatlan társairól, az isteni dolgokról. Önmagáról beszélt, a nővéréről, a Karitokról, mintha egy csodálatos és jól ismert család életéről beszélt volna. Néhányszor meghallgattak együtt egy éjszakára vendégül látott kóbor költőt.

TANATOS Semmi rossz mindebben.

EROS Semmi rossz, sőt, buzdító szavak voltak. Lacinto megtanulhatta, hogy a delosi isten azokkal az elmondhatatlan szemekkel és higgadt beszédmóddal sok mindent megélt, és sok minden olyanról értekezett már a világban, amely egy nap őt is megérintette volna. A vendég róla beszélt, a sorsáról. Amiclé eltépett élete ugyanis átlátható és jól ismert volt a számára. Terveket gyártott. Lacintóval mint vele egyenlő és egykorú fiúval beszélt, és Aglaia, Eurinome, Auxó – távoli és mosolyteli nők, fiatal nők, akik egykor titokzatos intimitásban éltek a vendéggel –, nevüket olyan nyugodt nemtörődomséggel, oly hanyag modorban mondta ki, hogy az lacintónak megborzongatta a szívét. Íme, a fiú helyzete. A vendég jelenlétében minden könnyű és átlátható volt. Lacintónak pedig úgy tűnt, hogy már mindent tud.

TANATOS Ismertem más halandókat is. Tapasztaltabbakat, okosabbakat, erősebbeket, mint lacinto. Mindegyiküket az a rögeszme pusztította el, hogy ők már mindent tudnak.

EROS Kedvesem, lacintóban nem volt több, mint remény, reszkető remény, hogy hasonlíthat a vendégre. A Messzesugárzó sem fogta fel azt a bámulatot, amelyet azokból a szemekből kiolvasott – elég volt neki, hogy felszítsa azt –, akkor ő már

e szemekben és hajfürtökben azt a fonnyadt virágot pillantotta meg, amely aztán lacinto sorsa lett. Nem gondolt ő sem a szavakkal, sem a könnyekkel. Csak egy virágot látott. E virágnak pedig őhozzá kellett méltónak lennie – csodálatosnak és keresetlennek, mint amilyen a Karitik emléke. És nyugodt nemtörődomséggel megalkotta ezt a virágot.

TANATOS Kegyetlen valamik vagyunk, mi, halhatatlanok. Kérem magamtól, az olimposziak meddig lesznek a végzet urai. Mindeme merészségük akár elpusztíthatja őket magukat is.

EROS Ki tudná azt megmondani? A Káosz idejétől fogva nem láttunk mást, mint vért. Emberek, szörnyek és istenek véré. Minden vérrrel kezdődik és múlik el. Miként gondolhatnád, hogy bármi másképpen is megszülethet?

TANATOS Aki megszületik, annak meg is kell halnia, tudják ezt az emberek is. Nem tudják viszont az olimposziak. Elszomorított ez. Ők folytatódnak egy olyan világban, amelyik elmúlik. Nem léteznek: vannak. Valamennyi szeszélyük újabb végzetes törvény. Hogy kifejezést adjanak egy virágnak, elpusztítanak egy embert.

EROS Igen.

TANATOS De nem akarjuk számba venni azt a sokféle gondolatot, amellyel lacinto szembe találta magát? A szorongással teli remény, amely a halála volt, az volt egyben a születése is. Egy öntudatlan, magába mélyedt, gyermekségétől eltompult fiatal volt, Amicle, egy szerény föld szerény királyának a fiacskája – vajon mi lett volna belőle a delosi vendég nélkül?

TANATOS Egy férfi a férfiak között, Eros.

EROS Tudom. És azt is tudom, hogy senki sem kerülheti el a sorsát. De nem szokásom ellágyulni egy szeszélyes tett miatt. lacinto hat napot élt egy fény árnyékában. Nem hiányzott számára a tökéletes örömből a gyors és keserű vég sem. Ez az, amit az olimposziak és a halhatatlanok nem ismernek. Mi mást akarnál, Tanatos, a számára?

TANATOS Hogy a Messzesugárzó megsirassa őt, mint mi.

EROS Túl sokat kérsz, Tanatos.

BIBLIOGRÁFIA

ALZIATOR, Francesco, *Pavese e l'etnologia*, Lares, XXXII, 1966/3–4, 111–118.

BARBERI SQUAROTTI, Giorgio, *Pavese o la fuga nella metafora*, Sigma, 1964/3–4, 165–189.

BIERNACZKY Szilárd, *Pavese az újabb olasz kritika tükrében*, Filológiai Közlöny, XVII, 1971/3–4, 507–514.

BIERNACZKY Szilárd, Az írói módszer és forrásai. Előmunkálatok Cesare Pavese műveinek komplex elemzéséhez, Filológiai Közlöny, XX, 1974/ 1–2, 93–113.

BIERNACZKY Szilárd, *Cesare Pavese's Folklorism*, Acta Ethnographica, 1976/3–4, 275–295. (Kisebbs módosításoktól eltekintve azonos: *Mítosz, folklór, etnológia, irodalom – Pavese folklorizmusa mint művei szemiotikai rendszerének tengelye = A társadalom jelei*, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 21–39.)

BIERNACZKY Szilárd, *Pavese mítosza*, Studia Nova – Új tanulmányok, 1994/2, 175–186.

BIERNACZKY Szilárd, *Pavese írói forrásai: az amerikai irodalom, a száműzetés, az etnológia és a személyes dráma = Cesare Pavese és Elio Vittorini – Életpályák célkeresztben*, szerk. DÁVID Kinga és MADARÁSZ Klára, Szegedi Tudományegyetem,

Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Szeged, 2011, 120–131.

COCCHIARA, Giuseppe, *Az örök vadember*, Gondolat, Budapest, 1965, 299–326. (Pavesével, illetve Calvinóval foglalkozó rész: 319–326.)

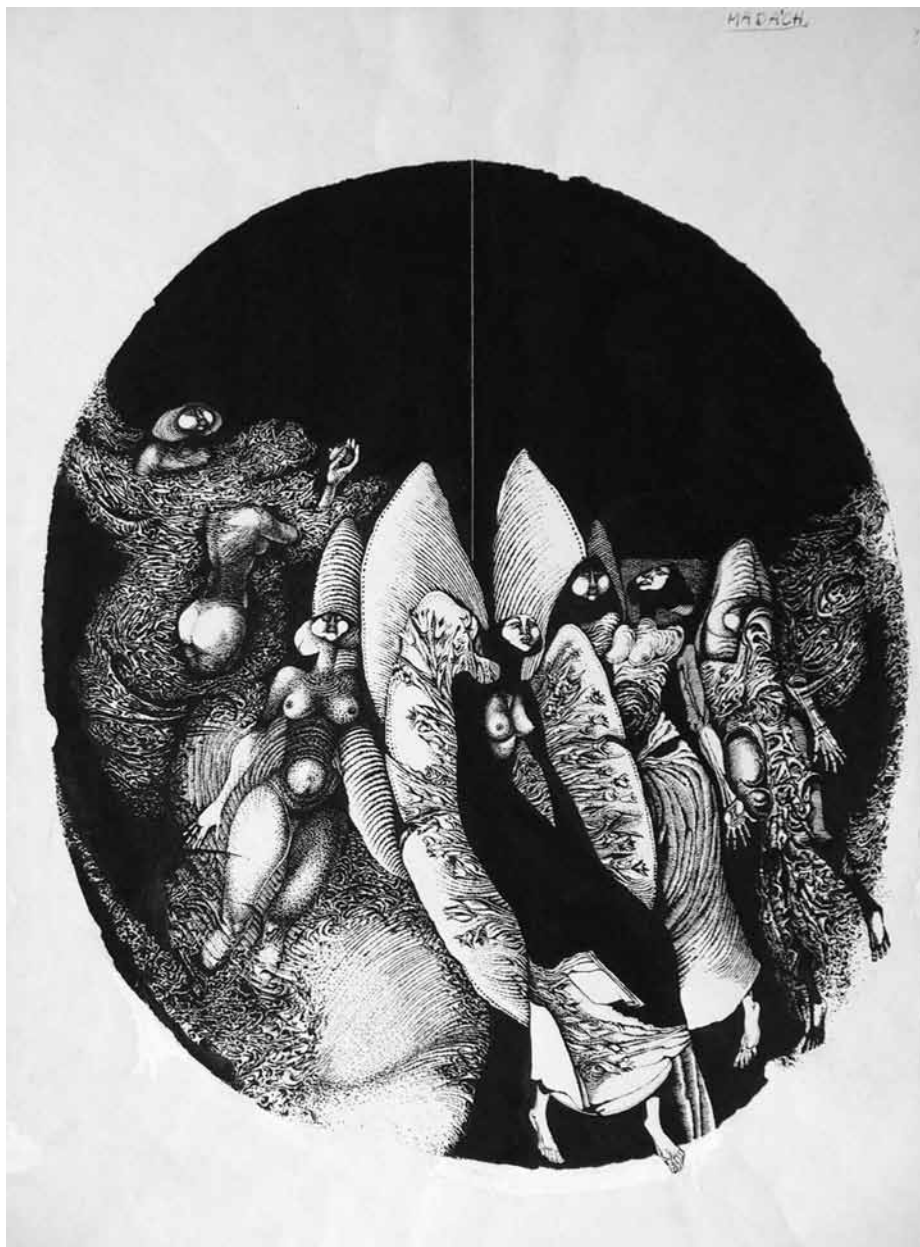
CORSINI, Eugenio, *Orfeo senza Euridice: i „Dialoghi con Leucò” e il classicismo di Pavese*, Sigma, 1964/3–4., 121–147.

JESI, Furio, Cesare Pavese = *Letteratura e mito*, Einaudi, Torino, 1968, 129–176.

PAVESE, Cesare, *Opere di –*, Torino, Einaudi, 1968, 1–16. kötet.

PREMUDA, Maria Luisa, *I dialoghi con Leucò e il realismo simbolico di Pavese*, Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, Vol. II., 1957, 221–249.

KOPÓCS TIBOR, Szüzek jámbor lázadása, 1972, tus, tollrajz, papír, 32x25 cm

PÉCSI GYÖRGYI

Alexa Károly: „Ithakám partját elértem... lekötöm hajómat”

IdőJel, 2024

A könyvcím – jól sejtjük – Berzsenyi Dánieltől való, viszont tévednénk, ha a régi magyar irodalom jeles kutatójának, a kortás magyar próza értő kritikusaknak új könyvében Berzsenyi-tanulmányokat várnánk. Berzsenyi persze végighúzódik a könyv szövegében, közvetlenül megidézve vagy felsejlően. Leginkább ő és Arany János. Meg rajtuk kívül hozzávetőlegesen néhány száz további szép- meg nem szépíró, kortársak meg a régmúlt írói, főleg magyarok, közismertek és kevésbé ismertek: Hamvas Béla, Jókai Mór, Mészöly Miklós, Zalán Tibor, Géczy János, Mátyóki Endre, Esterházy Péter, Márai Sándor, Szepesi Attila, Dobai Péter, Kovács András Ferenc, Kulin Ferenc, Gozdsu Elek, J. W. Goethe, Verne Gyula, Bohumil Hrabal, Lénárd Sándor, Széchenyi Zsigmond, Pekár Gyula, antik görögök, latinok stb.

A kötet cím két Berzsenyi-vers egy-egy sora, mindkettő a kemenesi költő életvégi mérlege, számvetése, derúvel, bizalommal. Ugyanitt azt írja Berzsenyi, ha csak valami nagy vész nem jön, elégedett a sorsával. Pesszimizmusra hangolódott hazánkban – hacsak nem mélyen hívó ember – kivétel ez a békebeli, sorssal való epikureusi meglegegettség.

Tehát, miként kedves költője, Alexa is – a „vénember”, jegyzi meg többször is, önironikusan – valamiféle számvetést készít: honnan jött, hol van ott hon, mi „személyes létezésének a kerete”. És ismét meglepődhet az olvasó, ha rigorózus, feszesre komponált irodalomtörténeti, éntörténeti értekezést, szubjektív memoárt, netán – közéleti szerepét ismerve – kortörténeti traktátust vár. Szabálytalanok a kötet írásai, szabálytalan a műfaj, a szerző maga is morfondírozza: mi is ez a szöveg, esszé, memoár, emlékezés, napló, csapongó, asszociatív följegyzések sora? Merthogy ami itt leginkább hiányzik, az az önkorlátozó, célra tartó szövegkomponáló fegyelem. „Ez az élménybeszámoló, nevezzük annak, sem eddig, sem ezután nem rendezi magát valami tetten érhető gondolati és retorikai szerkezetbe, tehát mindennél idegenebb számára az, hogy valamiféle algoritmusra hagyja fölnezelni a (virtu-

ális) olvasóját, akire, akinek az esetleges elvárásrendjére egyébként sincs tekintettel” – írja. Máshol: „Magánirat ez, ám szófiának nem mondanám, senkifia nem szólhat rám, senki nem kért fel rá, senki nem bízott meg velem, senkinek nem tartozom elszámolással, csak maguknak a leírt mondatoknak, azaz önmagának és annak, amit hitelesnek, valósnak és igaznak tartok.” Nyolcvan felé/évesen/túl az író szabad, végre kizárólag a maga örömére írhat – úgy és ahogy a kedve tartja. Hangsúlyozottan *magánszöveg*, *magánemlékezés*, de mert könyvként kiadásra, forgalomba került, nyilvánosan elidegeníthetetlen része az irodalomtörténetnek és a közéleti szerepeket betöltő Alexa Károlynak. S nem tagadhatjuk, olvasói érdeklődésünket a szerző korábról ismert imponáló irodalomtörténeti és kritikaírói életműve, jelenléte keltette fel, mely érdeklődést éppen ez a néhol szeszélyesen kanyargó, „előrefutós meg visszatérős” (Babits) burjánzó szövegorganizmus esszéírói, szépírói igényessége tart fenn.

A címében Berzsenyit megidéző könyv három nagyobb lírai esszét és egy vallomásos lírai kódat tartalmaz. Az első fejezet: *Nagybörzsöny – az én falum*. Nagybörzsöny felesége szülőföldje, a szerző általa honosodott be ebbe az egykor módos, mára erősen hanyatló, háromnyelvű és -nemzetiségű – magyar, tót, német – mezővárosba. Család- és eredettörténet, falumonográfia, faluszociográfia, társadalomtörténet – és konfesszió. Alexa főleg felesége családjáról mesél, de párhuzamba állítja a maga pesti (*nyóckeres* és rákospalotai) felmenőinek történeteivel, a nagy falut az egykor félfalu-félvárosi milióval. Alexa városi humán értelmiségiként a hatvanas években került kapcsolatba Nagybörzsönynyel – és lassacskán saját szülőföldjévé ismerte, szerette. Nemcsak mindent tud róla – a 19–20. századi be- meg kitelepítésektől a népek, nyelvek változásain, a tsz-szervezésen át a jelen fölbomló szövegéig –, de erős érzelmi viszonyulással, zsigerileg éppúgy érzi, mint egy őslakos. Felesége családjának történetét felidézve megrajzolja, némiképp ide-

alizálva, azt a középparaszti családot, amely a maga természetes növekedési ütemében mára a vállalkozó középréteget és középosztályt képezhetné, ám fájdalmasan konstatálja ama osztály jelenkori szétesését, a település deklasszálódását.

A *Karcsi és Endre – az én két szeptemberi halot-tam, 2022* férfibarátságok története és a barátok el-síratása. Mányoki Endre budapesti (*nyócker*, Ernő utcai lakó), egykori egyetemi tanítványa, majd szerkesztőtársa a *Mozgó Világnál*. Hektikus volt baráti kapcsolatuk, a későbbi években elszakadtak egymástól, de halála arra készteti, hogy megrajzolva különleges karakterét, meséljen az akkori bohém fiatal írók pesti bandázási, kocsmázási napjairól. Karcsi egyházashetyei szomszédja, a falu mindenese, ezermester és jó ember, iskolázatlan, de természetes intelligenciájával egyenjogú barátja a pesti egyetemi tanárnak – róla a föltétlen megbecsülés hangján mesél. Karcsi és Endre soha nem találkozott egymással, a közös pont Alexa, mégis, mint jin és jan, összetartoznak. Egyházashetye Alexának egy barátság révén vált választott otthonává, szinte szülőfalujává, ahogy Nagybörzsöny is. A *nyócker*, Mányoki lakóhelye és Alexa kisgyerekkori világa: József körút 50., Mávag telep – erről majd a harmadik nagyfejezetben mesél, impulzívan cáfolva a *prolítelep* prejudikálást. Ismét kirajzolódnak a (nagy)város és a falu jegyei. Karcsi az *Idea*-parasztember, Endre halványabban ugyan, de szintén a magyar irodalom *Idea*-szerkesztője. Ez a fejezet, a gyakori, kifejtetlen utalások, ráutalások miatt igényelheti a pesti szereplők, helyszínek előzetes ismeretét, szövegszervezése leginkább ennek „előrefutós meg visszatérős”.

A harmadik rész, az *„Ithakám partját elértem... lekötöm hajómat” – Berzsényi Dániel szellemének* a könyv tőkesúlya, terjedelmileg is több mint fele az ötfélszáz oldalnak, s ebben a nagyfejezetben szinte enciklopédikus teljességgel, bölcsész, írói és létbölcselői igénnyel foglalja össze mindazt, ami megélt életéről, múltjáról, szellemi jelenlétéről, aktivitásáról – egyetemi tanár, szerkesztő, barát, családtag – számára a legfontosabb. Életre lehel a emlékeit, impresszióit, intellektuálisan is megnevezi élete, léte értelmét a szöveg hatalmasra tárgult szellemi rádiuszában. Földrajzilag is kitágul a tér, a közeli szülőföldkörök a Kárpát-medence, majd a

mediterráneum partjaiig futnak, időben a jelentől a 19. század közepéig hosszabbítva meg szellemi szülőföldje, szellemi honossága határait, miközben persze mindegyre visszatér értékorigójához, a család otthonaihoz, avagy az otthonok családjaihoz: a Ferencváros-Pestújhely, Nagybörzsöny, Egyházashetye megtartó háromszöghöz. A nagy ívű esszé-memoárban valóban minden-minden benne van: olykor fegyelmetlenül, olykor csapongva, asszociációs játékkal bevonva egészen különmű dolgokat, jelenségeket. S persze irodalom: gáttalan bőségben – csak azok névmutatója is oldalakat tenne ki, akiket élményszerűen – és persze szakmaian – megidéz: a régi magyar irodalom, a 16. századtól a 19.-ig, illetve saját kor- és nemzedékűtségei, legtöbbször Zalán Tibor és Gécz

János – meg Hamvas Béla, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Márai Sándor stb. –, és a vízjel: Berzsényi. Hosszabb-rövidebb pályaképek költőkről, írókról, maiakról és régiekről, de mindig a lüktető élet aurájában. Az emlékezés kiszámíthatatlan természete és a megtalált harmóniában élő intellektus reflexióinak rapszodikus ritmusában szövődik-szövődik a szőnyeg.

Ennek a virtuális szőnyegnek talán a legerősebb vetőszála a fejezetet indító gondolat kibontása: „»Északi ember vagyok«, ébredek nyár délutáni álmomból, valahol a kontinens közepén... valóság-nak hitt álmai ellenére az északi ember a maga létét örök számkivetésben éli meg. Örök boldogtalanságban... Az északi ember a maga dúlt rendíthetlenségében szüntelenül délre álmodja magát. Oda viszi »vissza« minduntalan mindaz, amire »Európa« mint kultúra, mint önazonosság, tehát mint szimbólum felépült, a Biblia, a görögök és Róma. A meleg tengerbe, az anyaölbé... »Én« északi ember vagyok, azért vagyok az, mert mindig dél felé nézek, ez határoz meg engem, ez a hiány, ez a kirekesztettség” – Kelet és Nyugat hagyományos pozícionálásával szemben ajánl egy másikat, elgondolkodtató és számomra rokonszenves identitásértelmezést. S persze, a déli felé való ontológiai hiányérzetet, sóvárgást történelmi, szellemi, művészi és fizikai utazásokkal teszi még vonzóbbá – beleértve a Dél re-mek gasztronómiáját.

A könyv nagyfejezetei nem függenek szorosan össze, de egyetlen organikus egységet képeznek.

Alexa hébe-hóba jelzi csak a jelent, dolgozószó-
báját, a könyv egészen a múlttól szól. Az emléke-
zet és az emlékezés mindig szelektív, a múltértel-
mezés mindig szubjektív. A múltat a jelenből épít-
jük meg, a jelenből emlékezünk. Arra és úgy em-
lékezünk, ahogy az a jelenkori énképünket, identi-
tásunkat, életünk értelmét megerősítse. Alexa
– mint az idézett Berzsenyi – elégedetten szemlé-
li a múltját, emberi és teremtett gazdagságát,
mert otthon van e tájban és emberi környezetben,
az irodalomban, mely számára, ahogy írja, *élet-
pótlék* („abban a biztos tudatban éltem le irodal-
már évtizedeimet, a legkülönbözőbb szerepekben,
hogy az irodalom arra való, hogy kitágítsa kinek-
kinek az egyedi létét”). Magánszöveg, magánem-
lékezés – szerencsésen, nem megfelelni akar,
egyszerűen csak így a vége felé egy ragyogó
vizióban elmesélni életének „személyes keretét”,
azon imponáló élet-, élmény- és lehengerlő irodal-
lomismeret birtokában, amelyből óhatatlanul egy
hatalmas szakmailag is hiteles tabló bontakozik

ki a 19. századtól napjainkig – láttató képi erővel,
olykor nemes pátozzsal, máskor elégikus vagy
borongós melankóliával. (És olykor istentelenül
hosszú, oldalakon át indázó manierista monda-
tokkal.)

Az emlékező esszékből feltűnően hiányzik Ale-
xa Károly politikai-közéleti múltja. Éppen csak emlí-
ti a Mozgó Világot, az '89-es rendszerváltozást, jól-
lehet nemzedékének meghatározó, történelemfor-
dító eseménye volt, az Új Magyarország és a Hitel
folyóiratokat, melyeknek a legsűrűbb években volt
főszerkesztő-helyettese (utóbbinak 1988 és 1992
között), MTI vezérigazgatói időszakát, és még sorol-
hatnánk számos szerkesztői, irodalmi és politikusi
közéleti jelenlétét.

De – legalábbis ebben a könyvében – nem az
utóbb említett szerepeiben *éri tetten a létezés sze-
mélyes keretét*, hanem a tájban, a nagycsaládban,
az otthonaiban, barátai közt meg az irodalom rop-
pant tág horizontú világában. És ez a mérleg való-
ban *berzsenyidánieli*.

MAYER ERZSÉBET

Szakolczay Lajos: Szabadság-tű

Prae, 2024

A „tű fokán” kifejezést a *Bibliából* ismerjük: „Köny-
nyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gaz-
dagnak az Isten országába bejutni.” Szakolczay ta-
nulmánykötetének címe egyszerre allúzió erre a
jézusi tanításra, ugyanakkor átértelmezés is. Míg
a tű fokán az igaz ember átjuthat, addig a szabad-
ság-tű fokán alig-alig lehetséges, különösen akkor,
ha a kisebbségi létre kárhóztatott honfitársaink
történelmi helyzetét vizsgáljuk. A metafora jelenté-
se tovább finomodik, amikor e tanulmánykötet má-
sodik részében ráakadunk a kifejezés forrására:
„Ahol én járom a táncot, medve vitte már a lán-
cot, minden láncszem szénabuglya, szabadság-tű
abba dugva...” – írja Páll Lajos költő, festőművész.
Mivel a kötet alap gondolata és rendezőelve az elér-
hetetlen szabadsághegy, érthető módon gazdag
képekben tér vissza az erre az állapotra utaló köl-
tői kép: kilátók, grádicsok, érzelemtornyok építői
mellett megjelennek a düh és szorongások lāvaki-

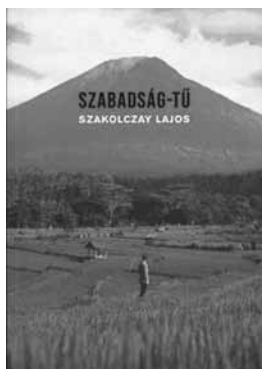
törései is. Szakolczay világlátásának ugyanakkor
jellemzője a dolgok, helyzetek több szempontú ér-
zékeltetése is, az önnön ellentétét is magában hor-
dó helyzetekre való figyelmeztetés: a torony tete-
jén nincs semmi, amibe megkapaszkodhatnának a
feljutók, és kétséges az is, miként viselik a vissza-
tekintés szédületét.

Szakolczay Lajos azon túl, hogy író, újságszer-
kesztő, mindenekelőtt elhivatott ember. Nem csak
érti, hanem meg is érti a kezébe került irdatlan
mennyiségű irodalmi szöveget, sőt, emberi valójá-
ban együtt érez a nehéz helyzetű tollforgatókkal,
ráadásul személyesen találkozik a szellem őrzőivel,
részt vesz kulturális eseményeken, fórumokon. A kö-
tet olvasója csak ámul, és nem érti, hogy lehetett
ennyi kilométert megtenni, ennyi kulturális esemé-
nyen aktívan részt venni, ennyi könyvet befogadni,
s felmerül benne, milyen kiapadhatatlan forrásból
táplálkozott meggyőző hite, amivel kifejezte tiszte-

letét a sorsvállalóknak, az önmagukhoz, nemzeti kultúrájukhoz hű alkotóknak.

Szakolczay Lajos a költészet mezején könnyen, felszabadultan tájékozódik. Finom érzékenységgel hajol oda a mezőn viruló-virító költőnő-virágokhoz. Mint ahogy nagyra becsüli a mesteri módon megnyilvánuló szonettkompozíciókat és más költői formákat, miközben tudja, hogy a vers azon túl, hogy szépség, erkölcsi értékek és normák kifejezője, s ezért értéként kezeli az egyetemes igazságok megszólaltatóit. Éppen mert tiszta szemű, mélyen látó ismerője a szövegnek és az azokat tápláló talajnak, rábukkan néhány rejtettebb ösvényre is, amit megoszt olvasóival: örök kérdésként nyugtalanítja az utódokat, hogy Horthy miért nem reagált több komoly figyelmeztetésre, aminek megfontolásával talán elkerülhettük volna Trianon máig ható traumáját. Újdonságként hat az is, hogy Kosztolányi milyen aktívan részt vállalt a trianoni sokkot követő nemzeti programban. Bátor hangon említi Szakolczay, hogy hiányzik a szerelem és a szexualitás témájának feltárása a magyar irodalomban, pedig az általa felsorakoztatott példák meggyőzően bizonyítják, lenne mit felfedezni a magyar erotikus lírában. Aztán az is kiderül, hogy a '48-as szabadságharc népszerű hőse, Táncsics eredetileg Stancsics névre hallgatott.

A tanulmánykötet mélyszerkezetét a történelmi események határozzák meg. Trianon mellett

hangsúlyos szerepet kap a kettős állampolgárság csúfos kudarca, a kapitalizmus áttörése a szocialista tábor kerítésén. A korábbi időket jellemző *megmaradni, beolvasni* dilemmát a *maradni vagy elmenni* kérdés váltotta fel, s mindezt rávetítette árnyékát az emberi élet apokaliptikus látomása. Mindezek erőteljesen alakították az érintettek szellemi, hétköznapi viselkedését. Letagad-

hatatlanul érvényesültek veszélyes hatások is: hogy a szellemi munkából piaci áru válik, hogy a minőség helyett a mennyiségi publicisztika lesz fontossá. Ahogy egyeseket méltatlanul emelt és díjazott az idő, úgy alakult ellenkező irányba nem kevés író sorsa. Szakolczay erejéből arra is futotta, hogy szembenézzen azzal a komor valósággal, mivé válik a posztmodern korban a nyelv, hogy a szavak miként lesznek tartalomvesztett játékszerre, s hogy miként inflálódik a megnyilatkozó személyisége. Költői kérdésként hangzik: hova tűnt az az idő, amikor az egyetemes magyarságról, a nemzeti összetartozás fontosságáról szólt a dal? Hova tűnt a felelősség, a közjó tisztelete, a viselkedési normák? Az önboldogító pénz világával mi versenyezhet? Szakolczay és az olvasó sem ringathatja magát illúziókban. Mégis mielőtt eltáposható giliszta-ként tekeregne az ember, Kenéz Ferenc szavai addig is eligazítóak lehetnek: „ha azt akarom, hogy segítsen a világot, csak egyetlen helyen állhatok: az én helyemen!”

JÓDAL RÓZSA

Balázs Attila: A déli végekről

Kortárs–Forum, 2024

A déli végekről Balázs Attila tizennyolcadik kötete. Műfajmegjelölése, alcíme szerint *Regényes irodalomtörténet*. A kötetben a szerző huszonhét fejezetben mesél olvasóinak. A testes, majd háromszáz oldalas, dr. Bori Imre emlékének szentelt könyvet utóbeszélgetés zárja, amelyben Bozsik Péter faggatja Balázs Attilát arról, hogyan keveredett az Új Symposion köréhez, hogyan zajlottak a szerkesztő-

ségben a mindennapok, a magyarországi írók közül kik fordultak meg náluk, a szerzőnek mi volt a szerepe a betiltásban.

Már a kötet első fejezetében az olvasó úgy érzi, hogy valósággal fejest ugrott a mesék tengerébe, ahol hiteles személyek, történelmi tények keverednek-kavarognak könnyed természetességgel a mesékkel, legendákkal, s mindüket valami játszi, ízes

iróniával, humorral (nemritkán fekete humorral, sőt szarkazmussal) habarintja össze a szerző. A kötetet megnyitó *A kelta vígadó*ban például kacagva lubickolhatunk a Tarcál-hegységben tutajosok, halászsok, csempészek számára nyílt jól menő fogadó ősi foglalkozást űző s időnként a vendégek szóra-koztatására a Duna hajjai közé kiparancsolt, s ott dévajul kacagva fürdőző lánykával, hogy egyszeriben mennykőként csapódjon egy hatalmas meteor-darab a bűnös helyre, mire azt jó időre babonásan elkerüli minden jótét lélek. Kiderül, hogy mennyi a környéken a jól felhasználható kő, mire el is nevezik a helyet Kamancnak, Kamenicának, Kamenecknek. Egy futó nyelvészkedésben kiderül, hogy a Kamanc magyarul semmit sem jelent, viszont szerbül igen (kamen: 'kő').

Majd megismerkedünk két, nyáját legeltető fiúval, Pécsi Tamással és Újlaki Bálinttal, akikből számos mesés kaland után plébános, illetve oltáros pap lesz, s összebarátkozván együtt kezdik magyarrá fordítani a *Bibliát*, a későbbi *Huszita Biblia* őstét. Innen egy merész ugrással Olaszországban termünk, tanúi leszünk annak, hogy egy olasz pásztorfiúból, Dominic Gangalából hogyan válik előbb Jakab szerzetes, majd idővel a huszitákat, az eretnekséget tűzzel-vassal üldöző, irtó inkvizítor, aki „többek között” a két bibliafordító eretneket is űzőbe veszi hatalmas besúgószervezetével. Ám a szerző szellemesen megjegyzi, hogy a besúgók mellett léteznek „kisúgók” is, így a két barát időben kerekelt old. („Jakab pedig káromkodhatott, mint egykor az édesapja, azonban ezt se tudhatjuk pontosan, hogyan cifrázta. Miként ma már azt sem, hogy a Moldvában folytatott, majd nagy valószínűség szerint épp ugyanók a mi kezdőrúgást anno elvégző két kamanci papunk, Tamás és Bálint által Prágában befejezett, később *Huszita Bibliaként* emlegetett, csupán töredékeiben fennmaradt fordításba hány hiba, úgynevezett leiterjakab csúsztatott be, éppenséggel a szóban forogó űzőttség okán. [...] Dr. Bori Imre [...] a moldvai magyar huszitákkal kapcsolatban megállapítja, hogy főleg Szerémségből származtak, s hogy szerettek olvasni. Nem csak szent szövegeket.”) Az idővel püspöki épületté lett egyházi papi lakásból később kihányták és elégették a könyveket, a ferenceseknek viszont oroszlánrészüik volt abban, hogy a *Huszita Biblia* legalább töredékében megmaradt a magyar kódexirodalomban.

A *Föld alatti mesék szárnyán* című fejezetben Balázs csapongó képzelete az észak-amerikai paiut

indiánok mindentudó, az állatok nyelvét is beszélő törzsfőnöke után ered, aki feleségét keresve eljut egy ötágú, föld alatti, százfelé kanyargó labirintusba, amely talán a lenti és a fenti világot is összeköti. Megtalálja az őserdő virágait tanulmányozó Móricz Jánost is, aki ötágú sípját megszólaltatva megmenti Nayambi törzsfőnök lányát a vérszomjas jaguártól, mire az apa hálából megismerteti a kék szemű, a nyelvújítás előtti magyart törve, de még beszélő s rovásírásfelét használó bélák, másként bélákok törzsével, akik a föld alatti barlangbejáratokat és lejáratoztatásokat őrzik. Velük, majd később filmekkel, újságírókkal, színészekkel együtt bejárja a lenti kiismerhetetlen, ötágú alagútrendszer, és ráakad azokra az aranylemezekre, amelyek a múltrol, sőt a jövőről is beszélnek. Bolyongásaik folyamán valahonnan a mélyből Bach és Mozart erősen átdolgozott zenéje szól. 1992-ben bekövetkező halálakor Móricz János beismeri, hogy nem sikerült megdönthetetlen bizonyítékot találnia arra, hogy az emberi civilizáció bölcsője Dél-Amerika, dr. Bori Imre viszont megállapítja: „Mintha létezne valamiféle titkos átjáró a mai magyar irodalmunk és a dél-amerikai mágikus realizmus között.”

Az első fejezetek a „legmesésebbek”, majd a szerző fokozatosan „komolyodik”, de mindvégig megmarad annak, ami: egy csapongó fantáziájú, utánozhatatlanul egyedi hangvételű, a világnak fityiszt mutató, mindent és mindenkit a maga különös, „sarkos”, kaleidoszkópszerű szemszögéből, egyszerre játékos, ugyanakkor mindent a legváratlanabb pillanatokban egyszerre másként, más szögből láttató, megnevetető és kinevető, megbíráló vagy megdicsérő, soha teljesen ki nem ismerhető szemlélője – és bírálója.

A következő fejezetekben olvashatunk többek közt a Hunyadi Lászlóval együtt sakkozó és állandóan veszítő Cillei Ulrikról, Hunyadi haláláról, a „kis janicsárnak” becézett, apró termetű Kis János Mihályról, avagy Meseíró Miskéről, továbbá a mindössze másfél óráig tartó, de az egész országot romba döntő mohácsi csatáról, amelyről a görög származású, tehetségével királyi kancellárrá avanzsáló ifj. Brodarics István a szemtanú hitelességével és a toll mesterének ékesszólásával számol be, valamint II. Lajos király halálának kétféle verziójáról is. Megismerkedhetünk a kisasszonyfalvi Istvánffy Pállal, a *Volter és Grizeldisz* című széphistória szerzőjével és művével, mely a felesége hűségét változtatott kegyetlen módszerekkel próbára tevő gonosz

Volterról szól, amelyet a rajongó olvasók kedvéért nem győztek újra-nyomatni, sőt, megérte falujáró színpadi változatát is, amelyet egész Szerémségben kirobbanó sikerrel játszottak. S megismerjük Miklóst, az ifjabbik Istvánffy is, aki eredetileg egy privát csillagvizsgálót szerkesztett, ám e fellángolását követően életét a történelem tanulmányozásának szentelte, megrázó leírását

adva például az 1570-es éhínségnek, a török ostromolta Szigetvár elestének, amely később a *Szigeti veszedelem* című eposzunk fontos forrását képezte. Olvashatunk még sok más személyről is – felsorolni is nehéz lenne –, az ifj. Brodarics Istvántól a Sopálovics vándornomdán, Veresmarti Mihályon és Csáth Gézánt át Gozsdu Elekig.

A szerző megjegyzi, hogy ebben a könyvében egy személyben az irodalomtörténész és a regényíró szerepét is vállalta. S valóban. Egymás után sorakoznak fel irodalomtörténetünk hírességei, sokszor úgy, ahogyan Balázs Attila róluk Bori tanár úr óráin hallott, ám mindüket valami sajátos, *balázs-attilás* bővíző regényfolyamban megmártóztatva, megúsztatva, sőt az író utánozhatatlan, görbétükrös-humorra, satirikus, sajátos, „mágneses rezonanciás”, „szűrővizsgálatos” egyéni elbírálásra kihegyezett szemüvege tükrében megmérettetve, besorolva vagy kiemelve. Ha fontosnak tartja, hosszabban-rövidebben idéz is egy-egy műből vagy a róla írt jellegzetes műbírálókatból. Kosztolányit inkább csak megemlíti – igaz, több ízben is –, Csáth Gézával viszont hosszan foglalkozik. Több művét, így az *Anyagyilkosságot* és a szőrös varangyról szólót elemzi, sőt, Philip Roth amerikai író Csáth angol nyelvű kiadásához írt véleményezéséből is idéz.

Könyvének központjában azonban mégiscsak a vajdasági irodalom áll. Meglepő viszont, hogy Szenteleky Kornélról groteszk-ironikusan emlékezik meg, még beteges, sovány külsejét is felrója: „A jugoszláviai, főképp a vajdasági magyar irodalom húszas éveinek végén és harmincas éveinek elején az irodalmi vezéregyéniség egy nagyon furcsa kis vékony, kitinpáncélos, alapjában véve mimózealelkű, de ha kellett, csípni is tudó fura fiúbogárka volt. Egy örökké valamiféle szivárványos adriai szigetekre vágyódó, ám haláláig a disznósivalkodásos bácskai porban és porlepte akácokban maradó, ott bujkáló, biciklizgető és tépelődő, széplelkűségében itt-ott

elcsorduló, utána rendre pocskék hangulatú falusi orvos, aki ebből a poros-ragacsos, önnön termékenyítette bácskai anyagból megalkotta a vajdasági helyi színek ellentmondásos elméletét.” Viszont elismerően szól Szenteleky folyóiratáról, a Kalangyáról, amely „céljának tekintette, hogy egyéb teendői mellett figyelje a délszláv irodalmat, például Miroslav Krleža robusztus alkotói

munkásságát, ugyanakkor olyan felragyogó írók kiteljesedésében segítsen, mint Radnóti Miklós, Veres Péter vagy Szentkuthy Miklós (eminnen vagy amonnan, ahogy vesszük), továbbá vállalkozott Németh László írásainak kiadására, nem utolsósorban szaporábban is lépést igyekezett tartani korának friss irodalmi–szellemi történéseivel. [...] Ergo, ha a második világháború utáni jugoszláviai magyar irodalom nem is Szentelekynek köszönheti létét, de nagyon hálás lehet neki.”

A Szenteleky, illetve a Kalangya megjelenésének korában alkotó írókat, fordítókat Balázs Attila már oldottabban, kevésbé meseszerűen, de a legújabb kötetében alkalmazott alapstílusát mindvégig megtartva tárgyalja, saját kortársait pedig a közvetlen ismeretség, szerető pajtásosság és közvetlenség teszi levegősen közelivé és maivá, ám őket sem kíméli: mindenkit mindvégig a maga „sarkos” látásmódján, a sajátos „igazságmérlegét” lengtetve figyel és láttat. A teljesség igénye nélkül: Szirmai Károly, Börzsök Erzsébet, Herceg János, Debreczeni József, Sinkó Ervin, Bányai János, Brasnyó István, Juhász Erzsébet, Hász Róbert, Domonkos István, Tolnai Ottó, Ladik Katalin, Maurits Ferenc, Várady Tibor, a csak nevük kezdőbetűivel jelzett Radics Viktória és Gion Nándor, Sziveri János és még sokan mások.

Kortársairól sokszor rendhagyó, szinte naplószerű, tréfás megfogalmazásban emlékezik meg. Például Tolnai Ottó egyszer Virág utcai házában képményén üldögélve csalogatja fel magához a tetőre, ahol azután – a pillanatnyi irodalmi helyzetet meghányva-vetve – egymással versenyezve kavicsal célozgatják a ház előtt álló vödört. A „bongyor hajú” Sziveri Jánost pedig a Gurman étterem asztalára pattanva mutatja be egy epizódban, amint lelkesülten szavalja saját verseit, majd szónoklatba kezd, mire a pincérek, a helyzetet már ismerve, csak szépen nyugodtan megfogják a hóna alatt, s egyetlen szó

nélkül kiteszik a bejárat elé. Vagy amikor egy izgalmas vita hevében Tolnai kijelentése, miszerint „Az Új Symposion én vagyok!” után évekre mosolyszünet áll be Tolnai és Sziveri között.

A kötet sokszínűségéhez tartozik egy telepi „dzserek” közbeiktatott, hosszú, a rekeszizmokat megmozgató, „belevalóan” interpretált monológja, két-három izgalmas, a Bori Imre-órákat megzavaró „közjáték”: egy „kamikáze-galamb” saját vérét is a terem megrepszett ablakán hagyó „betörési kísérlete”, a templomtoronyból az egyetem ablakpárkányára zuhanó, bebocsátásért könyörgő furcsa ember stb. S persze kihagyhatatlanok

Benes László képregényszerű, „szöveges” illusztrációi, amelyek szervesen, a kötet stílusával szinte egybeforrva kapcsolódnak Balázs Attila mondanivalójához.

A déli végekről igazi mélyenszántó, a tárgykör alapos ismeretéről, de az elkönyveltektől, a „kánontól” sokszor sajátos módon eltérő véleményezésről árulkodó irodalmi és társadalmi elemzésekkel hemzsegő, időnként meghökkentő meglepetés és stílusbravúr, amelyet olvasás után még sokáig kell emészteni. Lehet vele egyetérteni vagy vitatkozni, ám unatkozni mellette – egyetlen pillanattal sem!

THIMÁR ATTILA

Zalán Tibor: A nehéz léptű ember

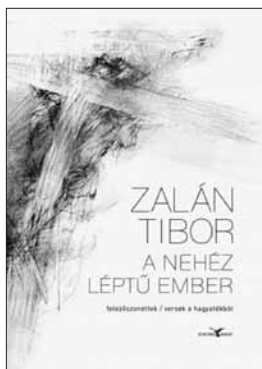
Kortárs, 2024

Zalán Tibortól megszokhattuk, hogy nehéz, súlyos szövegeket tesz elénk, s legújabb verseskötete is ilyen darab. A 2025. január 14-i bemutatón a szerző szájából elhangzottak szerint az utolsó lírai alkotásokat tartalmazó könyve. Nem felhőtlen élmény végigolvasni a 241 oldalt, elsősorban tartalmi okok miatt nem az. Zalán évtizedeken keresztül alanyi fókuszú, az én és a világ kapcsolatát középpontba állító lírát alkotott, amely most idősebb korára az emberi élet természetéhez igazodva borúlátó, zord, néha depressziós árnyalatokat kapott, pedig korábban sem volt mindig harsányan kirobbanó versszakokról híres. Lehangolt és kiábrándult kötet volt már a *Dünyögés félhangokra*, és több vers a *Fáradt kádenciákban* és a *Lovak reggelijében* is.

A *nehéz léptű ember* (alcíme szerint: *Felezőszonettek / Versek a hagyatékból*) két részből áll, az első, terjedelmileg nagyobb egységben a felezőszonetteket olvashatjuk, a második, oldalszámra kisebb részben a *Versek a hagyatékból* összeállítását, amely már egy elképzelt időpillanatban, mintegy az életmű lezárulása után válogatja össze és mutatja be a még fennmaradt verseket. Az életrajziság, a megélt napokhoz igazított vers-

beszéd és témák mindkét részben egyformán kiemelt szerepet kapnak. A *Felezőszonettek* utolsó darabját (*Az utolsó felezőszonett*) Horváth Bencének, Zalán verseit az utóbbi években megjelentető Kortárs Könyvkiadó vezetőjének ajánlja a szerző, mintegy lezárva a publikált életművet. A kötetben több ajánlást és mottót is találunk, ezek referenciális, erősen valóságához kapcsolódó kontextust rajzolnak a versekhez, meghatározva azokat a vonatkoztatási pontokat, amelyek között ez a súlyos alanyi líra értelmezhető. Érdekes ezek közül kiemelni a könyvet nyitó két idézet közül az elsőt, amely Hatiorától származik. Hatiora Zalán Tibor gyerekirodalmi munkásságából a *Királyleányok könyve 1–2* egyik fontos szereplője, egy rakoncátlan királylány (a név eredetileg a vesszőkaktusz rendszertani neve), s a tőle vett idézet Zalán életművének belső utalásaként fejthető meg.

A felezőszonett Zalán Tibor saját versformájává vált az utóbbi pár év folyóirat-publikációiban. Ez a forma különös képződmény, mert a forma és a tartalom ugyanolyan szoros összekapcsolódását mutatja, mint a petrarcai és a shakespeare-i szonett, de kiegészült a 21.

század szomorú élettapasztalataival, amelyek egyfelől a forma felbontását helyezik előtérbe, míg másfelől a tartalom kontrolláltságát alkalmazzák. A felezőszonettben 14 sort találunk, de a középponti tengely nem a 8. sor után érzékelhető, mint a petrarcái szonettben, és nem is a 10-11-12. sorban, mint Shakespeare-nél, hanem a hetedik sor után van éles, strofikus elválasztás. Ez a szétválasztás egymásra is tükrözi az első, illetve a második hét sort. Ebben az egymásra tükrözésben felfedezhetünk sok olyan oppozíciót, amelyben a két pólus egymás ellen feszülő minőségekből születik: múlt–jelen, fent–lent, egyén–közösség, én–ő, érzékleti, tapasztalati–reflexív gondolati, természet és ember együtthaladása–különállása. A szembenállás helyzete határozza meg elsődlegesen a versek szövegeinek erőterét, és ebben a kifeszített térben kapnak hangot, pontosabban nyelvet a lírai én tapasztalatai, illetve azoknak a második strófában finom módosításokkal átírt alakulása. Ami az első hét sorban áll, annak egy variációja hangzik el a második hétben, néha inkább tükörképszerűen, szinte azonos szavakkal, néha jelentősebb változtatásokkal. De mindegyik vers kulcsa éppen az, hogy ezeket az apró (néha nagyobb) változtatásokat hogyan érzékeljük és értelmezzük, mert ezekből nemcsak a vers témájának átalakulásáról kapunk képet, de a nyelvre való reflexivitás lehetőségeiről, értékeiről is. A finom nyelvi változtatások kicselezik azt, hogy egy megfordított ellentétességet kapjunk a versek kétszer hét sorától, de nem is egyszerűen variációról, átalakított szóképekről, megfordított sorrendről van szó. A második strófák voltaképpen visszavonják az első megfigyeléseit, tapasztalatait, de nem úgy, hogy ellentétüket állítják, hanem egy párhuzamos másik valóságdarabot szegeznek szembe az elsővel. A tükrözés, illetve ha már geometriai fogalmakkal élünk, az eltolás műveletére szép példa a *Vesztésben* című vers: „Visszamenekült kedves verssorai közé Mert / gyámoltalan és kiszolgáltatott lenni Az ősz / könnyel fokozta le benne magányérzetét / üres egeivel és a goromba esőssel / A hajnalokkal még próbálkozott de föladata / azt is Kalapját fejébe nyomva ment a szélben / Nem nézett senkire és nem voltak válszai // Mert nem voltak kérdései nem nézett senkire / Kalapját szemébe húzva bukdácsolt a szélben / Aztán hátat fordított a kedves hajnalának / is Barátkozni kezdett a goromba esőssel / s csak az üres őszi egekbe bámult Nem bánta / hogy gyá-

moltalan és kiszolgáltatott Visszatért / kedves verssoraihoz Mellébe húzta térdét”.

A szonetról általában azt gondoljuk, hogy igen kötött forma. Részben a versforma szabályossága miatt, amelynek érdekessége, hogy az alapváltozatokban az időmértékes formához a rímet is kötelezően hozzákapcsolja, részben azért, mert a zártan kialakított formai egység tartalmi következményeket is von maga után, mint arra a fentebbiekben utaltam. A verstest kettévágásának és sajátos szembe fordításának (tükröztetésének) módszeréről szoltam már, de a felezőszonettek formai megoldásához tartozik a rímek elhagyása, illetve a korábban, például a *Lovak reggelijében* is fellelhető módszer, a központozás elhagyása. A mondatkezdő nagybetűk megmaradnak, ezért óhatatlanul kialakul egy ritmus a szövegben belül, de a tagolás elmarad, s ezért a szavak egymás után áradása az előbeszédhez közelít. Azzal együtt, hogy nehezíti az olvasást a tagmondatok összeömlése, az egyes apró észleletek határ nélküli egymásba fordulása ki is tágítja az értelmezés kereteit. Minha egy határ nélküli és összevissza csapongó zenedarabot hallanánk sok variációs tétellel.

Ezen a ponton érdemes is megállnunk, mert az azonos formájú versek egymásutánja, illetve a versekben leírt mozgások, cselekvések sorozatai a szöveg műnemét a lírai felől az epikai tartományok felé közelítik. Ha valaki azzal állna elő, hogy itt voltaképpen egy nagyregény összetört cserépdarabjait látjuk, amelyből homályosan és alig összeilleszthetően, de kirajzolódik a cselekménysor – nehezen tudnánk cáfolni. Az egyes versek mint mininovellák, anekdoták fognak össze egy cseppnyi cselekményt, s ebből áll össze aztán a 170 oldalnyi történet. Négy közbeékeltséges versdarab osztja öt részre a sorozatot, ezek az utolsó előtti versből származnak, s mintha öt fejezetre osztanák az egész korpuszt.

A hétköznapi, sokszor érzelmi pillérekhez kötött tapasztalatokon túl néhány versben a létösszegző, filozófiai tartalom is erős, sőt, vannak olyan versek is, amelyekben egy kiemelkedően érzékleti benyomás a nyelv és valóság kapcsolatáról szóló fontos gondolatokhoz illeszkedik: „Hajnalodik a pinámban mondta a fiatal / lány a hangjátékban És rögtön betiltotta / a rádió pornográfia miatt Pedig ő / azt hitte végre sikerült megfogalmaznia / amihez sem nyelvük sem fantáziájuk nem volt / másoknak idáig Meg kellett értenie / a nyelvet nem az őszinteséghez találták fel // A nyelvhez nem az őszinteséget találták ki / Mindenki meg kellett értse ezt mos-

tanra Már nem / mentség hogy mindehhez fantázia kell Tudni csak / nyelven túl létezik hiteles megfogalmazás / Megtörténhet hogy az efféle pornográfiát / betiltják erkölcs nevében romlott rendszerek A / lány felébred Remeg Hajnalodik a pinámban” (*Hangjáték-sztori*).

A felezőszonettek sorozata után következik a *Versek a hagyatékból* önálló ciklus, amely erősen fikciós keretben szerepel, mintha a szerző már nem élne, s egy másik személy adná kezünkbe a verseket. A ciklust egy érdekes elemzés vezeti be, amelynek szerzője Gyenge Zoltán. Ő neves filozófus, jelenleg éppen annak a SZTE Bölcsészettudományi Karának dékánja, amely karra fiatal korában Zalán Tibor is járt, innen eredeztethető a személyes kapcsolat. Ez a bevezetés jelöli ki a fikciós értelmezési keretet a ciklus verseihez. Az írás beszél arról, hogy az értelmezői megközelítések mennyire félrevezetőek, az eredeti művektől mennyire távol vihetik az olvasót, s ezzel együtt mennyire önmagukba záródó gondolatfutások lehetnek. Másrészt példája annak is, hogy a filológiai megközelítés alapszabálya, amely arról szól, hogy elsősorban a szerzői szándékot szükséges rekonstruálni, milyen ingatag lábakon áll, hiszen sok szöveg esetében nemhogy a szándékot nehéz feltérképezni, de még a szerzőt is. Végző következtetés, hogy a szöveg az érdekes, nem a szerző maga, s hozzátehetjük, a szöveg maradandóbb életű is.

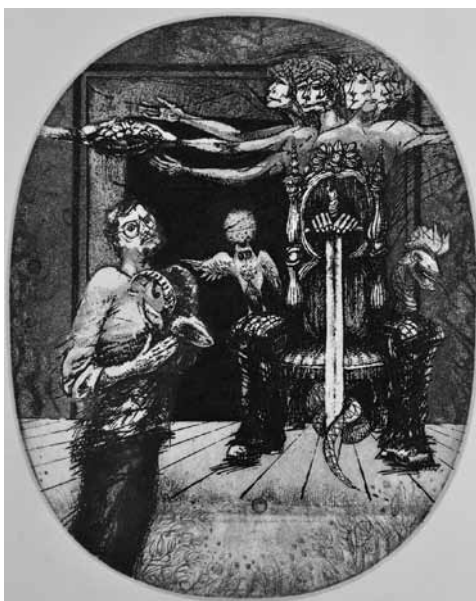
E ciklus versei vegyes formájúak és műfajúak, s különböző időszakból származnak, így összefog-

láló képet adnak a pályáról, és felmutatnak a felezőszonettekől eltérő jellegű alkotásokat az életmű korábbi kanyarulataiból. Ezeket a verseket eddig köteteibe nem vette fel a szerző, bár van, amelyik korábban megjelent, így a *Március-üzem*, amely 1988-ban a Duna-antológia lapjain látott napvilágot. A filológiai „jegyzet” e vers végén felhívja figyelmünket, hogy a mű akkori és mai társadalomkritikája egyformán érvényes.

A *nehéz léptű ember* alapvetően kiábrándult, elkeseredett és szomorú hangulatú versek gyűjteménye. A versszövegek alapján ennek indoka az öregeedés, az emberi élet elmúlása, az idő kerekének visszafordíthatatlansága, és ezzel együtt a világ megváltozása, az kulturális környezet lepusztulása is.

A kötet tipográfiája higgadt, méltóságteljesen szép, Bogdán Csilla munkája. A borítón Kovács Péter rajzának részlete látható, az elmosódott grafitvonalakból sokféleképpen értelmezhető kép bontakozik ki, van benne keresztforma is, arcféleség is, de a hátsó borító tájra emlékeztető vonásaival kiegészítve mintha az egész a természetbe visszahanyatló embert mutatná. A versek egybeszerkesztését Zalán Tibor lánya, Zalán-Lipák Sára végezte el.

Noha a fent említett nyilatkozat alapján úgy vélhetnénk, Zalán Tibornak ez az utolsó lírai kötete, de legalább ennyire reménykedhetünk abban is, hogy lesz még olyan új könyv, amelyben verseit, lírai darabjait olvashatjuk.

2025. 08. 29. 18:30

PAPP LÁSZLÓ BUDAPEST SPORTARÉNA

Légy részese a jubileumi jótékonysági gálakoncertnek!

MVM

**GUBIK
PETRA**

**RÚZSA
MAGDI**

ZENE

**BALÁZS
JÁNOS**

REGIA

**CONCERTO
BUDAPEST**

VEZÉNYEL: KELLER ANDRÁS

**ELEMI ERŐK
TALÁLKOZÁSA**

Jegyek és információ: mvmzenergia.hu